

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması haqqında

Məlikov Şəhriyar Natiq oğlu

**“MÜASİR ŞƏRAİTDƏ MALİYYƏ MENECMENTİNİN
TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ”**

Mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı:

060403 – Maliyyə

İxtisaslaşmanın adı:

Maliyyə menecmenti

Elmi rəhbər: dos.N.S. Tağıyeva

Proqramın rəhbəri: prof. A.M. Kərimov

Kafedra müdiri: i.e.d., prof. Ə.Ə. Ələkbərov

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
FƏSİL I. MALİYYƏ MENECMENTİNİN FORMALAŞMASININ NƏZƏRİ- METODOLOJİ ƏSASLARI	8
1.1. Maliyyə menecmentin formalaşmasının nəzəri əsasları və yaranma tarixi....	8
1.2. Maliyyə menecmentinin təşkilinin əsas prinsipləri.....	17
1.3. Maliyyə menecmenti sisteminin xarakteristikası və funksiyaları.....	24
FƏSİL II. BAZAR İQTİSADİYYATI ŞƏRAİTİNDƏ MÜƏSSİSƏLƏRİN MALİYYƏ RESURSLARININ FORMALAŞMASI VƏ İDARƏEDİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ.....	33
2.1. Müəssisənin maliyyə resurslarının tərkibi və quruluşu.....	33
2.2. Maliyyə resurslarının idarə edilməsinin təhlili və maliyyə menecmentində idarəetmə mexanizmi.....	41
2.3. Müəssisələrin maliyyə resurslarından səmərəli istifadənin əsas istiqamətləri.	50
FƏSİL III. MÜASİR DÖVRDƏ MALİYYƏ MENECMENTİ SİSTEMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ.....	55
3.1. Müasir dövrdə maliyyə menecmentində metod və üsullardan istifadənin inkışaf istiqamətləri	55
3.2. Müəssisələrdə maliyyə ehtiyatlarından səmərəli istifadə və maliyyələşmə metodlarının təkmilləşdirilməsi mexanizmi.....	61
3.3. Maliyyə menecmentinə dövlətin maliyyə siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri və bu sahədə beynəlxalq təcrübə.....	68
Nəticə və təklif.....	72
İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı.....	78

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı.Dünya təcrübəsi ilə sübut edilmişdir ki, müxtəlif ölkələrdə iqtisadi, texnoloji və intellektual potensialının səmərəli şəkildə həyata keçirilməsi, eyni zamanda, dövlətlərin iqtisadi gücünün möhkəmləndirilməsi, bazar iqtisadiyyatının müəyyən edici xüsusiyyətlərini, ümumilikdə maliyyə institutlarının inkişaf strategiyası müxtəlif ölkələrdən maliyyə potensialından istifadənin düzgün formada həyata keçirilməsi və maliyyə sistemi çərçivəsində maliyyə resurslarının istifadəsi və bölüşdürülməsi zəruri etmişdir. Buna müvafiq olaraq, dövlətlərin həyata keçirdiyi maliyyə siyasəti ümumilikdə dövlət idarəçiliyində maliyyə təminatını, milli sərvətlərdən və resurslardan səmərəli formada istifadə etməyi, dövlətlərin maliyyə təhlükəsizliyin təmini edilməsində mühüm rol oynayır. Xüsusilə də inkişaf etmiş ölkələrdə maliyyə potensialının formalaşdırılması və istiqaməti üzrə dövlətlərin səmərəli istifadə mexanizminin və maliyyə fəaliyyəti üzrə idarəetmə mexanizmindən istifadəsi öz növbəsində biznes mühitinin formalaşdırılması ilə əlaqəli formada inkişaf etmişdir. Maliyyə menecmentinin sistemləşdirərək bir elm kimi formalaşmasında məhz biznesin idarə edilməsi ilə əlaqədar yaranmış meylləri mühüm əhəmiyyət kəsb edir. XX ortalarında artıq biznesin təşəkkül tapması və buna müvafiq olaraq da maliyyə bazarlarının inkişaf etməsi və nəticədə müəssisələrin fəaliyyətinin maliyyələşməsində maliyyə termini formalaşmağa başlamış və xüsusilə də maliyyə resurslarının idarə edilməsi məqsədi ilə maliyyə terminin istifadəsi daha sonralar geniş vüsət almışdır. Biznesin idarə edilməsində formalaşan meylləri maliyyə bazarlarında əhəmiyyətinin artmasına, iri transmilli şirkətlərin inkişafı ilə şərtlənmişdir. Buna müvafiq olaraq da maliyyə menecmenti anlayışı tarixi dövr ərzində maliyyə anlayışından ayrılaraq daha çox müəssisələrin idarə edilməsində maliyyə münasibətlərinin təzahür forması kimi çıxış etməyə başlamışdır. Lakin buna baxmayaraq, maliyyə menecmenti maliyyə elmi kontekstində zaman ərzində istər menecmentə uyğun olaraq idarəetmə məktəbləri nəzdində istərsə də

maliyyənin yaranma tarixinə uyğun olaraq formalaşmış, müəyyən zaman keçdikcə inkişaf etmişdir. Maliyyə menecmenti, maliyyə, idarəetmə və təhlil sahəsi sahəsində nəzəri metodoloji əsasları və bu istiqamətdə müxtəlif yanaşmaların praktiki tərəflərini özündə əks etdirən təsərrüfatçılığın ümumi məqsədlərinə nail olmaq istiqamətindən fəaliyyət göstərdiyi bir sistem formasında çıxış edir. Maliyyə resurslarının hərəkəti prosesi nəticəsində maliyyə münasibətlərinin idarə edilməsi forması kimi meydana çıxan maliyyə menecmenti, birbaşa olaraq maliyyə fəaliyyətində, ümumi maliyyə təhlili və planlaşdırma, istehsalın rentabellik səviyyəsinin yüksəldilməsi, investisiya fəaliyyəti və bir çox məsələ ilə qarşılıqlı əlaqədə inkişaf edir. Bazar iqtisadiyyatı strukturlarının öz müstəqil formada fəaliyyət göstərdiyi və bu fəaliyyətin maliyyə menecmenti və ona aid olan bir çox məsələlərlə əlaqəli olduğunu nəzərə alaraq maliyyə menecmentinin təkmilləşdirilməsi məsələləri və bu istiqamətdə tədqiqatı aktualıq təşkil edir.

Tədqiqatın məqsədi və qarşıya qoyulan vəzifələr. Tədqiqat işinin məqsədini maliyyə menecmentinin nəzəri metodoloji əsaslarının formalaşması və təkmilləşməsi istiqamətində müxtəlif təkliflərin verilməsi təşkil edir. Qeyd etdiyimiz məqsədlərə uyğun formada müəyyən vəzifələrin yerinə yetirilməsi zərurəti yaranır ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

- Maliyyə menecmentin formalaşmasının nəzəri əsaslarını öyrənilməsi ;
- Maliyyə menecmentinin yaranma tarixi və inkişaf mərhələlərinin sistemləşdirilməsi ;
- Müəssisələrdə maliyyə menecmentinin təşkilin xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi ;
- Maliyyə menecmenti sisteminin xarakteristikası və funksiyalarının aşkar edilməsi ;
- Müəssisələrdə maliyyə resurslarının tərkibi və quruluşun müəyyən edilməsi ;

- Maliyyə resurslarının idarə edilməsinin və maliyyə menecmentində müəssisələrin maliyyə fəaliyyətindən səmərəli istifadənin əsas istiqamətlərini təhlil edilməsi ;
- maliyyə menecmentində istifadə edilən metod və üsullarının və ümumilikdə maliyyə menecmentində rolu və dövlətin maliyyə siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri və bu sahədə beynəlxalq təcrübənin rolu ;

Tədqiqatın obyekti və predmeti. Tədqiqat işinin obyektini maliyyə menecmenti sahəsində fəaliyyət göstərən biznes strukturları və biznes fəaliyyəti predmetini isə maliyyə menecmentinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində maliyyə təminatı və maliyyə fəaliyyəti təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsası. Dissertasiya işinin nəzəri-metodoloji əsasını tədqiqat işində bu istiqamətdə təhlil edilən məsələlərin həll edilməsi, maliyyə menecmentinin formalaşmasının tarixi mərhələləri üzrə yaranmış müxtəlif yanaşma və konsepsiyalar , eyni zamanda qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmaq istiqamətində və digər məsələləri ilə əlaqədar müxtəlif iqtisadçıların, alimlərin söylədiyi fikirlər təşkil edir. Dissertasiya işinin tədqiq edilməsi zamanı ümumiləşdirmə, statistik təhlil, müqayisə , analiz və bir sıra metodlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya mənbəyi. Mövzuya uyğun olaraq müxtəlif ədəbiyyatlardan, A.M.İmranov, T.Ə.Quliyev, Ə.Ə.Ələkbərov, M.Ə.Əliyev, X.Z. Kərimov , X.M.Yahudov eləcə də Брйхем Ю, Дранко О.ИИ. , Ковалев В.В. , və.s maliyyə menecmentinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində iqtisadçıların söylədiyi müxtəlif fikirlərdən eləcə də maliyyə menecmenti ilə əlaqəli əlaqəli ədəbiyyatlardan , həmçinin dissertasiya işimin mövzusunə uyğun olaraq internet saytlarından və digər vəsaitlərdən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işində bir çox məsələləri araşdırılmış və buna müvafiq olaraq bəzi fikirlər səsləndirilmişdir ki, bunları daha da elmi

yenilik kimi nəzərə almaq məqsədəuyğun hesab edilərdi. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

- müəssisələrdə maliyyə menecmentinin təşkili istiqamətləri kompleks formada tədqiq edilmişdir ;
- maliyyə menecmenti sistemində maliyyə dayanıqlığının təmin olunması istiqamətində ümumiləşdirilmiş fikirlər söylənilmişdir ;
- müəssisələrdə maliyyə resurslarından daha səmərəli istifadə istiqaməti təhlil edilmiş və idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində tövsiyələr verilmişdir ;
- maliyyə menecmentidə dövlətin maliyyə siyasətinin təkmilləşdirilməsi və bu istiqamətdə beynəlxalq təcrübəyə istinad edilərək, müvafiq təkliflər hazırlanmışdır ;

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, dissertasiya işində əks olunan məsələlər ölkəmizdə və ümumilikdə dünya sistemində fəaliyyət göstərən müəssisələrdə maliyyə fəaliyyətinin daha tez və düzgün formada yerinə yetirilməsi və buna müvafiq olaraq, biznesin inkişafını sürətləndirilməsində tövsiyə rolunu oynayır Bununla yanaşı, maliyyə menecmentinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində qeyd etdiyimiz tövsiyələr müxtəlif dövlət proqramlarında istifadə oluna bilər.

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, 9 paragraf, nəticə və təklif, ədəbiyyat siyahısı, istinad edilən mənbələrdən ibarətdir. Tədqiqat işinin quruluşu aşağıdakı kimidir :

“Maliyyə menecmentin formalaşmasının nəzəri-metodoloji əsasları” adlı I fəsildə maliyyə menecmentinin formalaşmasının nəzəri əsasları, maliyyə menecment sisteminin xarakteristikaları , “Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisələrin maliyyə resurslarının formalaşması və idarə edilməsi məsələlərinin müasir vəziyyəti” adlı II fəsildə müəssisələrin maliyyə resurslarının tərkibi və quruluşu , maliyyə resurslarından səmərəli istifadə istiqamətləri , “Müasir şəraitdə maliyyə

menecmentinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri” adlı III fəsildə isə maliyyə menecmenti sistemində dövlətin maliyyə siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri və bu sahədə beynəlxalq təcrübə, həmçinin müəssisələrdə maliyyə ehtiyatlarından səmərəli istifadə məsələləri öz əksini tapmışdır.

FƏSİL 1. MALİYYƏ MENECMENTİNİN FORMALAŞMASININ NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Maliyyə menecmentinin formalaşmasının nəzəri-əsasları və yaranma tarixi

Maliyyə menecmentinin formalaşmasının nəzəri-əsaslarından bəhs edərkən əvvəlcə maliyyə anlayışına istinad etmək çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Buna müvafiq olaraq qeyd etməliyik ki, maliyyə bir iqtisadi kateqoriya olub, ictimai münasibətlərin məcmusunu özündə birləşdirir. Latın dilindən tərcümədə “financia” sözündən götürülən bu anlayış pul tədiyyəsi olub, əmtəə pul münasibətlərinin formalaşması ilə əlaqədar orta əsrlərdə İtaliyanın Geniya , Venetsiya kimi iri şəhərlərdə ilk dəfə formalaşmağa başlamışdır.

Maliyyənin iqtisadi məzmununa gəldikdə isə qeyd edə bilərik ki, o milli gəlirin bölgüsü və yenidən bölgüsü, eləcə də ÜDM və müxtəlif prosesləri arasında münasibətlərin tənzimləyicisi qismində çıxış edir və bu münasibətlərin predmeti olaraq maliyyə resursları da burada zəruri əhəmiyyət kəsb edir. Maliyyə anlayışı ilə pul anlayışı eyniləşdirsə də onların arasında müxtəlif fərqlər istər məzmun cəhətdən, istərsə də funksiyalarına görə seçilir. Belə ki, pul əmtəə kütləsindən kortəbii şəkildə yırılan xüsusi bir mübadilə növü hesab edilir və onun əsas xüsusiyyəti də məhz tərəflər arasında ekvivalent rolunda çıxış etməsindən ibarətdir.

Maliyyənin başlıca xüsusiyyəti isə pul gəlirləri və fondlarının formalaşdırılması vasitəsi ilə , müxtəlif müəssisələrdə və dövlətdə pul vəsaitlərinin formalaşdırılması ,müxtəlif maliyyə resurslarından istifadəsi üzrə nəzarətin təmin edilməsindən ibarətdir. Maliyyənin əmtəə pul münasibətləri aspektindən zəruriliyi onun ictimai məhsulun dəyərini bölüşdürülməsidir. Maliyyə, həmçinin milli gəlirin bölgüsü və

yenidən bölgüsü pul vəsaitləri fondlarının yaradılması, bölüşdürülməsi üzrə olan münasibətləri özündə əks etdirir. Maliyyə münasibətlərinin yaranması , əmtəə pul münasibətləri və dövlətin formalaşdırılması əlaqəli olaraq bir qrup iqtisadçılar maliyyə münasibətlərini analiz edirlər və iqtisadi kateqoriya qismində maliyyənin məzmununu aşkara çıxardan, maliyyə münasibətlərinə sadalayacağımız bəndlər üzrə formalaşan bu münasibətləri daxildir ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

- şirkətlər banklardan kredit aldıqda və bu istiqamətdə bank hesablarından pul vəsaitlərini saxladıqda ;
- təşkilatlarla dövlət arasında vergilər və digər ödənişlər icra edildikdə ;
- şirkətlər arasında istehsal-kommersiya fəaliyyəti ilə əlaqədar olaraq hazır məhsulun reallaşdırılması və xidməti zamanı formalaşan münasibətlər çərçivəsində ;
- təşkilatlarla sığorta orqanları arasında bu istiqamətdə fəaliyyəti hər hansı bir sığorta hadisəsi baş verdiyi zaman dəymiş zərər ödənilən zaman ;
- şirkətlərdə çalışan işçilərə əmək haqları ödənildikdə və eyni zamanda müxtəlif mükafatlar və bununla bağlı yardımlar edildikdə ;

Maliyyənin tarixi kateqoriya kimi formalaşması isə bir sıra amillərə əsaslanır ki, bunlara misal olaraq :

1. cəmiyyətin müxtəlif sosial qruplar üzrə bölünməsi və ictimai əmək bölgüsünü ;
2. müxtəlif sahibkarlıq fəaliyyətini icra edən təsərrüfat subyektlərinin formalaşmasına ;
3. əmtəə pul münasibətlərinin tarixi dövr ərzində inkişafına göstərə bilirik

Bütün bunlarla yanaşı ümumilikdə, maliyyənin məzmunu özünü funksiyalarında özünü daha aydın göstərir. Maliyyənin bölgü funksiyası, digərləri arasında daha əhəmiyyətli hesab edilir və digər 2 funksiyanın bölgü funksiyasına uyğun şəkildə formalaşdırıldığı deyilir və buna müvafiq olaraq da bu maliyyənin bölgü

kateqoriyası əsasən ümummilli məhsulun bölgüsü və yenidən bölgüsünə istiqamətlənir. Lakin burada da ümummilli məhsulun bölgüsü və yenidən bölgüsü icra olunan zaman milli məhsulun dəyəri nəzarətsiz formada həyata keçirilə bilməz və belə olduğu zaman isə nəzarət funksiyası tətbiq olunmağa başlayır. Ümumilikdə, maliyyənin bölgü funksiyası da müəssisələr səviyyəsində icra olunmaqla ilkin bölgü və təkrar bölgü mərhələlərinə bölünür. Milli gəlirin yenidən bölgüsü, bir neçə istiqamətdə aparılır ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

- ✓ təsərrüfatlararası yenidən bölgü ;
- ✓ sahələrarası yenidən bölgü ;
- ✓ ərazilərarası yenidən bölgü ;
- ✓ və dövlətlərarası yenidən bölgü ;

Maliyyə anlayışının mahiyyəti və bu istiqamətdə funksiyalarını izah edərkən, maliyyə menecmentinin iqtisadiyyatda maliyyə sektorunun idarə edilməsində hansı əhəmiyyətə malik olduğundan bəhs edək. Maliyyə menecmenti maliyyə münasibətlərinin idarə edilməsinə istiqamətlənərək, başqa sözlə, şirkətlərin pul dövriyyəsinin , maliyyə resurslarının formalaşması və istifadəsi üzrə bütövlükdə maliyyə resurslarının hərəkəti prosesinin idarəsi deməkdir. Maliyyə menecmenti, eyni zamanda, kapitalın idarəedilməsi prosesi olub, xüsusilə də, firmanın maliyyəsi ilə əlaqədar olaraq, kapital və istehsal fəaliyyətinə istiqamətlənmiş borc kapitalı, bank krediti və digər məsələlərlə əlaqədar münasibətləri özündə birləşdirir. Maliyyə menecmentinin nəzəri-metodoloji əsasları və yaranması da çox əsrlik bir tarixə əsaslanaraq özündə bir neçə bölməni birləşdirir. Buna istinad edərək qeyd edə bilərik ki, hər şeydən əvvəl maliyyə menecmenti maliyyənin idarəedilməsi zamanı xərclərin, resursların bölgüsü, yenidən əmələ gəlməsi, maliyyə gəlirlərinin formalaşması zamanı meydana çıxan münasibətləri və bunlarla da yanaşı, şirkətlərin və firmaların fəaliyyətinə aid edilərək universal xarakter daşıyır.¹

Maliyyə menecmenti özündə sadalayacağımız amilləri birləşdirir :

---

¹K.A.Şahbazov, M.H.Məmmədov "Menecment" 2007

- mümkün risklərin təhlil edilməsi və qiymətləndirilməsi ;
- maliyyə təhlili və buna uyğun olaraq düzgün qərarların qəbul edilməsi sisteminin formalaşdırılmasını ;
- qərarların müəyyən edilməsi və icrasının həyata keçirilməsi ;
- müəssisələrin maliyyə fəaliyyətinin məlumat təminatının icrası ;
- müəssisələrin ölkədə və ölkədən kənar kapital qoyuluşlarının səmərəliliyinin araşdırılması ;
- maliyyə fəaliyyətinin cari və strateji planlaşdırılmasının icrası ;
- müxtəlif maliyyə vasitələrindən istifadə edərək, müəssisələrin düzgün maliyyə siyasətinin hazırlanması və icrasının reallaşdırılması
- icra edilən qərarlar üzərində nəzarətin yerinə yetirilməsi ;
- qısamüddətli maliyyə resursları üzrə düzgün istifadənin planlaşdırılması ;
- uzunmüddətli maliyyə resursları üzrə istifadənin planlaşdırılması , Buna müvafiq olaraq aşağıdakılar aiddir ;
- investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi ;
- uzunmüddətli kredit və lizinq ;
- gələcək dövr nəzərə alınmaqla, pulun dəyərinin qiymətləndirilməsi ;

Menecment sözünün məzmununda idarə etmək üçün bir anlayışı dayandığını əsas gətirərək, maliyyə menecmentinin maliyyə nöqtəyi nəzərdən, idarəetmə prosesində formalaşmaq və tarixi dövrü ərzində bu istiqamətdə meydana çıxan müxtəlif fikirlər, nəzəri yanaşmalar hələ çox qədim zamanlardan idarəetmə haqqında yaranan nəzəriyyələrin və eləcə də maliyyənin formalaşmasında istifadə edilən yanaşmalara əsaslanır. Hər şeydən əvvəl, maliyyə menecmentinin formalaşmasının səbəblərini qeyd edərkən diqqət yetirmək lazımdır ki, müəssisələrdə maliyyə fəaliyyətinin idarə olunması xüsusi ilə müxtəlif maliyyə xidmətlərinin icrası zamanı kredit siyasəti, pul vəsaitləri maliyyə qoyuluşları,

maliyyə təhlilləri və bir çox məsələlərin idarə edilməsi məqsədi ilə formalaşan qarşılıqlı münasibətlərə əsaslanmışdır.²

Belə olduqda isə XX ortalarında artıq biznesin təşəkkül tapması və buna müvafiq olaraq da maliyyə bazarlarının inkişaf etməsi və nəticədə müəssisələrin fəaliyyətinin maliyyələşməsində maliyyə termini formalaşmağa başlamış və xüsusilə də maliyyə resurslarının idarə edilməsi məqsədi ilə maliyyə terminin istifadəsi daha sonralar geniş vüsət almışdır. Buna müvafiq olaraq da maliyyə menecmenti anlayışı tarixi dövr ərzində maliyyə anlayışından ayrılaraq daha çox müəssisələrin idarə edilməsində maliyyə münasibətlərinin təzahür forması kimi çıxış etməyə başlamışdır. Lakin buna baxmayaraq, maliyyə menecmenti maliyyə elmi kontekstində zaman ərzində istər menecmentə uyğun olaraq idarəetmə məktəbləri nəzdində istərsə də maliyyənin yaranma tarixinə uyğun olaraq formalaşmış, müəyyən zaman keçdikcə inkişaf etmişdir. Maliyyə menecmentinin maliyyədən ayrılaraq müstəqil bir sahə kimi inkişaf etməsinə qədər maliyyə tarixi və iqtisadi kateqoriya kimi yaranması və formalaşması cəhətdən müəyyən bir yol qət etmişdir. Hər şeydən əvvəl qeyd etməliyik ki, maliyyə elminin banisi sayılan Adam Smit hələ o dövrdə dövlət maliyyəsinin mahiyyətini öz əsərlərinin müxtəlif müddəalarında işləyib hazırlamış və maliyyə kateqoriyaları hesab edilən dövlət gəlirləri və xərclərinin xüsusiyyətlərini qeyd etmişdir və buna müvafiq olaraq da o o vergilərə mənfi yanaşaraq, dövlət xərclərini azaltmağa təklif etmiş və həmçinin vergitutmanın prinsiplərinin formalaşdırılması istiqamətində təkliflər vermişdir. Ümumilikdə biz maliyyənin yaranma tarixini 2 mərhələyə ayıra bilərik. Birinci mərhələ özündə maliyyənin klassik olaraq nəzəri-metodoloji əsasını təşkil edir və bu mərhələ XX əsrin ortalarına qədər formalaşmış və başa çatmışdırlar və eyni zamanda, bu mərhələnin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, bu dövrdə maliyyə sahəsində bir dominantlıq hökm sürürdü və bu dövrdə məhz bu sektorda elə də

---

²Məmmədli Fuad Kamal oğlu "Müasir şəraitində maliyyə menecmentinin təkmilləşdirilməsi" mövzusunda mag.dis Baki, 2015 səh 12

böyük işlər həyata keçirilməmişdi, məhz elə bu səbəblərə görə də artıq qeyd etdiyimiz dövrdən sonra maliyyə elmi inkişaf etməyə daha çox elmi xarakter kəsb etməyə başladı. Belə ki, orta əsrlərdə dövlət xəzinəsinin müvafiq olaraq kralıca ailəsinə məxsus karol xəzinəsindən ayrılması və nəticə etibarilə dövlət ehtiyaclarının ödənilməsi üçün irihəcmli vəsait mənbələrinin formalaşdırılması problemi faktiki olaraq mümkün həll etmək mümkün hesab edilmirdi və sonrakı dövrlərdə, elə bu problemlər məhz vergi sisteminin yaradılmasına daha da zəruri etdi. Tarixi dövrü ərzində bəhs etdiyimiz bu məsələlər nəticə etibarilə maliyyənin bir elm kimi inkişafına təkan vermişdir. Maliyyə haqqında biliklərin genişlənməsi və sistemləşdirilməsində daha çox İtaliya və Rusiya alimləri töhvə vermişlər və müvafiq olaraq rus alimi Bukovetski maliyyənin nəzəri metodoloji əsasları istiqamətində özünün “Maliyyə elminə giriş” kitabında bu haqda bir çox fikirlər səsləndirmişdir. İtalyan alimlərinin isə maliyyənin formalaşması haqqında klassik nəzəriyyə lərində qeyd edirdi ki, ümumiyyətlə, maliyyə təsərrüfat həyatına, dövləti aktiv şəkildə müdaxiləsi ilə özünü daha da ifadə edir və maliyyə sadəcə olaraq, pul vəsaitlərinə deyil, eyni zamanda müxtəlif xidmətlər formasında özündə əks etdirən dövlətin əsas vəsaitlərin də özünə aid edirdi. XIX əsrin ortalarından maliyyə elmi marksist cərəyanının təsiri altında olmuşdur və buna müvafiq olaraq da bu dövrün iqtisadçıları verginin tətbiq edərək belə bir nəticəyə gəlmişlər ki, məhz vergi bir ölkədə nə dərəcədə tətbiq edilərsə, həmin ölkənin maddi izahı da bundan asılı olaraq dəyişir. XX əsrdən etibarən isə maliyyə münasibətlərinin inkişaf etməsi, xüsusilə də II dünya müharibəsindən sonra daha da genişlənməmiş və müxtəlif dövlətlərin valyutaları kifayət qədər iri məbləğlərlə ifadə olunmuşdur. Bununla yanaşı, ikinci müharibəsindən sonra ümumilikdə dünyada baş verən bir sıra proseslərin kəskin şəkildə dəyişməsi, yəni kapitalın inkişafı, qloballaşma amillərinin artması, transmilli korporasiyaların formalaşması, biznes əlaqələrin inkişaf etməsi, təmərküzləşmə prosesləri bütün bunlar maliyyə resurslarından vacibliyini və bu istiqamətdə hər bir dövlətin baş verən iqtisadi sistemdə maliyyənin rolunun dərk edilməsini olduqca zəruri etdi. İstər rus və italyan alimlərinin maliyyə haqqında fikirləri, istərsə də İngiltərə-Amerika maliyyə

məktəbini iqtisadçıların müəyyən dövrlər ərzində bu haqda verdikləri fikirlər, yanaşmalar, bu elmi inkişaf etməsində və sistemləşdirilməsində əvəzsiz rol oynadı.

XX əsrin ortalarından etibarən isə maliyyə, elmi inkişaf nöqtəyi nəzərdən nisbətən fərqli bir istiqamətdə daha da təşəkkül tapmağa başladı və bunun da əsas səbəbkarları kimi neo klassik nəzəriyyəsinin formalaşması və inkişaf etməsini misal göstərə bilərik. Neoklassik nəzəriyyənin formalaşması, öz növbəsində maliyyə bazarlarını möhkəmləndirməsi, biznesinin genişləndirilməsi və dünya bazarında ümumilikdə bir çox məsələlərə tələbatı daha da artırmışdır. Xüsusilə də haqqında bəhs etdiyimiz, İngiltərə- Amerika maliyyə məktəbinin iqtisadçıları tərəfindən maliyyə haqqında verilən yanaşmalar, bu elmin digər elmlərə nisbətən özünü daha da meydana çıxartdı və maliyyənin neoklassik nəzəriyyəsinin yaranması və inkişafında həmçinin bu dövrdə möhkəmlənməsi və sistemləşdirilməsində maliyyənin tərkib hissəsi hesab edilən maliyyə resurslarının, maliyyənin idarəedilməsi kimi məsələlərin əhəmiyyətini də ön plana çəkdi. Müasir dövrdə korporativ biznesin inkişaf etmiş ölkələrdə mühüm rol oynaması, eyni zamanda, maliyyə bazarlarının inkişafı, zaman keçdikcə maliyyə kapitalının daha da təşəkkül tapması müxtəlif dövlətləri maliyyə bazarlarının və əhəmiyyətinin artmasına gətirib çıxarıır və nəticə etibarilə də məhz maliyyə menecmentinin məşhurlaşmasında maliyyə ilə əlaqədar olaraq, İngiltərə-Amerika məktəbinin bir sıra nümayəndələrinin bu elm haqqında söylədiyi fikirlər, elmə gətirdiyi yeniliklər tezliklə bu sahənin maliyyənin tərkib hissəsi olmaqla yanaşı, ondan ayrılaraq, Avropada da inkişaf etməsinə, müstəqil sahə kimi fəaliyyətinə təkan verdi. Bu maliyyə menecmentinin inkişaf etməsindən yaranmasında Dj.Ueston, Y.Briqxem, T.Koplyend və bir sıra alimlərinin də xidmətləri danılmazdır. Rusiyada isə maliyyə menecmentini başlaması nisbətən Avropa ölkələrinə görə gec baş vermişdir, hətta Rusiyadan maliyyə haqqında yazan ilk kitab Almaniyadan götürülərək tərcümə edilmişdir.

Maliyyə menecmenti anlayışının maliyyənin idarəedilməsi ilə əlaqədar olduğunu nəzərə alaraq qeyd edə bilərik ki, XX əsrdə iri şirkətləri maliyyənin idarəedilməsi ilə əlaqədar həyata keçirdikləri siyasət daha çox maliyyə resursları əldə etməyin üsulları və onlardan istifadəyə uyğun olub, portfel nəzəriyyəsi kapitalın strukturu nəzəriyyələrinə əsaslanırdı. Belə olduqda isə idarəetmə elminin maliyyə menecmentində roluna nəzər salaraq qeyd edə bilərik ki, idarəetmənin formalaşmasının tarixi öz növbəsində aşağıdakı dövrlərə bölünür və buna müvafiq olaraq da məhz bu dövrlər ərzində menecment yaranmış və inkişaf etmişdir.

- Qədim və orta əsrlər dövrü. İdarəetmənin tarixi çox qədimlərə dayanır və bu dövr ərzində tarixdə ictimai formasiyalar bir-birini əvəz etdikcə buna müvafiq olaraq, orta əsrlərdə ticarət münasibətlərinin formalaşması və həmçinin müxtəlif təsərrüfat sahələrinin yaranması ilə əlaqədar olaraq, idarəetmə dəzaman ərzində inkişaf etmiş və təkmilləşmişdir ;
  - Sənayeləşmə dövrü. Orta əsrlərdə sənaye sahələrinin yaranması və kiçik əmək kollektivlərinin, daha böyük strukturları formasında birləşməsi idarəetmə sahəsində yeni prinsiplərin, qanunauyğunluqların yaranmasını zəruri etmişdir. Bunun başlıca səbəbi isə getdikcə daha sürətlə yaradılan yeni sahələrin artıq köhnə idarəetmə texnologiyası ilə ayaqlaşa bilməməsindən irəli gəlirdi ;
  - Sistemləşdirmə dövrü və müasir dövr. Bu dövr idarəetməyə artıq xüsusi elm kimi yanaşmağın və eləcə də bu istiqamətdə idarəetmə məktəblərinin yaranması ilə seçilir. Buna müvafiq olaraq isə menecmentdə idarəetmənin elmi məktəblərinə nəzər sala bilərik. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir ;
1. Elmi idarəetmə məktəbi məhz bu elmin yaranmasına əsaslanır və onun nümayəndələrindən bir neçəsini (Henri Hant, Gilbert və.s) insan göstərə bilərik. Onlar müvafiq olaraq idarəetmə elminə aşağıdakı tövsiyələrini vermişlər :

- ✓ İdarəetmədə əl əməyin nisbətən daha az istifadə edilməli və ən son texnoloji avadanlıqlar və texnoloji proseslər tətbiq olunmalıdır ;
- ✓ Müəssisələrdə daha çox işləyən işçilərə əlavə mükafatlar verilməlidir ;
- ✓ Vaxt və iş normaları əmək fəaliyyətində düzgün təyin edilməlidir ;

Digər bir məktəbin isə klassik idarəetmə məktəbidir və bu məktəbdə ilk dəfə olaraq idarəetmə elmini sistemləşdirilmiş, onun bu xüsusiyyətləri aşkara çıxarılmışdır və bunun da banisi Anri Fayol hesab edilir ki, o müəssisələrin idarəetmə bacarığının şirkətlərdə menecerlərin dünyagörüşündən asılı olaraq dəyişdiyini qeyd edirdi və buna müvafiq olaraq idarəetmənin bir neçə funksiyalarını və üsullarını irəli sürmüşdür. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

- planlaşdırma ;
- marketing ;
- nəzarət ;

İdarəetmə üsulları isə müvafiq olaraq :

- inzibati ;
- iqtisadi ;
- sosial psixoloji

İdarəetmə elminin tarixi dövrü ərzində formalaşması və inkişaf etməsi öz növbəsində maliyyə menecmentinin maliyyənin idarə edilməsi prosesindən asılı dəyişməsi ilə bağlı olub məhz bütün bu proseslərin tərkib hissəsi kimi ifadə olunur.

1.2. Maliyyə menecmentinin təşkilinin əsas prinsipləri

Maliyyə menecmentinin təşkilinin əsas prinsipləri haqqında danışarkən əvvəlcə qeyd etməliyik ki, maliyyə menecmenti, maliyyə ilə əlaqədar olan müxtəlif müəssisələrin idarə edilməsini ifadə edir. Belə ki, müasir dövrdə mülkiyyət formalarının müxtəlifliyin, bazar münasibətlərinin genişlənməsi prosesinə uyğun olaraq müxtəlif yeni sahələrinin formalaşması, müvafiq maliyyə xidmətinin qarşısında maliyyə ehtiyatlarının idarə olunması məsələləri və bu idarəetmənin təşkilinin keyfiyyətli bir şəkildə yerinə yetirilməsi kimi mühüm məsələlər dayanır. Belə olduqda isə maliyyə menecmentinin təşkilinin ən mühüm vəzifələrdən biri məhz müxtəlif müəssisələrdə maliyyə menecmentinin geniş tətbiq edilməsi və buna uyğun şəkildə təşkilatlarda ümumi idarəolunma sisteminin təkmilləşdirilməsidir. Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, bazar münasibətləri şəraitində müəssisələrdə başlıca məsələ maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin daha da inkişaf etdirilməsinə əsaslanaraq müəssisələrdə səhmlərin dəyərinin yüksəldilməsini daima təmin edilməsi və eyni zamanda müxtəlif firmaların döviyyə aktivlərini və maliyyə üsullarının səmərəli formada idarə edilməsinin təşkil edilməsidir ki, buna da maliyyə menecmenti vasitəsi nail olmaq mümkündür. Belə olan halda isə maliyyə menecmenti firmaların ümumi gəlirlərini, müxtəlif səhmlərin qiymətlərini və baş verə biləcək hər hansı bir uyğunsuzluq da meydana gələ biləcək riskləri özündə əks etdirir. Bu zaman isə elə qərarlar qəbul etmək zərurəti yaranır ki, müəssisələrin ödənen dividendlərin məbləği stabil şəkildə yüksələrək, onlara mənfəət qazandırsın. Sadaladığımız bu məsələlər baxımından maliyyə menecmenti özündə əks etdirdiyi maliyyə məsələləri üzrə müxtəlif məqsədlərin icra edilməsində maliyyə siyasətinin formalaşmasını, həmçinin düzgün formada maliyyə hesabatlarının tərtib edilməsini əks etdirir və belə olduqda isə, maliyyə ilə idarəetmənin vəhdət şəklində inkişaf etməsi, maliyyə menecmentinin düzgün şəkildə təşkilinin tərkib hissəsi hesab edir. Məhz elə bu baxımdan da maliyyənin çox kateqoriyalı bir iqtisadi anlayış olub, özündə pul vəsaitlərinin hərəkətini, geniş iqtisadi münasibətləri əhatə edir və maliyyənin idarə

edilməsi və təşkili problemi maliyyə menecmentinin aktual məsələlərindən hesab edilir. Bu aktual məsələlərin icrası hər şeydən əvvəl maliyyə menecmentin idarə edilməsinin da qarşıda dayanan bir çox problemlərin həllini zəruri edir ki, bu problemləri aşağıdakılardan ibarətdir :³

- Pul vəsaitlərinin hərəkətinin idarə edilməsi, müxtəlif maliyyə əməliyyatlarının icrası ;
- Maliyyə prosesləri ilə pul tədavülün qarşılıqlı şəkildə tənzimlənməsi ;
- Gəlirlərin yenidən və ilkin bölüşdürülməsi üzrə nəzarətin formalaşdırılması ;
- Dünya maliyyə sistemində inteqrasiyanın düzgün formada yerinə yetirilməsi üçün ölkəni maliyyə resursları ilə təminatının məqsədyönlü formada həyata keçirilməsi ;
- Bank kreditləri ilə dövlət kredit, eləcə də müxtəlif təsərrüfat subyektlərinin bu istiqamətdə fəaliyyətinin koordinasiyanın icrası ;
- Qiymətlərin formalaşmasında dövlət siyasəti ilə bazar mexanizminin qarşılıqlı uzlaşması ;
- Dövlət büdcəsi ilə büdcədən kənar fondları arasında, eləcə də qeyri-dövlət sahibkarlıq kapitalı ilə dövlətin maliyyə resursları arasında əlaqənin düzgün formada təmin edilməsi ;

Müasir dövrdə maliyyə menecmentinin səmərəli təşkilinin həyata keçirilməsi üçün burada idarəetmə strategiyası və taktikasının düzgün formada icrası çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Maliyyə menecmentin strategiyası özündə müəyyən qaydaları əks etdirir ki, bu qaydalar da qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmaq üçün ümumilikdə maliyyə və üsullarının düzgün şəkildə istifadəsini özündə əks etdirir. Müəssisələr öz fəaliyyətində düzgün maliyyə strategiyasından istifadə edərək hədəflərinə çatdıqdan sonra müvafiq olaraq öz fəaliyyətlərini daha da genişləndirmək və inkişaf etmək məqsədilə qarşıya yeni hədəflər qoyur.

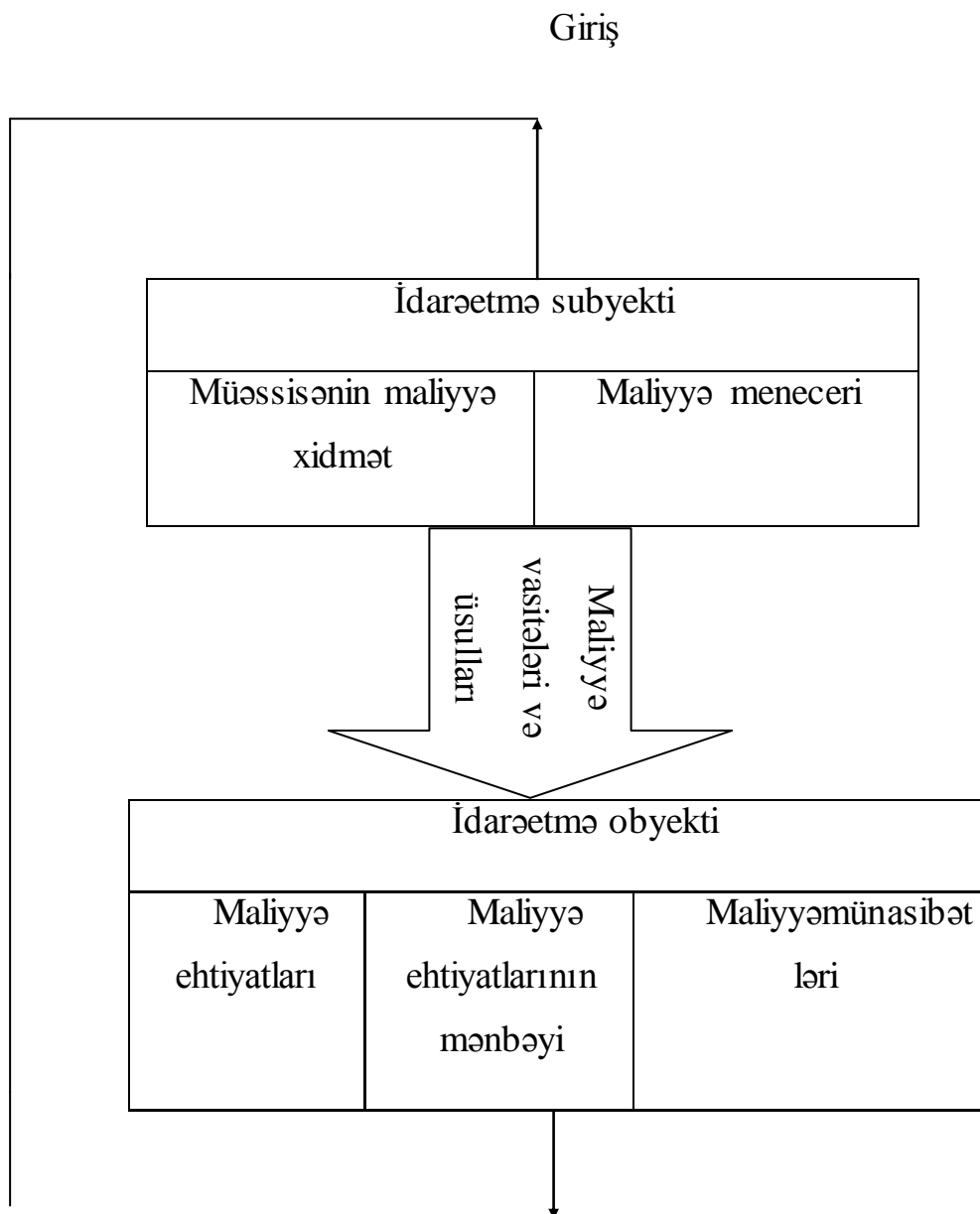
³Agayev Samid “Sahibkarlıq fəaliyyətində maliyyə menecmentinin təşkili və onun təkmilləşdirilməsi yolları” iq.el.üz.fə.də.al.üç.tə.ed.dis Bakı, 2006 səh 11

Maliyyə menecmentində idarəetmə obyektı və subyektinin bəhs etməmişdən əvvəl, ümumilikdə, maliyyənin idarə edilməsi prosesində bir sıra məqsədləri əsas götürülür ki, bunları sadalayaq :

- mənfəətin maksimumlaşdırılmasının təmin edilməsi ;
- əmtəə və xidmətlərin satışının həcmi daima artırmaq və bu istiqamətdə müəssisələrin düzgün satış siyasətini həyata keçirməsi ;
- rəqiblərlə mübarizədə lider olmaq ;
- stabil artım templərinə nail olunması ;

Maliyyə menecmentinin təşkili zamanı idarəetmə obyektı hər şeydən əvvəl maliyyə ehtiyatlarının formalaşdırılması mənbələrindən istifadə üzrə həmçinin müxtəlif şirkətlərin və təsərrüfat subyektlərinə pul daxilolmaları və fasiləsiz şəkildə ödəniş axınlarının həyata keçirilməsi məqsədi ilə pul dövriyyəsi formasında çıxış edirlər. İdarə olunan obyektə ümumi şəkildə dövlətin iqtisadiyyatı idarəetməsi nöqtəyi nəzərindən bir sıra çoxsaylı üsullar şamil edilir ki, bunlar da əsasən ümumi xarakter daşıyaraq, kassa və hesablaşma əməliyyatları, kreditləşmə, sığorta və bir çox sistemləri özünə aid edirlər. İdarəetmə subyektinə isə müəssisələrin maliyyə xidməti üzrə fəaliyyət göstərən mütəxəssislər bu qrupa aid edilir və bu mütəxəssislər müəssisənin təşkilatların daha çox mənfəət əldə etməsi istiqamətində düzgün fəaliyyət taktikası və strategiyalarının işlənilib hazırlanmasında çox mühüm rol oynayır.

Maliyyə menecmentinin düzgün təşkili istiqamətində maliyyə menecmentinin taktikası ümumilikdə firmaların qarşılarına qoyduqları məqsədlərə çatmaq üçün istifadə etdikləri üsulların özündə əks etdirir. Bu üsullar isə müəssisələrin fəaliyyətinə, onların düzgün şəkildə idarə etmə metodlarından istifadə etməsi və optimal qərarların icrası baxımından zəruridir.

Sxem 1.1 Maliyyə menecmentinin təşkilinin ümumi sxemi ⁴

Maliyyə menecmentinin təşkilinin əsas prinsiplərindən bəhs edərkən, müəssisələrdə, xüsusilə maliyyənin təşkili prinsiplərinə nəzər salaraq qeyd etməliyik ki, bu əsasən müxtəlif ərazi, iqtisadi-texniki amillərlə vasitəsilə həyata keçirilir. Firmaların mülkiyyət formalarından asılı olaraq təyin edilmiş,

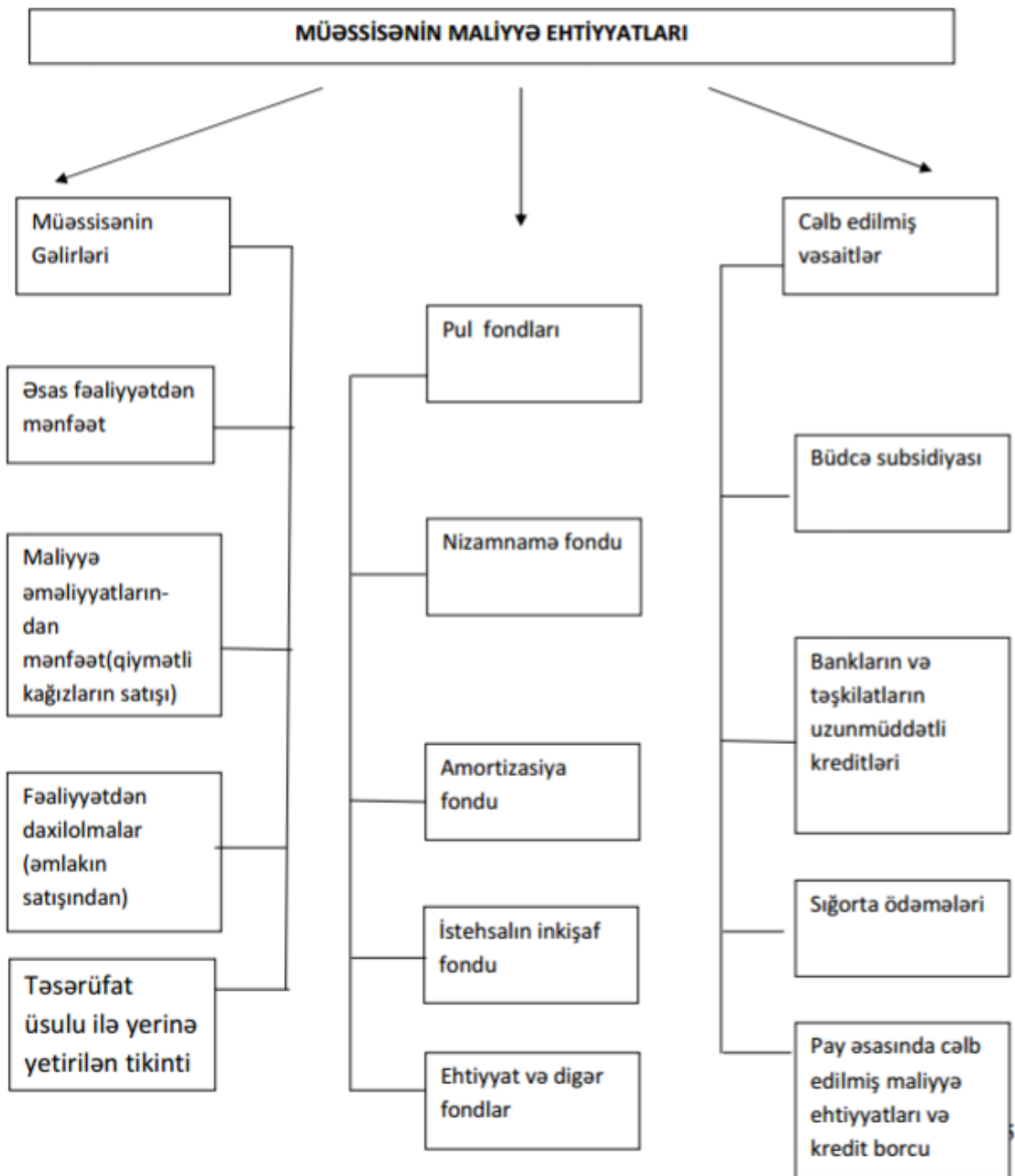
⁴Bəyalı Ataşov "Müəssisələrin maliyyəsi" Bakı, 2009

müəssisələrinin təsərrüfatının təşkilati hüquq formasından asılı olmayaraq, texniki, iqtisadi fəaliyyətindən asılı olmayaraq, texniki iqtisadi fəaliyyətini müəyyənləşdirir və pul vəsaitlərinin istifadə istiqamətlərini təyin edir. Qeyd etdiyimiz bu məsələlərin təşkilində əsas məqsəd nəticə etibarilə müəssisələrin də öz maliyyə imkanlarından gücləndirməsindən və inkişaf etdirilməsindən ibarətdir ki, məhz bazar iqtisadiyyatı şəraitində də onlar müxtəlif fəaliyyət sahələri üzrə maliyyə qoyuluşlarını daha da artıraraq, buna nail olmağa çalışırlar. Bu şərait firmaları məcbur edir ki, onlar öz maliyyə imkanlarından minimum istifadə etməklə və qənaət edərək maksimum mənfəət əldə etmiş olsunlar. Rəqabətin daha da gücləndiyi bir şəraitdə müəssisələr, istehsalın daha dinamik olmasına və yeni iqtisadi tələblərə uyğun şəkildə fəaliyyət göstərməyə can atırlar və belə olduqda isə, onlar mütləq şəkildə öz istehsal etdikləri məhsulların rəqabət qabiliyyətinin daha yüksək olmasına, həmçinin bazarlarda istehlakçıların tələbatlarına uyğun məhsul istehsal etməyə səy göstərirlər.

Müəssisə-təsisçilərinin maddi cavabdehlik prinsipi müəssisələrin həyata keçirdikləri fəaliyyət üzrə onların daşdığı məsuliyyəti özündə əks etdirir. Bu məsuliyyətin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, ölkəmizdə müəssisə haqqında qəbul edilmiş qanunda göstərilir ki, əgər firmalar öz sifarişçiləri ilə müqavilə şərtlərində hər hansı bir dəyişiklik etdiyi halda, istehsal etdikləri məhsulu onla onlara təqdim etməzsə, bu zaman onlar müvafiq qaydada iqtisadi sanksiya ilə üzləşə bilərlər və belə olduqda isə müəssisəvaxtı vaxtında öz borclarından vergi məcəlləsinə uyğun cərimələrini ödəməlidir.

Digər bir prinsipi isə maliyyə ehtiyatlarının təşkili prinsipidir ki, bu tamamilə müəssisələrin fəaliyyətinin maliyyələşməsi ilə əlaqədar bir məsələdir. Belə ki, maliyyə ehtiyatlarının firmaların tamamilə öz gəlirindən formalaşdığını nəzərə alaraq qeyd etməliyik ki, müəssisələr öz maliyyə vəsaitlərini ehtiyatda saxlanılan bir likvidlərin reallaşdırılması yolu ilə təmin edirlər.

Bu prinsipin məzmununa uyğun olaraq maliyyə ehtiyatlarının tərkibinə nəzər salmaq

Sxem 1.2. Müəssisənin maliyyə ehtiyatları ⁵

⁵Əliyeva Aynur "Maliyyə ehtiyatlarının formalaşdırılması və onların sosial-iqtisadi inkişafa təsiri imkanları, məq , dis, Bakı, 2015 , səh 25

İqtisadi marağ prinsipinin isə əsas məqsədi gəlirlərin əldə edilməsi istiqamətində təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrinə əsasən, müəssisədə sağlam mühitin formalaşması, kollektiv arasında münasibətlərin yüksək səviyyəyə qaldırılması və eyni zamanda da müəssisənin maliyyə vəsaitlərindən düzgün formada istifadəsi nəticəsində müəssisələrdə geniş miqyaslı təkrar istehsal prosesinin həyata keçirilməsini özündə əks etdirir.⁶

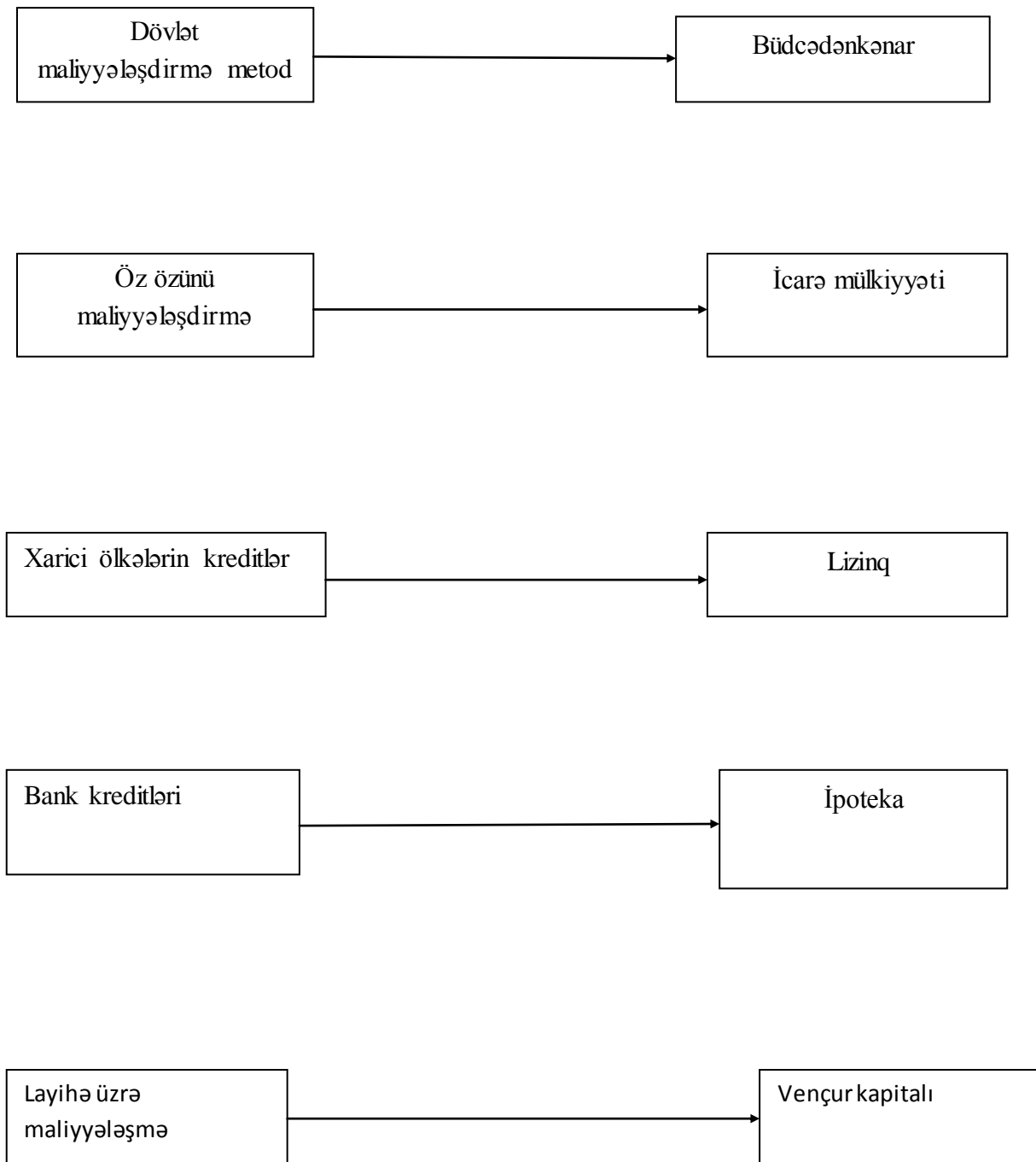
Ümumilikdə qeyd edə bilərik ki, maliyyə idarəetməsinin prinsipləri məhz idarəetmənin reallaşdırılması məqsədi ilə əsas qaydalar sistemini özündə əks etdirir ki, bu da bir sıra faktorlardan asılı olaraq dəyişir. Biz bunlara misal olaraq, mərkəzləşmə və qeyri mərkəzləşmə prinsiplərini, fasiləsizlik, kollegiallıq və eləcə də məqsədli uyğunlaşma və cəmləşdirmə prinsiplərinin göstərə bilərik. Hər birinə ayrılıqda yanaşsaq, ilk öncə qeyd etməliyik ki, mərkəzləşmə prinsipi, daha çox kiçik firmalar üçün nəzərdə tutularaq fəaliyyətini nisbətən həcmi çox olan firmalar da əsasən qeyri mərkəzləşmə prinsipindən istifadə edilir. Maliyyə fəaliyyətinin idarə olunması zamanı xüsusilə də kiçik müəssisələrdə, mərkəzləşmə prinsipindən istifadə etmək ona görə əlverişli hesab edilir ki, bu zaman idarəetmə vahid mərkəz vasitəsilə həyata keçirildiyi üçün meydana gələn problemlərin öhdəliyi və həll etmək məsələləri adətən bir şəxsin və ya bundan cavabdeh olan bir bölmə vasitəsilə yerinə yetirir. Lakin böyük müəssisələrdə isə idarəetməni vahid bir mərkəzdən həyata keçirməyin mümkün olmur və bu zaman qeyri mərkəzləşmə prinsipindən istifadə edilir.

Fasiləsizlik prinsipi müəssisələrdə maliyyə idarə etməsinin həyata keçirilməsi zamanı onların fəaliyyətində davamlı və arasıkəsilməz qaydada icra edilməsini nəzərdə tutur. Bu isə müəssisələrin davamlı inkişafının tam təmin olunması cəhətdən çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir və bu fəaliyyətin fasiləsizliyi öz növbəsində davamlı maliyyə mənbələrinin müəyyən edilməsini nə tələb edir.

---

⁶Murtuzəliyev Tural "Müəssisələrin davamlı inkişafının təmin edilməsində maliyyə idarəetməsinin rolu"

Sxem 1.3. Maliyyələşdirmə metodları ⁷

Müəssisələrin fəaliyyətində özünümaliyyələşdirmə prinsipi isə maliyyə metodlarının tərkib elementi kimi daha çox onların istehsal etdikləri məhsula xərclənən maliyyə vəsaitlərinin tam olaraq və doğru bir zamanda geri qaytarmağa

⁷Agayev Samid “Sahibkarlıq fəaliyyətində maliyyə menecmentinin təşkili və onun təkmilləşdirilməsi yolları” iq.el.üz.fə.də.al.üç.tə.ed.dis Bakı, 2006, səh 119

həmçinin öz daxili mənbələr hesabına maliyyə qoyuluşlarını stabil şəkildə artıraraq istehsal inkişaf etdirməyə əsaslanır.

Kollegiallıq prinsipi, müəssisədə maliyyə fəaliyyətinin idarə olunması zamanı rəhbərlərin və müəyyən strukturlar üzrə cavabdeh şəxslərin kollektiv qərarlar hazırlanmasını nəzərdə tutur. Belə olduqda isə hər hansı bir meydana çıxan problem zamanı kollektiv şəkildə qərar qəbul edilir və nəticədə bu müəssisənin fəaliyyətinin səmərəli təşkilinə də təsir göstərir.

Maliyyə menecmentində müəssisələrdə maliyyə proseslərinin idarə edilməsi zamanı maliyyənin təşkili istiqamətləri müvafiq olaraq müəssisələrin ən son texnoloji avadanlıqlarla təmin edilməsindən, yeni istehsal sahələrinə uyğun obyektlərin tikilməsinə və istehsal imkanlarının daha da genişləndirilməsinə istiqamətlənir. Sərmayə qoyuluşlarının öz kapitaları vasitəsilə həyata keçirən müəssisələri adətən müasir dövrdə özünü maliyyələşmə formasına daha çox üstünlük verirlər və bu yolla maliyyənin idarə edilməsi prosesini icra etməyə çalışırlar. Belə olduqda isə müəssisələrdə maliyyələşmənin yerinə yetirilməsi zamanı istifadə olunacaq maliyyə vəsaitini təyin edilməsi müəssisələrin fəaliyyətinin əsas məqsədi hesab edilir. Müəssisələr maliyyələşmə mənbələri olaraq əldə edəcəyi maliyyə vəsaitin daima daha çox olmasına cəhd edirlər, ona görə ki, vəsaitin çox olması daha çox, əksinə az olması isə onlara daha az mənfəət gətirir. Firmaların özünü maliyyələşməsi əsasən, onlar yarandığı və fəaliyyət göstərdiyi vaxtdan səhmdarların tərəfindən qoyulmuş vəsaitlə fəaliyyət dövrü zamanında formalaşan vəsaitdir cəmi hesab edilir. Belə ki, öz vəsaiti ilə maliyyələşmə müəssisələrin fəaliyyətində onlara üstünlük verir və bəzən özünü maliyyələşdirmə formasına üstünlük verən müəssisələr ehtiyat fondları, yığım fondları, istehsal və sosial inkişaf fondlarını yaradırlar.

1.3. Maliyyə menecmenti sisteminin xarakteristikası və funksiyaları

Maliyyə menecmeni müəssisələrdə maliyyənin idarəedilmə istiqamətində qarşılarına qoyduqları məqsədlərə çatmaq üçün fəaliyyət göstərən bir sistemdir. Xüsusilə də maliyyə menecmentin müasir üsulların tətbiqi vasitəsilə müəssisələrdə maliyyənin idarə edilməsinə yönəldilmiş bir fəaliyyət hesab edilir. O, əgər bir tərəfdən müxtəlif qanunların və xüsusiyyətlərə malik sistem kimi çıxış edərsə, ümumilikdə götürüldükdə firmaların ümumi idarəetmə sistemində fəaliyyət göstərən mühüm mexanizm kimi çıxış edir. İdarə olunan bir sistem kimi çıxış edən maliyyə menecmenti, eyni zamanda dövlət tərəfindən tənzimlənməyə məruz qalaraq özündə əmək haqqı, qiymət, vergi və bir sıra vasitələrlə tənzimlənir və əsas idarəetmə obyektinə çevrilir. Dövlətin maliyyə menecmenti sistemində tənzimləmə mexanizmlərini idarəetmə subyektlərinə maliyyə və vergi təşkilatlarını, bankları, sığorta şirkətlərini aid edə bilərik. Lakin maliyyə menecmentində əsas və idarəetmə subyektini mülkiyyətçi hesab edilir ki, o maliyyənin idarə edilməsi prosesində bütün qarşıya qoyulan hədəflərə və meydana çıxan problemlərin həllini nəzərə alaraq hərəkət edir. Maliyyə menecmentinin məqsədi maliyyəni elə üsul və vasitələrinin tətbiq edilməsidir ki, burada ümumilikdə firmaları məhz çatmaq istədikləri məqsədlərə sahib olmaq üçün müvafiq imkanlar və şərait yaransın. Belə olduqda isə maliyyə sahəsində müəyyən məqsədlər formalaşır ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

- Rəhbər işçilərin gəlirlərinin artırılması ;
- Səhmdarların gəlirlərinin artırılması ;
- Mənfəətin maksimumlaşdırılması ;
- Müəssisənin stabil formada inkişafının daima təmin edilməsi ;

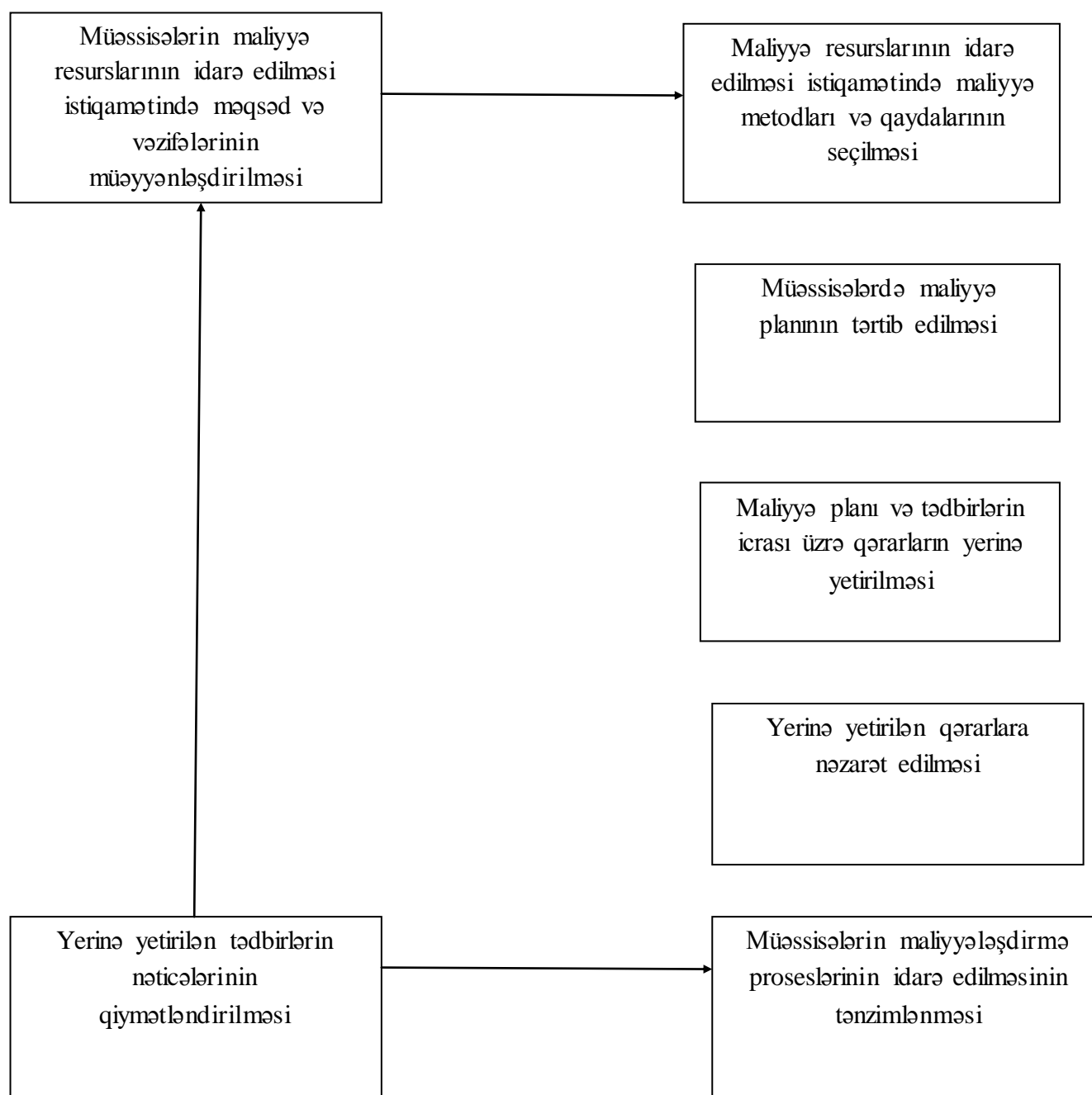
Sadaladığımız bu məqsədlərə müvafiq şəkildə maliyyə menecmentinin müəyyən vəzifəsi formalaşır ki, burada əsas məsələ müəssisələrin gəlirli fəaliyyət göstərməsi istiqamətində və təhlükəsizliyin yaradılması və minimum sərmayə qoyuluşlarının nəticəsində maksimum mümkün mənfəətin əldə edilməsindən ibarətdir.

Maliyyə menecmentinin xarakteristikasının müəyyən edilməsi çox mühüm metodoloji amil hesab edilir. Bu öz növbəsində maliyyə menecmentinin xarakteristikasında maliyyə menecmenti sisteminin aşkar edilməsi və fəaliyyət meyarlarının təyin edilməsi üçün çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Buna müvafiq olaraq qeyd edə bilərik ki, maliyyə menecmentinin metodoloji əsasının planlı iqtisadiyyat dövrünə məxsus xərc yanaşmasından qiymət fərqi nəzəriyyəsinə keçid hesab edilir ki, bu da müvafiq olaraq istehsalın inkişafına əsaslanmışdır. Bazar iqtisadiyyatı dövründə maliyyə menecmenti xarakteristikası yalnız müəssisələr çərçivəsindən həll olunmur. Burada bir sıra məsələlər, banklarla, maliyyə kredit və digər sığorta təşkilatları ilə dövlətin müəyyən strukturları ilə qarşılıqlı əlaqədə hesablaşmalar formasında inkişaf edir. Maliyyə menecmenti ümumi maliyyə sistemindən bir sıra funksiyaların icrasında iştirak edərkən digər prinsiplərinə uyğun gəlməlidir. Hər şeydən əvvəl, maliyyə menecmentinin bir sistem kimi fəaliyyət göstərməsi üçün müəyyən şərtlərin və şəraitin olması da zəruri hesab edilir ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

- ✓ əmək bazarı ;
- ✓ sahibkarlıq fəaliyyəti ;
- ✓ kapital bazarı;
- ✓ maliyyələşdirmə ;
- ✓ müəssisələrin dövlət qanunvericiliyin tənzimlənməsi vasitəsilə fəaliyyət göstərməsi ;

Müasir dövrdə maliyyə menecmenti, iqtisadi sisteminin əsas tənzimləyici vasitəsi kimi, maliyyə münasibətlərinin idarə edilməsi, həmçinin maliyyə resurslarının hərəkəti istiqamətindəki proseslərin tənzimlənməsində çox mühüm rol oynayır. Maliyyə menecmenti sisteminin xarakteristikasına nəzər salsaq görərik ki, maliyyənin idarə edilməsində əsas məsələ məhz maliyyə resurslarının düzgün formada idarə edilməsi ilə maliyyə mexanizmlərindən , metod və alətlərdən istifadə etməkdir.

Sxem 1.2. Maliyyə menecmentinin prinsipial sxemi

Maliyyə menecmentinin funksiyasına aşağıdakılar aiddir :

- təkrar istehsal ;
- bölgü ;
- nəzarət ;

Maliyyə menecmenti sisteminin sadaladığımız funksiyaların tərkib hissəsi hesab edən amilləri isə aşağıdakılardan ibarətdir

- maliyyə hesabatlarının təhlili ;
- dövriyyə kapitalının idarəedilməsi ;
- pul vəsaitlərinin qısa və uzunmüddətli dövr üzrə proqnozlaşdırılması və maliyyə planlaşdırılması ;
- maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin təhlil edilməsi və maliyyə nəzarəti ;

Maliyyə menecmenti funksiyalarına hər birinə ayrılıqda yanaşdıqda, ilk əvvəl təkrar istehsal funksiyasından bəhs edərkən qeyd etməliyik ki, bu firmalarda və kommersiya təşkilatlarında sadə və təkrar istehsal prosesində maliyyə resurslarının idarəedilməsi ilə əlaqədar hərəkətləri ifadə edir. Istehsal prosesində kapitalın dövretməsi dövriyyə və dövriyyədən kənar və maliyyə aktivlərinin iqtisadi baxımdan fərqləndirilməsi cəhətdən zəruri hesab edilir və buna müvafiq olaraq da dövriyyə aktivlərinə ;

- natamam istehsal ;
- xammal və yarımfabrikatların istehsal ehtiyatları ;
- hazır məhsul ehtiyatları ;

Maliyyə aktivlər :

- milli valyutadan və xarici valyutada pul aktivləri ;
- qısamüddətli maliyyə qoyuluş

Dövriyyədən kənar aktivlərə isə. :

- bitməmiş sərmayə qoyuluşları. ;
- əsas vəsaitlər ;
- uzunmüddətli maliyyə qoyuluşları aid edilir ;

Maliyyə menecmentinin təkrar istehsal funksiyası daha çox aktivlərinin mənfəətliyini özündə əks etdirir, bu da məhz maliyyə resurslarının idarə edilməsi

istiqamətində daha daha çox mənfəətin əldə edilməsinə və uzunmüddətli investisiya təminatına zəmanət verir. Maliyyə menecmenti sistemində təkrar istehsal funksiyası əsasən yığıcı stimullaşdırmaq məqsədi kəsb edir. Belə ki, müasir dövrdə yığım problemi dövlətlərin həyata keçirdikləri maliyyə siyasəti ilə sıx şəkildə əlaqədə olub, olduqca aktual hesab edilir.

Maliyyə menecmentində bölgü funksiyası maliyyə resurslarının ümumi məbləğinin bölüşdürülməsi tələbatından irəli olaraq formalaşır və belə olduqda, firmanın maliyyə resursları müxtəlif kontragentlər arasında pul öhdəliklərinin icrası üçün bölüşdürülməlidir. Bölgü funksiyasının icrası məqsədilə pul vəsaitləri fondu yaradılaraq ondan istifadə edilir və bu fondun formalaşdırılması və istifadəsi firmaların kapitalından səmərəli formada istifadə və saxlanılmasına təminatını verir. Bölgü funksiyasının həyata keçirilməsində müvafiq olaraq əmək haqqı fondunun yaradılması da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, bu istiqamətdə innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılmasında əmək haqqının rolu və müxtəlif ödəmələrin həyata keçirilməsizəruri hesab edilir . Əmək haqqının bölüşdürülməsi məsələsi ümumilikdə bütün dünyada daima aktual hesab edilir və hətta Amerika iqtisadçıları əməkhaqqı problemi kifayət qədər geniş yanaşsa da onlar bu məsələni iqtisadiyyatda istər əhalinin həyat səviyyəsini yaxşılaşdırması istər əmək məhsuldarlığının yüksək səviyyəsinə nail olunması və digər sahələrdə çox mühüm rol oynadığını qeyd edirlər.

Maliyyə, menecmentinin nəzarət funksiyası ümumilikdə müəssisənin pul dövriyyəsi və nəzarəti özündə əks etdirir. Müəssisələrdə maliyyə fəaliyyətinin idarə edilməsi ilə əlaqədar həyata keçirilən bütün proses eləcədə maliyyə resurslarının idarə edilməsi, bölgüsü və istifadəsi prosesi üzrə bütün fəaliyyətə nəzarət çox zəruri əhəmiyyət kəsb edir və belə olduqda isə maliyyə nəzarətindən aşağıda sadalayacağım bu istiqamətlər üzrə və 2 formada yerinə yetirilir :

- ❖ maliyyə resurslarından səmərəli istifadə olunmasına nəzarət ;
- ❖ ümumilikdə, bütün maliyyələşmə mənbələrinə nəzarət ;

- ❖ xidmətlərin satışından əldə edilən gəlirlərə nəzarət ;
- ❖ mənfəətin maksimumlaşdırılması istiqamətində görülən tədbirlərə nəzarət ;
- ❖ pul vəsaitləri fondu tərəfindən vəsaitlərin vaxtından hesablanmasına və ayırmalara nəzarət

Bununla yanaşı qeyd etməliyik ki, maliyyənin idarə edilməsi prosesində öz nəzarəti ilkin və cari nəzarəti , eləcə də son maliyyə nəzarət, strateji maliyyə nəzarəti kimi bir neçə yerə ayrılır. Müvafiq olaraq, cari nəzarəti maliyyə əməliyyatlarının icrası sövdələşmələr zamanı həyata keçirilərək əsasən mühasibatlıq qismində çıxış edir deyir. İlkin maliyyə nəzarəti isə maliyyə əməliyyatlarını icra edilməsindən əvvəl yerinə yetirilir və bu, xüsusilə də maliyyə pozuntularının qarşısının alınması məqsədi ilə baş verir .Burada pul vəsaitlərinin səmərəli istifadə etmək üçün maliyyə nəzarəti əsas amil kimi götürülür.

Maliyyə menecmentin funksiyalarını icrası zamanı müəyyən maliyyə mexanizminin elementlərindən istifadə edilir ki, bu elementlərə maliyyə üsullarını maliyyə vasitələri və eləcə də hüquqi normativ və məlumat təminatı aid edilir.

Maliyyə resursları, maliyyə münasibətlərinin təsiri üsulları hesab edilir ki, burada əsas təsiri maliyyə ehtiyatlarının idarə edilməsi üzrə eləcə də müxtəlif pul vəsaitlərindən daha səmərəli istifadə nəzərdə tutulur.

Maliyyə vasitələri müvafiq olaraq maliyyə üsullarının hansı formada fəaliyyət göstərməsini əks etdirən qaydalar toplusu şəklində çıxış edir.

Maliyyə mexanizminin fəaliyyətinin məlumat təminatı dedikdə isə, biz maliyyə menecmentinin normal şəkildə fəaliyyəti üçün mümkün zəruri hesab edilən müxtəlif kommersiya, maliyyə və digər proseslərə aid edilən məlumatlar və informasiyalı məlumatların əldə edilməsi və bu məlumatların bilavasitə rəqiblərin maliyyə vəziyyəti, qiymət dividend siyasətlərinin öyrənilməsi istiqamətində olması ilə əlaqədar hesab edə bilərik.

Maliyyə menecmentinin funksiyalarının icrası, maliyyə meneceri vasitəsilə öz əksini tapır buna müvafiq olaraq maliyyə meneceri sadəcə olaraq, maliyyə məsələlərinin həll edilməsi istiqamətində deyil, ümumilikdə ölkədə baş verən mikro və makro iqtisadi məsələləri, həmçinin dövlətin iqtisadi siyasəti çərçivəsində bütün maliyyə və digər iqtisadi məsələlərdən agah olmalıdır. Maliyyə menecmentinin funksiyalarının icra edilməsi baxımından menecer qeyd etdiyimiz məsələlər əlavə, bütün statistik təhlil metodlarına bilməli, ümumilikdə maliyyə institutlarının və digər müəssisənin dövlətin digər strukturları ilə qarşılıqlı əlaqələrinin tənzimlənməsində mühüm rol oynamalıdır. Firmaların maliyyə menecmenti strukturunda ən əsas bölmə olaraq, xəzinədar və təftiş bölməsi üzrə fəaliyyəti əsas götürülür. Xəzinədarın əsas vəzifəsi maliyyə planlaşdırılması, kassadan nağd vəsaitlərin idarə edilməsi və eləcə də kapitaldan istifadə üzrə düzgün strateji qərarların verilməsi, həmçinin kredit siyasətinin idarə edilməsi, ümumilikdə maliyyə menecmentinin funksiyaları və vəzifələri çərçivəsi maliyyənin idarə edilməsi ilə əlaqədar bütün məsələlərin həll edilməsidir. Müfəttişi isə vergi siyasəti, eyni zamanda, müəssisənin digər bölmələri ilə əlaqədar statistik hesabatların hazırlanmasını, mühasibat uçotu və auditor fəaliyyətinin icrasına və dövlət orqanları ilə bu istiqamətdə görülməli fəaliyyəti və informasiya ilə əlaqədar məsuliyyət daşıyır.

Maliyyə menecmentində funksiyaların icrası icraçısı kimi çıxış edən maliyyə meneceri müəssisənin mülkiyyətçisi deyil, o, sadəcə olaraq maddəli işçi şəklində fəaliyyət göstərir, ancaq buna baxmayaraq menecerlər firmanın maliyyə nəticələrindən və onun davamlı şəkildə daha çox mənfəət əldə etməsində çox maraqlı olur, ona görə ki, o əməkhaqqından əlavə, həm də öz fəaliyyəti ilə əlaqədar mənfəətdən faiz əldə edir. Müasir dövrdə maliyyə menecmentinin bir çox sahələr üzrə inkişaf etməsini nəzərə alaraq qeyd edə bilərik ki, maliyyə menecmentinin öhdəlikləri ancaq bir şəxs tərəfindən idarə edilə və yerinə yetirilə bilməz. Belə ki, müəssisənin fəaliyyətində olan müəyyən ixtisaslar üzrə mütəxəssislər, maliyyə

menecmenti istiqamətində məsləhət xidmətləri də icra edir ki, bunlara adətən sığorta işi, qiymətli kağızlarla iş, bank, auditor firmaları aid edilə bilər.

Müasir dövrdə xüsusilə də Avropa ölkələrindən müxtəlif korporasiyaların nəzdində maliyyənin idarə edilməsi artıq sabit bir forma alaraq, hətta müxtəlif ədəbiyyatlarda beləbu fəaliyyət Açıq Tipli Səhmdar Cəmiyyətində təmsil edilməsi öz əksini tapıb. Məhz bir sıra ölkələrdə açıq tipli səhmdar cəmiyyətlərində resursların korporativ formasının cəlb edilməsi üzrə müxtəlif funksiyaları icra edən maliyyə xidmətlərinin formalaşdırılması çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu xidmətlərinin tərkibinə isə müvafiq olaraq çoxsaylı məqsədlə icra edən dividend siyasətinin hazırlanması və xarici maliyyələşmə mənbələrinin cəlb edilməsi məqsədlə qiymətli kağızlar buraxılışının yerinə yetirilməsi həmçinin qiymətli kağızlar üzrə səhmdar cəmiyyətlərin vəziyyətinin təhlili aid edilir. Buna misal olaraq Amerikada maliyyə menecment istiqamətində funksiyalarının sərhədlərinin müəyyən istiqamətlər idarəetmə funksiya və səviyyələri üzrə fərqləndirilməyinin göstərə bilərik. Burada maliyyə menecmentində müxtəlif funksiyalar üzrə müəyyən vəzifələri icra edən şəxslərin fəaliyyətini təhlil edilərək ayrı-ayrı kateqoriyalar üzrə vəzifə səlahiyyətləri çərçivəsində həmin şəxslərin icra etməli olduğu işləri göstərilir. Biz bununla məhz maliyyə menecmentinin funksiyaları bölgüsü üzrə sxemdə daha aydın görə bilərik.

FƏSİL II . BAZAR İQTİSADİYYATI ŞƏRAİTİNDƏ MÜƏSSİSƏLƏRİN MALİYYƏ RESURLARININ FORMALAŞMASI VƏ İDARƏ EDİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ

2.1. Müəssisənin maliyyə resurslarının tərkibi və quruluşu

Müəssisənin maliyyə resursları dedikdə biz təsərrüfat fəaliyyətinin təmin edilməsi məqsədilə onun topladığı xüsusi və borc vəsaitlərini və bununla yanaşı, məqsədli pul formasında olan resursların məcmusu başa düşülür. Ümumilikdə qeyd edə bilərik ki, təsərrüfatçılığın müxtəlif mülkiyyət formalarından asılı olmayaraq bütün müəssisələr fəaliyyət göstərməyinin ilkin şərti olaraq müxtəlif maliyyə resurslarına malik olmalıdırlar. Buna müvafiq olaraq isə maliyyə öhdəliklərinin həyata keçirilməsi, eləcə də cari xərcləri və istehsal məsrəflərin qarşılınması məqsədi ilə ondan pul gəlirlərinin daxili mənbələr hesabına formalaşması və kənarından cəlb olunan vəsaitlərin məcmusu məhz maliyyə resurslarının məzmununu izah edir. Müəssisələrinin maliyyə resurslarının formalaşması və buna müvafiq olaraq da, onların tərkibi və quruluşuna nəzər salsaq görərik ki, maliyyə resursları bir neçə hissədən ibarətdir. Müvafiq olaraq, bu müəssisənin özünün daxili kənar mənbələri və borc almış mənbələr hesabına əldə edilib. Xüsusi maliyyə resurslarından bəhs edərkən qeyd etməliyik ki, müəssisənin sərəncamında qalan və idarəetmə orqanlarının qərarları vasitəsilə bölüşdürülən mənfəəti məhz xüsusi maliyyə resurslarını təşkil edir.

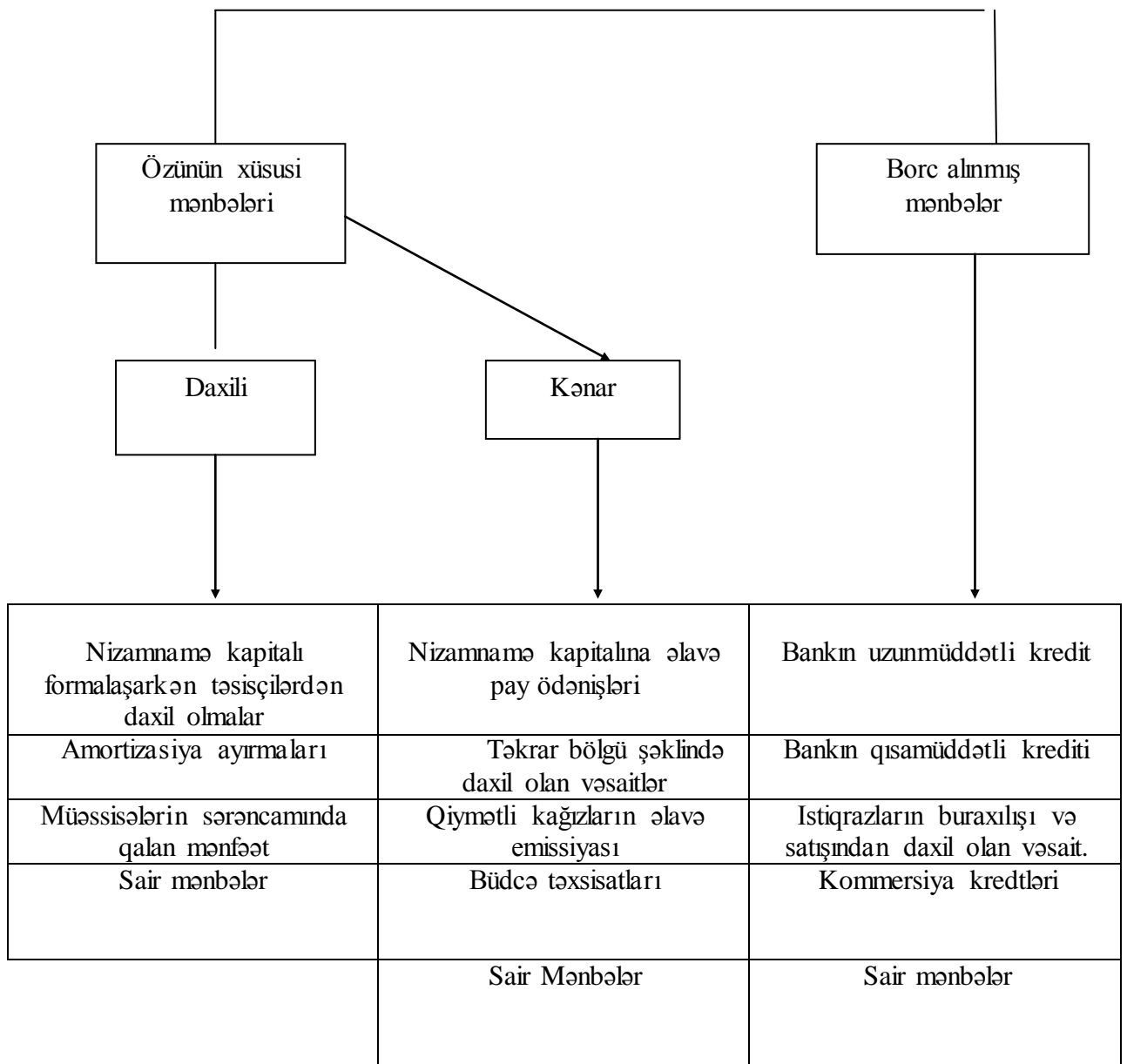
Bu zaman isə həmin sərəncamda olan mənfəət bir neçə istiqamət bölünür ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

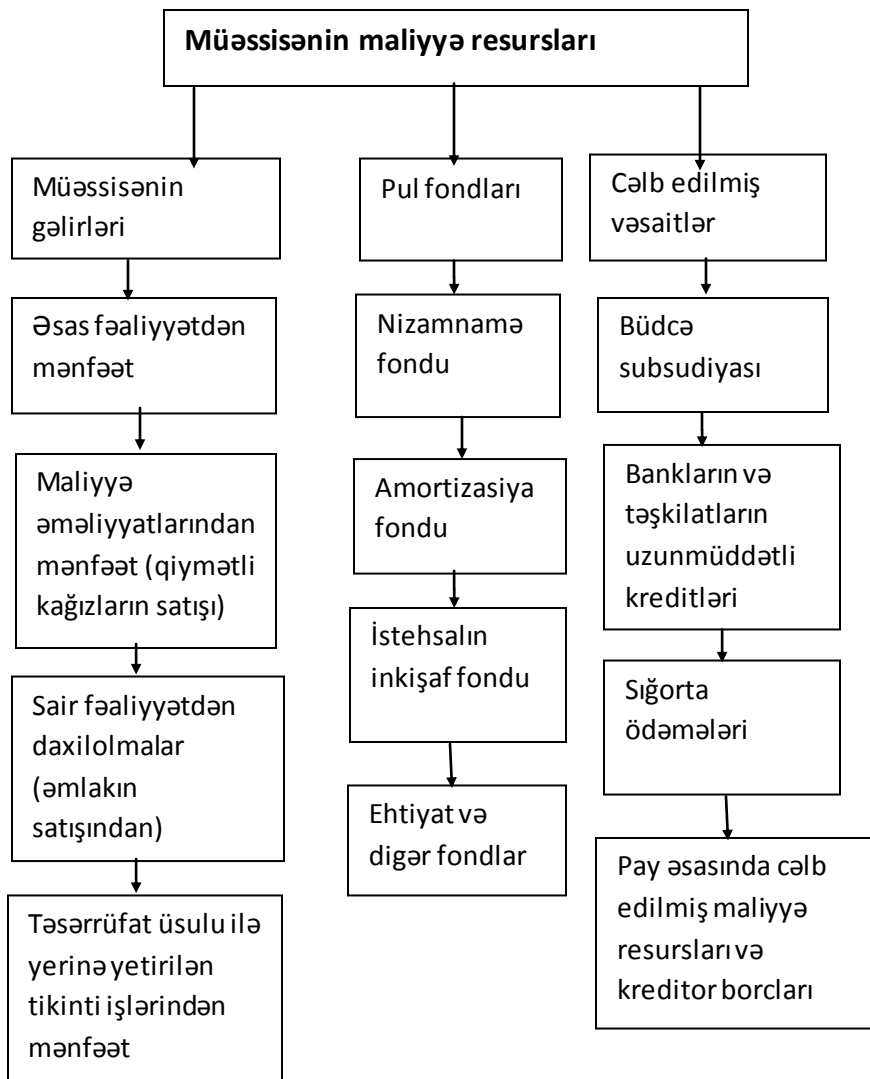
- tam həcmdə müəssisənin inkişafının yenidən investisiyalaşdırılması həyata keçirilməsi ;
- təşkilatın fəaliyyəti ilə əlaqədar olmayan digər müxtəlif layihələrin investisiyalaşdırılmasının icrası ;
- və tam həcmində istehlaka yönəldilmiş istiqamətdə fəaliyyət göstərməsi .

Xüsusi maliyyə mənbələrinin formalaşmasında, amortizasiya ayırmaları digər bir əhəmiyyətli yer tutur. Amortizasiya əsas fondların fiziki və mənəvi aşınması nəticəsində dəyərinin pulla ödənilməsidir. Bundan başqa sözlə, əsas istehsal fondlarının və qeyri-maddi aktivlərinin aşınmasının pul vasitəsilə ifadə forması kimi başa düşə bilərik. Amortizasiya ayırmaları ikili xarakter daşıyaraq məhsul istehsalı məsrəflərinin tərkibinə aid edilir və bununla da, onlardan sonradan hesablaşma hesabında öz əksini taparaq vəyerli istehsalın mənbəyi kimi dəyərləndirilir. Həmçinin toplanmış amortizasiya ayırmaları amortizasiya fondunun əsasını təşkil edir və əsas fondların təkrar istehsalına xidmət edir. Maliyyə ehtiyatlarının formalaşmasından bəhs edərkən hər şeydən əvvəl qeyd etməliyik ki, maliyyə ehtiyatları, müəssisələrdə maliyyə resurslarının tərkib hissəsi hesab edilir. Maliyyə ehtiyatlarının cəlb edilmiş və kənar mənbələrini bir neçə qrupa bölmək olar ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

- ✓ xüsusi daxil olmalar ;
- ✓ təkrar bölgü qaydasında daxil olmalar ;
- ✓ borc alınmış daxil olmalar ;
- ✓ büdcə təxsisatları ;

Büdcə təxsisatlar haqqında danışarkən əvvəlcə qeyd edək ki, büdcə təxsisatları əvəzsiz formada həm də qaytarmaq şərti ilə istifadə edilə bilər və bu zaman büdcə təxsisatları, müxtəlif investisiya layihə maliyyələşdirilməsi və ümumilikdə, hər hansı bir müəssisənin istehsal etdiyi məhsulun dövlət tərəfindən dəstəklənməsi məqsədilə ayrılır. Belə ki, maliyyə institutları məhz firmalar tərəfindən onların istehsalda investisiya fəaliyyətlərinin icrası məqsədilə həyata keçirilir və bunlar daima hərəkətdədirlər. Maliyyə resurslarının bir hissəsi firmaların öz xəzinələrində digər hissələri isə müxtəlif banklar və firmaların hesablaşma hesabında cəmləşir. Müasir dövrdə müəssisələrin maliyyə resurslarından düzgün formada və səmərəli şəkildə istifadə etməsi onlarda maliyyə dayanıqlığını qorumaq və bazar iqtisadiyyatında davamlı yer tutmasında çox mühüm rol oynayır. Müəssisənin maliyyə resurslarının tərkibinə tam olaraq nəzər salmaq.

Cədvəl 2.1. Maliyyə resurslarının tərkibi⁸⁸Bəyalı Ataşov "Müəssisələrin maliyyəsi" Bakı, 2009

Sxem 2.1. Maliyyə resurslarının quruluşu ⁹

Bununla yanaşı maliyyə müəssisələrdə maliyyə resurslarının müxtəlif əlamətə görə təsnifləşdirilməsi qeyd etdiyimiz sxemdən fərqli olaraq bu formada da müxtəlif ədəbiyyatlarda öz əksini tapıb. Bu zaman müəssisənin maliyyə resursları daxili mənbələrin tərkib hissəsi kimi gəlirlər və daxil olmayanlar kateqoriyalara bölünür. Belə olduqda isə müvafiq olaraq gəlirlərə :

- mənfəət
- müxtəlif maliyyə əməliyyatlarından əldə edilən mənfəət ;
- əsas fəaliyyətdən əldə edilən mənfəət

⁹ Nurpaşa Novruzov, Xanoğlan Hüseynov "Maliyyə", Bakı, 2007, səh 52

Daxil olmayanlara isə.

- ehtiyat fondu ;
- amortizasiya ayırmaları ;
- əmək kollektivlərinin pay ödənişləri aid edilir.

Xarici mənbələrdə isə öz növbəsində yenidən bölüşdürmə qaydasında daxil olan, maliyyə bazarında səfərbərliyə alınan vəsaitlər kimi kateqoriyalara bölünür. Müvafiq olaraq maliyyə bazarında səfərbərliyə alınan vəsaitlərə

- kredit investisiyaları ;
- müxtəlif səhmlərin, istiqrazların satışından əldə edilən gəlirlər aiddir.

Yenidən bölüşdürmə qaydasında daxil olanlara isə

- büdcə vəsaitləri ;
- risklər üzrə sığorta vəsaitləri ;
- dividend və faizlər aid edilir

Maliyyə resursları, maliyyə münasibətlərinin maddi daşıyıcıları formasında çıxış edərək ümumilikdə müxtəlif təsərrüfat subyektlərinə və dövlətlərə məxsus olaraq əhalinin pul vəsaitlərini ayırmağa imkan verir. Belə ki, hər şeydən əvvəl maliyyənin köməyi ilə dəyərin bölgüsü və yenidən bölgüsü olaraq maliyyə resursları spesifik formas hesab edilən pul vəsaitlərinin vasitəsilə müşayiət olunur. Belə olduqda isə maliyyə resursları, ümumilikdə geniş təkrar istehsalın, işçilərin maddi stimullaşdırılması, müxtəlif ayırmalar, daxilolmalar hesabına formalaşır. Maliyyə resurslarının maliyyə münasibətlərinin maddi daşıyıcısı formasında çıxış etməsi nəticə etibarilə dəyərin bölgüsündə iştirak edən kateqoriyaların maliyyədən ayrılmasına şərait yaradır. Maliyyədən başqa heç bir kateqoriya məhz maddi daşıyıcı kimi çıxış etmir, burada isə maliyyənin digər kateqoriyalardan fərqləndirən əsas əlamətlər meydana çıxır. Bu əlamətləri əsasında isə maliyyə resursları və yığımlarının formalaşması dayanır ki, məhz bunlar da qeyd etdiyimiz kimi, maliyyə münasibətlərinin asılı olaraq formalaşırlar.

Müəssisələrin daxili maliyyə resurslarının bir neçə elementi vardır ki, onlar maliyyə resurslarının mənbəyi kimi çox mühüm əhəmiyyət kəsb edirlər.

Maliyyə münasibətləri təsərrüfat obyektlərinin istehsal fəaliyyəti prosesində yaranaraq istehsalın daima genişləndirilməsinin əsas mənbəyi kimi çıxış edir. Mənfəət təsərrüfat fəaliyyətinin son maliyyə nəticələrinin öyrənilməsi, eləcə də mütərəqqi təsərrüfat formaları şəraitində fəaliyyət göstərən müəssisələrdən maliyyə planının icra edilməsi nöqtəyi nəzərdən çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Kəmiyyət nöqtəyi nəzərindən mənfəət satışdan kənar gəlirlərin xərclərdən çox hissəsini ifadə edərsə, lakin biz buna maliyyə resurslarının tərkib hissəsi kimi baxdıqda görə bilərik ki, bu zaman mənfəət müəssisənin təsərrüfat nəticəsindən əldə etdiyi ümumi gəlir yox, sadəcə olaraq vergilər və digər ödənişlər icra edildikdən sonra qalan xalis mənfəət formasında əks olunur.

Mənfəətin bölüşdürülməsi zamanı istehlak və yığımın düzgün nisbətində əldə edilməsi çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir, məhz elə bu nisbətlərinin düzgün formadan nəzərə alınması, firmalarda maddi marağının və məsuliyyətinin daha da güclənməsinə şərait yaradır. Bundan əlavə, qeyd edə bilərik ki, mənfəət və onun bölüşdürülməsinin təhlili onun aparılması formasından asılı olaraq dəyişir və bu təhliləsasən daxili və xarici olmaqla 2 yerə bölünür. Daxili təhlili özündə xalis mənfəətin artırılması ehtiyatlarının təyin edilməsinə əks etdirir və bu təhlil prosesində bir sıra məsələlərə toxunulur ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir

- xalis mənfəətin formalaşdırılması və istifadəsinə təsir edən amillərin müəyyən edilməsi ;
- vergilərin formalaşmasına təsir edən amillərin müəyyən edilməsi ;
- müəyyən edilmiş mənfəətin səmərəli formada istifadəsi ;

Müəssisənin fəaliyyətinin əsas məqsədinin mənfəətin maksimumlaşdırılmasının olduğunu nəzərə alaraq bu istiqamətdə mənfəətdən bəhs edərkən müxtəlif illər üzrə statistik göstəricilərə nəzər salaq. Bu göstəriciləri “Delta MMC” nəzərində təhlil edək :

Cədvəl 2.2. “Delta MMC”nin iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri üzrə mənfəət göstəriciləri (AZN) ¹⁰

Sahələr	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Nəqliyyat	35698	41365	43754	45798	51236	53478	59632
Rabitə	150256	174569	182354	194235	210745	245312	294512
Kənd təsərrüfatı	15632	10478	17489	18963	21457	23478	25146
Tikinti	24963	26745	31205	33479	35782	36145	38712
Ticarət	5632	6894	8412	9345	10478	12986	15402

Bununla yanaşı, 2010-2016-cı illər üzrə kreditör borcları isə aşağıdakı kimidir

Cədvəl 2.3. Kreditör borcları (AZN)

İllər	Borcların məbləği
2010	65398
2011	71498
2012	73546
2013	76149
2014	82464
2015	94123
2016	110478

Müəssisələrdə maliyyə resursları formalaşan zaman biz maliyyə dayanıqlığına nə dərəcədə təsir etdiyini bəhs etmişdik. Maliyyə resurslarının düzgün və səmərəli formada istifadə etməyi maliyyə dayanıqlığında rolunu Simong Sing özünün bu məsələnin maliyyələşməsi ilə əlaqədar apardığı təhlildə geniş şərhini vermişdir. Belə ki, bu təhlildə qeyd edilir ki, mənfəətin əgər daha çox hissəsi investisiya istiqamətlənsə həmin müəssisənin inkişaf tempi o dərəcə də yüksək olar və eyni zamanda o qeyd edir ki, müəssisələrin genişlənməsində daxili maliyyələşmə mənbələri heç zaman kifayət etmir. Belə ki, müəssisələr gün gündən genişləndikcə onların xarici maliyyə mənbələrindən istifadə etməyinə ehtiyac olur və buna müvafiq olaraq da həmçinin, Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası öz tədqiqatlarında göstərmişdir ki, həmin müəssisə xüsusilə də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə digər ölkələrinə nisbətən maliyyələşmə mənbələrindən daha az istifadə edirlər. Onlar

¹⁰ Azərbaycan statistik göstəriciləri, 2016 <http://www.stat.gov.az>

daha çox xarici maliyyələşmə mənbələrinə üstünlük verirlər ki, buna müvafiq olaraq qeyd edə bilərik ki, müəssisələrdə maliyyə resurslarının formalaşmasına kənar mənbələr kreditlərin alınması, qiymətli kağızların buraxılması ilə maliyyələşmə qruplarına bölünür. Belə ki, müasir dövrdə qiymətli kağızlar investisiya proseslərində çox mühüm rol oynayır, çünki onların vasitəsilə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində istehsal məqsədləri, pul vəsaitlərindən investorlar qiymətli kağızlar timsalında istifadə edirlər. Bu istiqamətdə digər ölkələrin təcrübəsinə əsaslanaraq qeyd edə bilərik ki, qiymətli kağızlar xüsusilə, səhmlərin və istiqrazların emissiyası məqsədi ilə firmalarda maliyyələşmə prosesində məhz xarici mənbə qismində çıxış edirlər. Səhmlər isə öz növbəsində müəssisələrdə maliyyələşmənin əsas mənbəyi kimi yer tutur və buna müvafiq olaraq qiymətli kağızlar hesabına maliyyələşmənin 20-30 faizini səhmlər təşkil edir.

Maliyyə resurslarının tərkibindən bəhs edərkən qeyd etməliyik ki, maliyyə resurslarının həcmi istehsal prosesindən asılı olaraq dəyişir, çünki istehsal prosesində fəaliyyətin səmərəli formada təşkil edilməsi bilavasitə maliyyə ehtiyatlarını həcmnin artması səbəb olur ki, belə olduqda isə formalaşmış maliyyə ehtiyatlarının səmərəli formada istehsal və istifadə etmək, istehsalın fasiləsizliyini təmin edilməsinə şərait yaradır. Müasir dövrdə bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisələrdə maliyyə resurslarının əsas və dövriyyə vəsaitlərinə, həmçinin iş qüvvəsinin stimullaşdırılmasında əhəmiyyətinə və məqsədəuyğunluğunun müəyyən edilməsi əslində onların zəruriliyini ortaya çıxardı və bu nöqtəyi nəzərdən maliyyə resurslarının bir neçə vacib xüsusiyyətlərini göstərək. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir ;

1. müəssisələrdə istehsal potensialının formalaşdırılması ;
2. maliyyə təsərrüfat prosesinin təmin edilməsi ;
3. müəssisələrinin maliyyə resurslarından düzgün formada istifadəsi nəticəsində əldə edilən iqtisadi imkanların genişləndirilməsi ;

Müəssisələrdə maliyyə resurslarının əsas mənbəsi kimi, ilkin kapital çıxış edir və belə olduqda ilkin kapitalı müəssisədə əsasən, nizamnamə kapitalı formasında və yaxud da təsisçilərin payları hesabına formalaşır. Nizamnamə kapitalına malik resursların əsas fondların əldə edilməsinə və eləcə də dövrüyyə vəsaitlərinin formalaşdırılmasına yönəldilir. Amortizasiya ayırmaları daha çox daxili mənbələr formasında çıxış edərək qeyri maddi aktivlərin, əsas istehsal fondlarının aşınmasının pul şəklində ifadəsi kimi çıxış edir və məhsulun maya dəyərinə daxil edir.

2.2. Maliyyə resurslarının idarə edilməsinin təhlili və maliyyə menecmentində idarəetmə mexanizmi

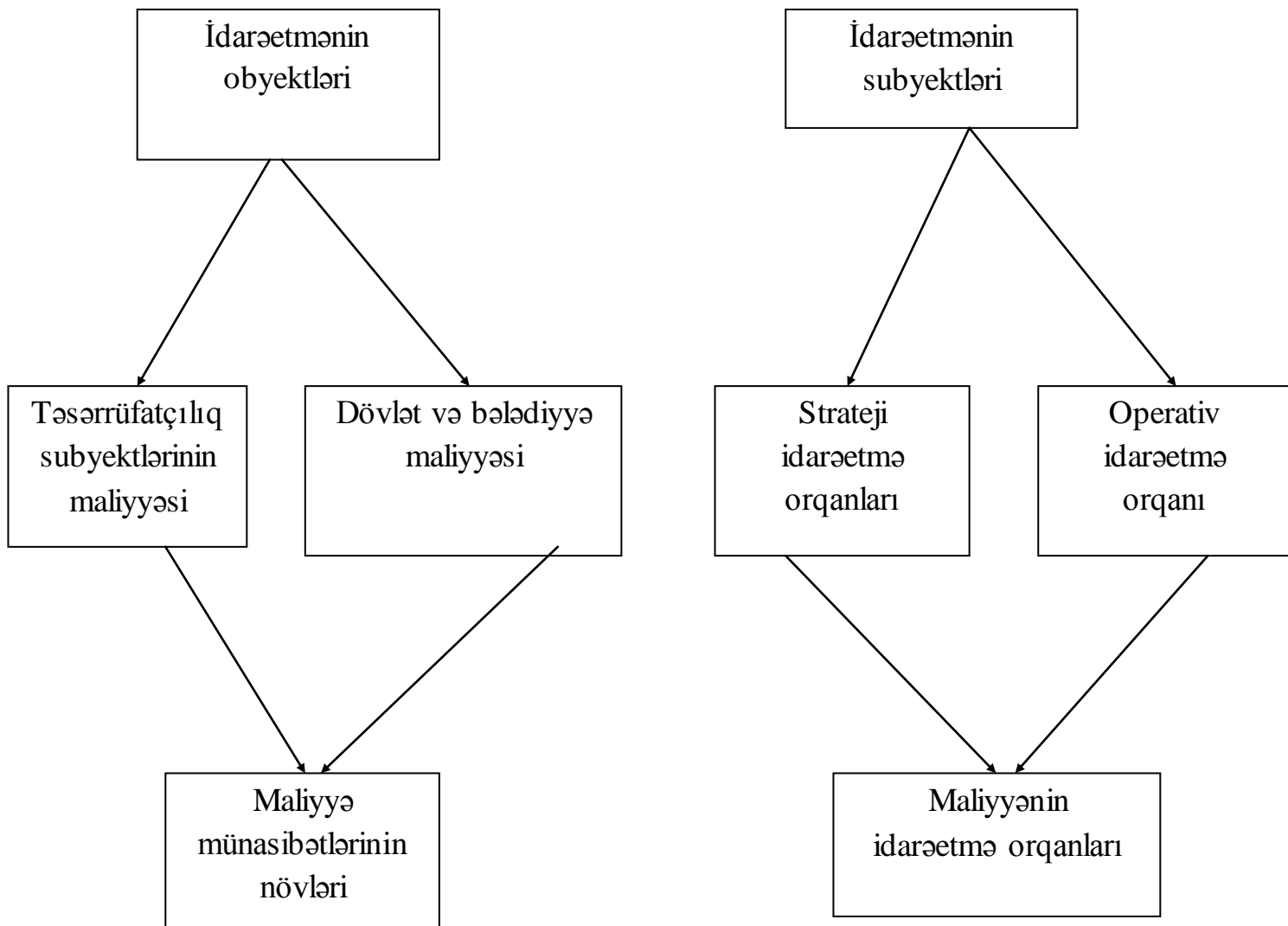
Bazar iqtisadiyyatına keçid da bazar münasibətlərində əsas rol oynayan müəssisələrin maliyyə fəaliyyətinin idarə olunmasına çox böyük təsir göstərdi. Müəssisələrin idarə olunmasında əsas məsələlər müxtəlif məhsulların istehsal olunması, resurslardan qənaətlə istifadə və eyni zamanda, ən son texnika və texnologiyanın tətbiq edilməsi ilə bu müəssisələrin fəaliyyətinin təşkil edilməsidən ibarətdir. Belə ki, müasir dövrdə müxtəlif mülkiyyət formalarından asılı olmayaraq bütün müəssisələrdə əsasən istehlakçıların tələbatlarına uyğun formada və yüksək keyfiyyətdə məhsul istehsalına daha çox can atırlar. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində isə müəyyən müəssisələrin, xüsusilə də maliyyə resurslarının idarə olunması ilə əlaqədar həyata keçirdikləri siyasəti çox mühüm rol oynayır və belə olan zaman müəssisələrin idarə olunması zamanı daxili resursların xarici mühitin qarşılıqlı əlaqəsi formalaşır. İ.A.Blank müəssisələrdə maliyyə resurslarının idarə edilməsi zamanı bir sıra vəzifələrin həyata keçirilməsinin vacibliyini qeyd etmişdir və bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :¹¹

¹¹<http://unec.edu.az/application/uploads/2016/07/May-lov-M-mm-dyar-.pdf> səh 29

- Müəssisələrdə maliyyə çevikliyinin təmin edilməsi ;
- Müəssisələrdə maliyyə nəzarətinin daha da gücləndirilməsi ;
- Müəssisələrin maliyyə resurslarının idarəedilməsi istiqamətində daima maliyyə tarazlığına nail olunması istiqamətində fəaliyyətin yerinə yetirilməsi ;
- Kapitalın dövriyyəsinin optimallaşdırılması prosesinin təmin edilməsi ;

Müasir dövrdə maliyyə menecmenti çərçivəsində maliyyə resurslarının səmərəli idarə olunması müəssisələrin qarşısında dayanan əsas məqsədlərdən biridir. Maliyyə menecmenti, xüsusilə də cari və strateji məqsədlərə nail olmaq üçün müəssisələrin fəaliyyətində onların pul axınlarının idarə edilməsi sistemini əks etdirir. Biz artıq bilirik ki, maliyyə menecmenti müəssisələrdə pul vəsaitlərinin dövriyyəsinin təşkili, ümumilikdə, maliyyənin idarə edilməsi ilə əlaqədar və eyni zamanda, maliyyə resurslarının formalaşması, bölüşdürülməsi və istifadəsinə əsaslanan metod və prinsipləri özündə əks etdirir. Maliyyə resurslarının məzmunundan bəhs edərkən qeyd etmişdik ki, maliyyə resursları müxtəlif məqsədli pul fondları formasında özünü ifadə edən ekvivalentlərin məcmusu şəklində çıxış edir və buna müvafiq olaraq məqsədli pul fondları istehlak, yığım və ödəmə fondu olmaqla 3 hissəyə ayrılır. Yığım fondu, xüsusilə maliyyə resurslarının formalaşdırılması istiqamətində maliyyə strategiyasının reallaşdırılması məqsədi ilə maliyyənin idarə edilməsi prosesində əsas maliyyə bazasını təşkil edir. Müəssisələrdə idarəetmə sisteminin əsas funksiyaları, ümumiyyətlə, səmərəli fəaliyyətin təmin edilməsi məqsədilə düzgün idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi zəruri hesab edilir. Ümumilikdə, maliyyə menecmenti üzrə idarəetmə mexanizminə nəzər salmaq.

Sxem 2.2. Maliyyə menecmentində maliyyənin idarə edilməsi mexanizmi ¹²

Müəssisələrdə ümumilikdə maliyyə resurslarının idarə edilməsi istiqamətində maliyyə strategiyasının hazırlanması və idarəetmə konsepsiyası cəhətdən XX əsrin 70-ci illərindən etibarən tətbiq edən strateji idarəetmənin metodoloji prinsipləri çox mühüm rol oynadı. Burada qeyd edir ki, strateji idarəetmə planlaşdırma ilə əlaqədar formalaşaraq, ümumilikdə, müəssisənin inkişaf imkanlarını və gələcəkdə bu istiqamətdə düzgün strategiyanın qurulmasını əsaslanır. Buna müvafiq olaraq isə müəssisələrdə maliyyə resurslarının idarə edilməsinin təsnifləşdirilməsini zəruri əhəmiyyət kəsb edir.

¹²Əhmədov Nazim Maliyyənin əsasları Bakı, 2016, səh 117

Müəssisələrin maliyyə resurslarının idarə edilməsində investisiya qərarları çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, müəssisələrdə maliyyə resurslarının idarə edilməsi, investisiyaların səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi ilə birbaşa olaraq əlaqədardır və buna müvafiq olaraq investisiyalar ümumilikdə istehsal tələbatını və eyni zamanda istehsalın genişləndirilməsi məqsədi ilə maliyyələşdirmə üçün istifadəni nəzərdə tutur. Belə olduqda isə maliyyə resurslarından istifadənin səmərəliliyi birbaşa olaraq investisiyalaşdırma ilə qarşılıqlı əlaqəli formada inkişaf edir. İntestisiyalar müasir dövrdə istehsalın genişləndirilməsində və müəssisələrdə maliyyə resurslarının idarə edilməsinin əsas daşıyıcısı hesab edilir. . Bununla yanaşı qeyd etməliyik ki, maliyyə resurslarının tərkib hissəsini məhz dövriyyə vəsaitləri təşkil edir. Əgər müəssisədə dövriyyə vəsaitlərinin çatışmazlığı baş verərsə bu zaman həmin müəssisənin istehsal fəaliyyəti iflic olur və müəssisənin öz öhdəliklərini ödəmək imkanları tamamilə məhdudlaşır və bütün bu proses nəticədə müəssisələrin iflas olunmasına qədər gedib çıxır. Maliyyə resurslarının idarə edilməsi istiqamətində müəssisələrin göstərdiyi fəaliyyət, dövriyyə vəsaitinin dövriyyəindən asılı olaraq dəyişir və bunun həcmi ilə əlaqəlidir. Bütün bu amillərin müəssisələrdə nə dərəcədə nəzərə alınması və yaxud bu prosesin nə dərəcədə müəssisələrdə maliyyə resurslarının idarə edilməsində nəzərə alınmaması sonda maya dəyərində və müəssisələrin maliyyə nəticələrində öz əksini tapıb.

Ümumilikdə müəssisələr dövriyyə vəsaiti ilə qarşılıqlı formada əlaqəli olan bir sıra göstəriciləri təhlil edir ki, bunları sadalayaq :

1. debitor borclarının dövriyyəsi ;
2. dövriyyə aktivlərinin dövriyyəsi ;
3. əmtələrin qiymətlərinin qeydiyyatının dövriyyəsi ;

Bütün bunlarla yanaşı, dövriyyə vəsaitlərinin həcmi ilə müəssisələrin əldə etdikləri mənfəəti arasında bir asılılıq mövcuddur ki, bu asılılıq dövriyyə vəsaitlərinin həcmindən uyğun şəkildə müəssisəyə daha çox və yaxud daha az mənfəət gətirə

bilər. Dövriyyə vəsaitlərinin idarəedilməsində əsas məqsəd müəssisələrdə resursların idarə edilməsi istiqamətində səmərəli istehsal fəaliyyətinin təmin edilməsidir. Müəssisələrin öz fəaliyyəti çərçivəsində onların qısamüddətli kreditor borclarının ödəmə qabiliyyəti, likvidliyi də bu prosesdə mühüm rol oynayır. Əgər müəssisələr kreditorlar qarşısındakı öhdəliklərini düzgün formada yerinə yetirə bilməsə, bu, ümumilikdə bütün təsərrüfat əlaqələrində öz əksini tapacaq.

Dövriyyə vəsaitlərinin normadan yüksək olması öz növbəsində bir sıra problemlərə gətirib çıxardır ki, bunlara misal olaraq, biz xərclərin artması, mənfəətin azalmasını qeyd edə bilərik. Məhz elə buna görə də, dövriyyə vəsaitləri şirkətlərdə elə optimal səviyyədə olmalıdır ki, bu müəssisələrin fəaliyyətinin ormal qaydada təmin olunmasına maneə yaratmasın. Müəssisələrin dövriyyə aktivlərinin dövriyyəsinin sürətləndirilməsi və yaxşılaşdırılması istiqamətində bir sıra tədbirlər və müxtəlif yollar vardır ki, müəssisələr bu üsullardan istifadə edərək öz dövriyyəsinin sürətləndirilməsinə nail olurlar. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir ;¹³

- müəssisələri tərəfindən normalaşdırmanın təkmilləşdirilməsi ;
- istehsalın intensivləşdirilməsi
- məhsulları material tutumunun nisbətən aşağı salınması ;
- satıcı ilə alıcı təşkilatlar arasında daimi və optimal əlaqələrin qurulması
- müqavilə intizamının gücləndirilməsi

Müəssisələrdə kapitalın artması maliyyə resurslarının idarə edilməsi ilə qarşılıqlı əlaqədardır və belə olduqda işə idarəetmənin qarşısında dayanan əsas vəzifə gələcək dövr üçün müəssisələrin fəaliyyətinin lazımi səviyyədə təşkil etmək və bu fəaliyyətdə özünü maliyyələşdirmənin təmin edilməsinin təşkilində ibarətdir. Maliyyə resurslarının idarə edilməsi mexanizmi bir sıra mərhələlər üzrə həyata keçirilir ki, bu mərhələlər aşağıdakılardan ibarətdir

---

¹³Mayılov Məmmədyar Namiq oğlu “Müəssisələrin maliyyə vəsaitlərinin səmərəli istifadə olunmasında maliyyə nəzarətinin rolunun artırılması” mag dis Bakı, 2016 s.əh 32

- Maliyyə resurslarının daxili mənbələrdən cəlb edilməsi hesabına onların maksimal həcmnin təyin edilməsi ;
- Maliyyə resurslarının xarici mənbələrdən təmin edilməsi hesabına lazımi həcm müəyyən edilməsi ;
- Xüsusi maliyyə resurslarına olan tələbatın müəyyənləşdirilməsi ;
- Müxtəlif mənbələr üzrə cəlb edilən maliyyə resurslarının dəyərinin müəyyənləşdirilməsi ;
- Müəssisələrin xüsusi maliyyə resurslarının formalaşmasının təhlil edilməsi ;
- Daxili və xarici mənbələr arasında nisbət müəyyən edilməsi

Müəssisələrdə maliyyə resurslarının idarəedilməsi üzrə idarəetmə mexanizmi özündə düzgün təhlillərin aparılması müəssisəyə daxil olan pul daxilolmalarının mənbələrinin aşkara çıxarılması və xərclənməsi üzrə tədbirlərin icrasını zəruri edir. Bütün bunlarla yanaşı, müəssisələr öz fəaliyyətləri çərçivəsində haqqında bəhs etdiyimiz xüsusi kapitaldan deyil, borc kapitalının da istifadə edirlər və belə olduğu zaman təsərrüfat fəaliyyətinin həcmnin genişlənməsinə və eləcə də xüsusi kapitaldan səmərəli fəaliyyətin təmin olunmasında borc kapitalı mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İndi isə maliyyə resurslarının tərkibinə daxil olan göstəriciləri SHARM MMC müəssisəsi nümunəsində təhlil edək.

Cədvəl 2.4. SHARM MMC üzrə maliyyə resurslarının dinamikasının təhlili

2016-cı il üçün (AZN)

Göstərici	Mütləq kəmiyyət, min AZN		Xüsusi çəki, %		Dəyişiklik	
	İlin əvvəlinə	İlin sonuna	İlin əvvəlinə	İlin sonuna	Min AZN	%
Xüsusi vəsait, o cümlədən	2356796	2465823	67.63	69.49	73.035	1.86
Nizamnamə kapitalı	789	78963	0.02	2.29	79.049	2.29
Əlavə kapital	1224509	1160329	35.46	32.64	95183	2.86
Ehtiyat kapital	198	198	0.02	0.02	0	0
Yığım fondu	429697	463048	12.34	13.50	36.376	1.01
Sosial sferalar fondu	364051	361589	10.53	10.45	1498	0.09
Məqsədli maliyyələşdirmə və daxilmələr	0	0	0	0	0	0
Dividentlər üzrə hesablaşmalar	43726	59435	1.25	1.73	16713	0.49
Bölüşdürülməmiş mənfəət	276827	312403	8.04	9.04	35579.	2
Borc vəsaiti, o cümlədən	0	167314	0	4.9	167314	4.92
Uzunmüddətli kredit və borclar	0	0	0	0	0	0
Qısamüddətli kredit və borclar	0	167314	0	4.9	167314	4.92
Cəlb edilmiş vəsait, o cümlədən	1118708	8922338	3234	2576	-227673	-6.67
Kreditor borcları	1118708	8922338	3234	2576	-227673	-6.67
Gələcək dövrlərə aid gəlirlər	0	0	0	0	0	0
Digər əmlak	0	0	0	0	0	0
Mənbələrin cəmi	3453495	3468172	100	100	12678	0

Cədvələ əsasən, görə bilərik ki, xüsusi vəsaitlər digər göstəricilərdən nisbətən daha çox çəkiyə malikdir. Bununla yanaşı, onların strukturunda əlavə kapitalın payı nisbətən azalmışdır. 2016-cı ilin əvvəli üzrə əlavə kapitalın dəyəri 1224509 olduğu halda, ilin sonunda azalaraq 1160329 min Azn olmuşdur. Ehtiyat kapitalı olduğu kimi qalmış və hər ansl bir dəyişiklik müşahidə edilməmişdir. Xüsusi vəsaitlərin tərkibində yığım fondunun çəkisi 2016-cı ilin sonuna nisbətən artaraq 429697 min Azn-dən 463048 min Azn olmuşdur.

Maliyyə resursları müəssisələrdə maliyyə idarəedilməsi prosesində ilkin və sonuncu maliyyə resursları kimi bir kateqoriyaya ayrılır. Bunun əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, adətən, satışdan gəlirin bölgüsü zamanı müəssisələrdə ilkin maliyyə resursları formalaşır və bu zaman xüsusi maliyyə ehtiyatlarının ilkin

2.3. Müəssisələrinin maliyyə resurslarından səmərəli istifadənin əsas istiqamətləri

Müəssisələr daima öz daxili maliyyə ehtiyatlarını artırmağa çalışırlar. Bunun əsas səbəbi isə onların səmərəli fəaliyyətini məhz maliyyə ehtiyatlarından asılı olmasıdır. Müəssisələrin maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinə aid edilən pul gəlirləri, eləcə də maliyyə, pul köçürmələri maliyyə ehtiyatlarının əsas mənbələri hesab edilir. Təsisçilərin yaratdıqları birdəfəlik pul yardımları ehtiyatlar fondundan ayrılaraqyarana biləcək maliyyə çatışmazlığı şəraitində müəssisələrin öz öhdələrinə düşən maliyyə vəzifələrinin yerinə yetirməsi zamanı və istehsalın genişləndirilməsi məqsədi ilə istifadə edilir. Bu zaman müəssisələrin maliyyə fəaliyyətində çıxış edən müxtəlif maliyyə- kapital mənbələri ilə yanaşı, həmin ehtiyatları vasitəsi ilə istehsalın genişləndirilməsi və müəssisənin gəlirlərinin artırılması baxımından öznəmli əhəmiyyət kəsb edir. Ümumilikdə qeyd edə bilərik ki, müəssisənin maliyyə ehtiyatlarına təsərrüfatdankənar (vergi, sığorta, kreditlərin qaytarılmasının), təsərrüfatdaxili (işçilərin əmək haqqı, sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi), maliyyə öhdəliklərini həyata keçirməsi müxtəlif tədbirlərlə əlaqədar və ümumilikdə pul gəlirləri və daxilolmaları adi edilir. Maliyyə ehtiyatları şəxsi və cəlb edilmiş olmaqla 2 hissəyə ayrılır.

Müəssisənin maliyyə ehtiyatlarında amortizasiya ayırmalarına müxtəlif növ gəlirlər aid edilir. Maliyyə resurslarından səmərəli istifadə məqsədilə müəssisələr tərəfindən amortizasiya siyasətinin işlənilib hazırlanması çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Buna müvafiq olaraq qeyd edə bilərik, amortizasiya siyasətinin işlənilib hazırlanması zamanı bir sıra məsələlərin nəzərdə saxlanması zəruri hesab edilir və bu amillər aşağıdakılardan ibarətdir

- Qeyri-maddi aktivlərin və əsas vəsaitlərdən istifadənin həcmi ;
- Qanunvericilik çərçivəsində icazə verilən amortizasiya metodu ;

- İstifadə olunan qeyri maddi aktivlər və əsas vəsaitlərin dəyərinin uçotda əks etdirmə metodu ;
- İnflyasiyanın tempi ;
- Əsas vəsaitlərin tərkibi
- Müəssisələrin investisiya fəallığının müəyyənləşdirilməsi

Müasir dövrdə maliyyə resurslarının istifadə istiqamətləri cəhətdən səhmlərin əlavə emissiyası vasitəsilə xüsusi kapitalın cəlb edilməsi, nisbətən mürəkkəb və bahalı proses hesab edilir, Lakin maliyyə, menecment nöqtəyi nəzərdən səhmlərin emissiyası və idarə edilməsinin başlıca məqsədi ilə maliyyə resurslarının cəlb edilməsindən ibarətdir. Buna müvafiq olaraq da məhz bu prosesdə səhmlərin emissiyasının idarəedilməsi müxtəlif mərhələlərdən keçir . Bunları sadalayaq ;

- ❖ Emissiyanın həcmnin təyin edilməsi ;
- ❖ Səhmlərin emissiyasının effektiv yerləşdirilməsi imkanlarının müəyyənləşdirilməsi ;
- ❖ Qiyməti səhmlərin növlərinin, miqdarının, nominallarının öyrənilməsi
- ❖ Cəlb edilən səhmdar kapitalın dəyərinin müəyyənləşdirilməsi ;

Müəssisədə maliyyə resurslarından istifadə zamanı daima istehsalahənginin saxlanması məqsədilə müxtəlif xarici maliyyə mənbələrindən eyni zamanda, fiziki və hüquqi şəxslərin sərbəst pul vəsaitlərinin istifadə edilir. Həmçinin müxtəlif istiqrazlar və səhmlərin buraxılması dövlət büdcəsi və bank təşkilatlarının kreditləri hesabının maliyyələşir. Belə olduqda müəssisələri tərəfindən istiqraz və rəqəsi emissiyasının idarə edilməsinin başlıca səbəbi maliyyə fəaliyyətində pul resurslarının cəlb etmək məqsədi ilə müxtəlif növ qiymətli kağızların buraxılması və onların fond bazarında yerləşdirilməsindən ibarətdir . İstiqraz və rəqəsinin idarə edilməsi ilə əlaqədar proseslər bir neçə mərhələdən keçir ki, bunlar misalı olaraq ;

- istiqraz emissiyası şərtləri təyin edilməsi ;
- istiqraz və emissiyaların səmərəli formada yerləşdirilməsi imkanlarının müəyyənləşdirilməsi ;

- istiqraz vərəqlərinin dəyərinin qiymətləndirilməsi ;
- xüsusi kredit reytinginin müəyyənləşdirilməsi ;
- istiqrazların artırılması fondunun formalaşdırılması ;
- istiqrazların həcmnin müəyyən edilməsi

Müəssisələrin daha səmərəli fəaliyyət göstərməsi üçün təsisçilərin müxtəlif maliyyə köməkliyinin göstərilməsi bu istiqamətdə çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Xarici sərmayəçilər sahibkarlara öz pul vəsaitlərini daha çox mənfəət əldə edə biləcəyi istiqamətlər üzrə yerləşdirməyə üstünlük verirlər və bu pul sərmayə qoyuluşunun əsas məqsədi isə ümumilikdə, maliyyə ehtiyatlarının artırılmasından əsaslanır. Hər hansı bir maliyyə çatışmazlığı baş verən zaman müəssisələr müxtəlif şəxslərə məxsus pul vəsaitlərindən istifadə edərsə bu zaman onlar həmin istifadənin istiqamətləri və səbəbini iqtisadi cəhətdən əsaslandırmalıdır. Dövlət eləcə də müxtəlif kredit təşkilatlarından borc vəsaitləri götürərkən , müəyyən şərtlər daxilində və müəyyən zaman çərçivəsində yenidən onlara mütləq qaytarılmalıdır .¹⁴

Müəssisələrinin müxtəlif bölmələrinin fəaliyyətinin büdcə planlaşdırılması sistemi müəssisələrdə maliyyə resurslarının istifadə istiqamətlərinin müəyyən edilməsi və istifadəsi üzrə zəruri hesab edilir. Büdcə planlaşdırılması sistemi müxtəlif funksional büdcələrin yaradılmasının nəzərdə tutur .Bunlara misal olaraq ;

- ❖ Vergi büdcəsi
- ❖ Kreditlərin ödənilməsi büdcəsi
- ❖ Əməyin ödənilməsi büdcəsi ;
- ❖ Amortizasiya büdcəsi ;
- ❖ Sair xərclər büdcəsini misal göstərə bilərik

Yekun büdcə planlaşdırılmasının bir neçə element vardır ki, bunlar aşağıdakılardadır ibarətdir :

¹⁴http://unec.edu.az/application/uploads/2015/12/memmedli_fuad.pdf səh 59

- İlk proqnoz məlumatları ;
- Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesab
- Müəssisə balansı
- İstehsal proqramı ;
- Mənfəət və zərər balansı

Müasir dövrdə müəssisələrin maliyyə münasibətlərinə uyğun formada maliyyə resurslarından istifadənin istiqamətləri üzrə müxtəlif təsərrüfat fəaliyyətlərini qruplaşdırmaq mümkündür ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir

1. Müəssisələr və onun təsisçiləri arasında müxtəlif növ maliyyə təsərrüfat münasibətlərinin formalaşdırmaq .Bu münasibətlər, müəssisənin göstərdiyi təsərrüfat fəaliyyəti üzrə müxtəlif proqramların maliyyələşdirilməsini , elmi tədqiqat işlərinin həyata keçirilməsinə, ən son texnologiyalardan istifadə etməklə istehsalın təşkil edilməsini özündə əks etdirir. Bununla yanaşı məqsədli maliyyə yardımları üçün fondların yaradılması və sərmayə qoyuluşu məqsədi ilə müxtəlif layihələrin həyata keçirilməsi məhz müəssisələrin maliyyə münasibətlərindən öz maliyyə vəsaitlərindən istifadə istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsində mühüm rol oynayır ;
2. Müəssisələr formalaşarkən nizamnamə kapitalının təsisçilər tərəfindən yaradılması . Bu zaman nizamnamə kapitalın qeyri-maddi aktivlərin əldə edilməsini əsas mənbəyi kimi çıxış edir ;
3. Müəssisələrdə istehsal və satış fəaliyyəti ilə əlaqədar formalaşan dəyərlər hər şeydən əvvəl müəssisədə istehlakçıları və tədarükçüləri arasında maliyyə münasibətlərinin formalaşması və bu istiqamətdə maliyyə resurslarının düzgün şəkildə istifadədə zəruri hesab edilir. Yeni dəyər formalaşan zaman tədarükçülər və istehlakçılar arasında münasibətlər ən müxtəlif səviyyələrdə xammal, materiallar, rabitə, gömrük, hazır məhsulun mübadiləsi və. aid edilir və bu münasibətlərin düzgün şəkildə formalaşdırılması birbaşa olaraq müəssisələrin maliyyə fəaliyyətində öz əksini tapır ;

4. Müəssisələr, filiallar, şöbələr üzrə gəlirlərin, dövrüyyə vəsaitlərinin müəyyənləşdirilməsi və bölüşdürülməsinin təkmilləşdirilməsi ;
5. Müəssisələrin və dövlətin müxtəlif maliyyə qurumları arasında əlaqələrin formalaşdırılması ;
6. Müəssisələr və sığorta şirkətləri arasında münasibətlər çərçivəsində müxtəlif işçi kateqoriyalarına, kommersiya və sahibkarlıq risklərinin sığortalanması prosesi ;
7. Müəssisələr və işçilər arasında gəlirlərin bölüşdürülməsi zamanı müxtəlif növ istiqrazların buraxılması vasitəsilə fiziki şəxslərdən vergilərin tutulması, müxtəlif kompensasiyaların ödənilməsi maliyyə münasibətlərinin əsasını təşkil edir

Müəssisələrdə maliyyə resurslarından səmərəli istifadə istiqamətlərini müəyyən edən zaman maliyyə planlaşdırılmasının düzgün formada həyata keçirilməsi zəruri əhəmiyyət kəsb edir. Maliyyə planlaşdırılması müəssisələrində təkrar istehsalın maliyyələşdirilməsini, ödəmə müddətini, rentabelliği və başqa məsələlərin təyin edilməsinə imkan verir. Maliyyə fəaliyyətinin mühüm tərkib hissəsi olan maliyyə planına müəssisənin müxtəlif inkişaf göstəricilərinin və bu göstəricilər üzrə tapşırıqların əks olunduğu bir sənət kimi baxa bilərik. Maliyyə planlaşdırmasını özündə bir çox məsələləri əks etdirir ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

- Maliyyə ehtiyatların müəyyənləşdirilməsi və əldə edilən mənfəətdən daha səmərəli istifadə məqsədi ilə maliyyə resurslarının səfərbər edilməsi ;
- Təkrar istehsal prosesinin normal şəkildə fəaliyyət göstərməsi ilə əlaqədar lazımı maliyyə mənbələri ilə təmin olunması büdcə vəqeyri-büdcə fondları, eləcə də, kreditorlar qarşısında öhdəliklərin həyata keçirilməsi
- Müəssisənin maliyyə fəaliyyəti istiqamətdə bütün proseslərə, resurslardan istifadə, ödəmə qabiliyyətinə nəzarət ;

FƏSİL III. MÜASİR DÖVRDƏ MALİYYƏ MENECMENTİ SİSTEMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Müasir dövrdə maliyyə menecmentində metod və üsullardan istifadənin inkişaf istiqamətləri

Maliyyə menecmentindən danışarkən burada istifadə olunan metod və üsullardan , hər şeydən əvvəl bu istiqamətdə maliyyə menecmentin məzmunundan irəli gələn bu metodların fəaliyyət mexanizminə nəzər salaq. Maliyyə menecmenti, maliyyə resurslarının idarəedilməsi sistemi formasında çıxış edir və o, ümumilikdə təsərrüfatçılıq məqsədlərinə nail olmaq üçün fəaliyyət göstərən metod və üsulların sistemli formada məcmusunu özündə əks etdirir. Buna müvafiq olaraq qeyd edə bilərik ki, məhz bu nöqtəyi nəzərdən, maliyyə menecmenti idarə olunan bir sistem kimi özündə bir sıra məsələlərin tənzimlənməsini zəruri hala çevirən idarəetmə obyektini xüsusiyyətini əks etdirir. Burada bir sistem kimi çıxış edən maliyyə menecmenti özündə əmək haqqı, vergi, qiymət və ümumilikdə bir çox məsələləri əks etdirərək və ümumi rejimin sistemi üzrə nəzarət və tənzimləmə təşkil etmək kimi funksiyaların icra edilməsində mühüm rol oynayır. Bu funksiyalar icra edərkən isə maliyyə menecmenti özündə müxtəlif prinsipləri əks etdirərək, məqsədyönlülük, müxtəlif elementlərin uzlaşması kimi prinsipləri diqqət mərkəzində saxlayır. Belə olduqda isə maliyyə menecmentinin fəaliyyət prinsiplərinin müəyyənləşdirilməsi, mühüm metodoloji xüsusiyyət hesab edilir. Bu metodoloji xüsusiyyəti isə maliyyə menecmentinin fəaliyyət istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi və buna müvafiq olaraq işlənilib hazırlanması cəhətdən zəruri əhəmiyyət kəsb edir. Maliyyə sisteminin bütün xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən maliyyə menecmenti, müasir dövrdə bazar iqtisadiyyatı şəraitində idarəetməni əsas tərkib hissəsi kimi çıxış edərək, ümumilikdə maliyyə sistemi çərçivəsində və ölkədə fəaliyyət göstərən müəssisələrin idarə edilməsi istiqamətində metod və üsullarını əks etdirir.

Müasir dövrdə maliyyə sisteminin formalaşmasında 2 əsas prinsip iyerarxiya və funksional prinsiplər xüsusi rol oynayır. Bu prinsiplərdən daha çox funksional sənaye müəssisələri üçün xarakterik hesab olunur və ümumilikdə həmin sənaye müəssisələri üzrə funksional idarə quruluşunda tətbiq edilir. Digər xüsusiyyət isə həmin müəssisələrdə maliyyə şöbəsi ilə yanaşı fəaliyyət göstərən satış şöbəsi də bu istiqamətdə qarşılıqlı şəkildə fəaliyyət göstərir. Maliyyə menecmentinin maliyyə sahəsi ilə əlaqəli olaraq, firmaların maliyyəsinin idarə edilməsi prosesində və eləcə də ümumilikdə maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması istiqamətində fəaliyyəti əks etdirdiyini nəzərə alaraq maliyyə idarəetmə kateqoriyalarının bir-biri ilə qarşılıqlı şəkildə əlaqədə olduğunu söyləyə bilərik. Bu baxımdan da maliyyə menecmenti mexanizminin tərkib hissəsi idarəetmə fəaliyyəti ümumilikdə, maliyyənin də əsas tərkib hissəsi olduğu üçün onun bu istiqamətdə formalaşan idarəedilmə problemlərinin həll edilməsi birbaşa olaraq maliyyə sahəsindəki idarəedilmə problemlərinin həllinə gətirib çıxarar.

Müasir dövrdə maliyyə menecmenti üzrə istifadə edilən metod və üsulların inkişaf istiqamətləri aşağıdakı məsələlərdən asılı olaraq dəyişilir :

1. Müəssisələrdə maliyyə siyasətinin istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi ;
2. Maliyyə məsələləri üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi ;
3. Maliyyə hesabatının düzgün formada tərtib edilməsi və bu istiqamətdə operativ fəaliyyətin təmin edilməsi ;
4. Müəssisələri müxtəlif bölmələrini xüsusilə də, istehsalda funksional bölmələri üzrə informasiya təminatının yerinə yetirilməsi ;

Maliyyə menecmenti öz növbəsində müəssisələrin maliyyə resurslarından səmərəli formada istifadə edilməsi ilə əlaqədar fəaliyyət istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi ilə yanaşı, maliyyə siyasətini özündə əks etdirir. Bu siyasətin düzgün formada tətbiq ölkədə fəaliyyət göstərən müxtəlif orqanlara rəsmi hesabatlarına, eləcə də statistik məlumatlara və həmin şirkətlər tərəfindən hazırlanmış maliyyə hesabatlar əsasında yerinə yetirilir.

Ümumilikdə, maliyyə menecmentinin əsas məqsədi kimi çıxış edən amillərə misal olaraq bütün məsrəflərdən istifadə etməklə maksimum mənfəət əldə etmək qabiliyyətləri və bununla yanaşı olan müəssisələr tərəfindən bazara rəqabət qabiliyyətli mal və xidmətlərin təklif edilməsi, həmçinin şirkətlərin və maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi və müəssisələrin maliyyə vəsaitlərindən səmərəli istifadə istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsini göstərə bilərik. Sadaladığımız bu məqsədlərə müvafiq olaraq, ümumilikdə maliyyə menecmenti üzrə müxtəlif idarəetmə metodlarının tətbiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edir ki bu metodlar bazar iqtisadiyyatının xüsusiyyətinə uyğun olaraq inkişaf edir. Bu metodlara aşağıdakılar aiddir :

- Proqnozlaşdırmanı və planlaşdırma ;
- Girov maddi həvəsləndirmə, sanksiyaların tətbiq edilməsi ;
- Özünümaliyyələşdirmə ;
- Lizinq;
- Sığorta ;
- Vergitutma və.s

Bütün bunlarla yanaşı, maliyyə menecmenti, müxtəlif maliyyə vəsaitlərinin məcmusu vasitəsilə reallaşır. Pul vəsaitləri qısamüddətli maliyyə qoyuluşları maliyyəvasitələri kimi çıxış edirlər. Müəssisələrdə maliyyə fəaliyyətinin düzgün idarə edilməsi, maliyyə təsərrüfat əlaqələrinin tənzimlənməsi ümumilikdə, maliyyə menecmenti sistemində uğurla inkişafına və fəaliyyət göstərməsinə şərait yaradır. Xüsusilə də bu firmaların qarşılıqlarına qoyduqları məqsədlərə nail olmaq istiqamətində tətbiq etdikləri düzgün maliyyə siyasəti ümumilikdə, maliyyə menecmenti sisteminin də məqsədlərinə çatmağından şərait yaradır. Qarşıya qoyulan bu məqsədlərə nail olmaq üçün isə ümumilikdə bir sıra məsələlərin diqqət mərkəzində saxlanılması zəruri hesab edilir ki, bunlara rəqiblərlə mübarizədə liderlik xüsusiyyətlərinin qorunub saxlanılması, eləcə də maksimum mənfəətin əldə edilməsi həmçinin, istehlakçıların tələbatlarına uyğun məhsul istehsalının

reallaşdırılması və istehsal həcminin artırılması istiqamətində fəaliyyətin tənzimlənməsini və digər məsələləri aid etmək olar.

Müasir dövrdə maliyyə menecmentində istifadə olunan metod və üsulların təkmilləşdirilməsi istiqamətində fəaliyyəti Qərbi Avropa və Amerikada maliyyə menecmenti üzrə təcrübə əsasən xarakterizə etdikdə söyləyə bilərik ki, bu fəaliyyətin tərkibinə mütləq şəkildə maliyyə fəaliyyətinin idarə edilməsi üçün mühasibatlıq aid edilir. Belə ki, bunun başlıca səbəblərindən biri müəssisələrin maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin, onların mühasibatlıq üzrə sənədlərdə əks olunması ilə əlaqədardır.

Maliyyə menecmentinin firmanın təşkilati strukturuna inteqrasiyası bəzən mübahisələrə səbəb olur və nəticədə bir neçə xətti rəhbər eyni funksiyasını icra edirlər. Bu bir tərəfdən maliyyə sahəsi üzrə informasiya prosesinin təşkilinə nisbəti mənfi təsir göstərsə də, digər nöqtəyi nəzərdən artıq xərcə səbəb olan amillərdən hesab edir ki, bu problemi də aradan qaldırmaq və ictimai fəaliyyət üçün idarəetmə konsepsiyasının düzgün şəkildə formalaşdırmaq məqsədilə Amerikalı iqtisadçılar müəyyən təkliflər hazırlamışlar. Bu təkliflərin içərisində cavabdehlik Mərkəzi adlanan bir fəaliyyətin tətbiqi daha çox diqqəti cəlb edir. Belə ki, yaradılması nəzərdə tutulan cavabdehlik mərkəzinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, burada fəaliyyət göstərən firmalar öz maliyyə resurslarından pul kütləsi ilə yanaşı, xarici investisiyalardan cəmləşərək ki, ümumilikdə bütün maliyyə resurslarının səmərəli formada istifadə üzrə düzgün idarəetmə, qərarların qəbul edilməsinə şərait yaradır. Bu o deməkdir ki, əhali özünü müxtəlif bölmələri üzrə gəlir mərkəzi, xərc mərkəzi və sair formada təsnif edilir. Belə mərkəzlərin yaradılması sahəsində maliyyə menecmentinin tərkib hissəsi hesab edilən müəssisələrin maliyyə fəaliyyətinin idarə edilməsində metod və üsulların təkmilləşdirilməsinin müasir dövr də aktuallığından xəbər verir. Lakin yeni iqtisadi şəraitdə sadəcə olaraq müəssisələri idarə edən sistemin təkmilləşdirilməsi, kifayət deyil. Belə ki, müəssisələr öz fəaliyyətində təkmilləşdirmə mexanizmlərinin tətbiq etmək üçün struktur

dəyişikliklərindən də istifadə etməlidirlər. Bu zaman isə idarəetmənin 3 əsas şərti bu formul meydana çıxır ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

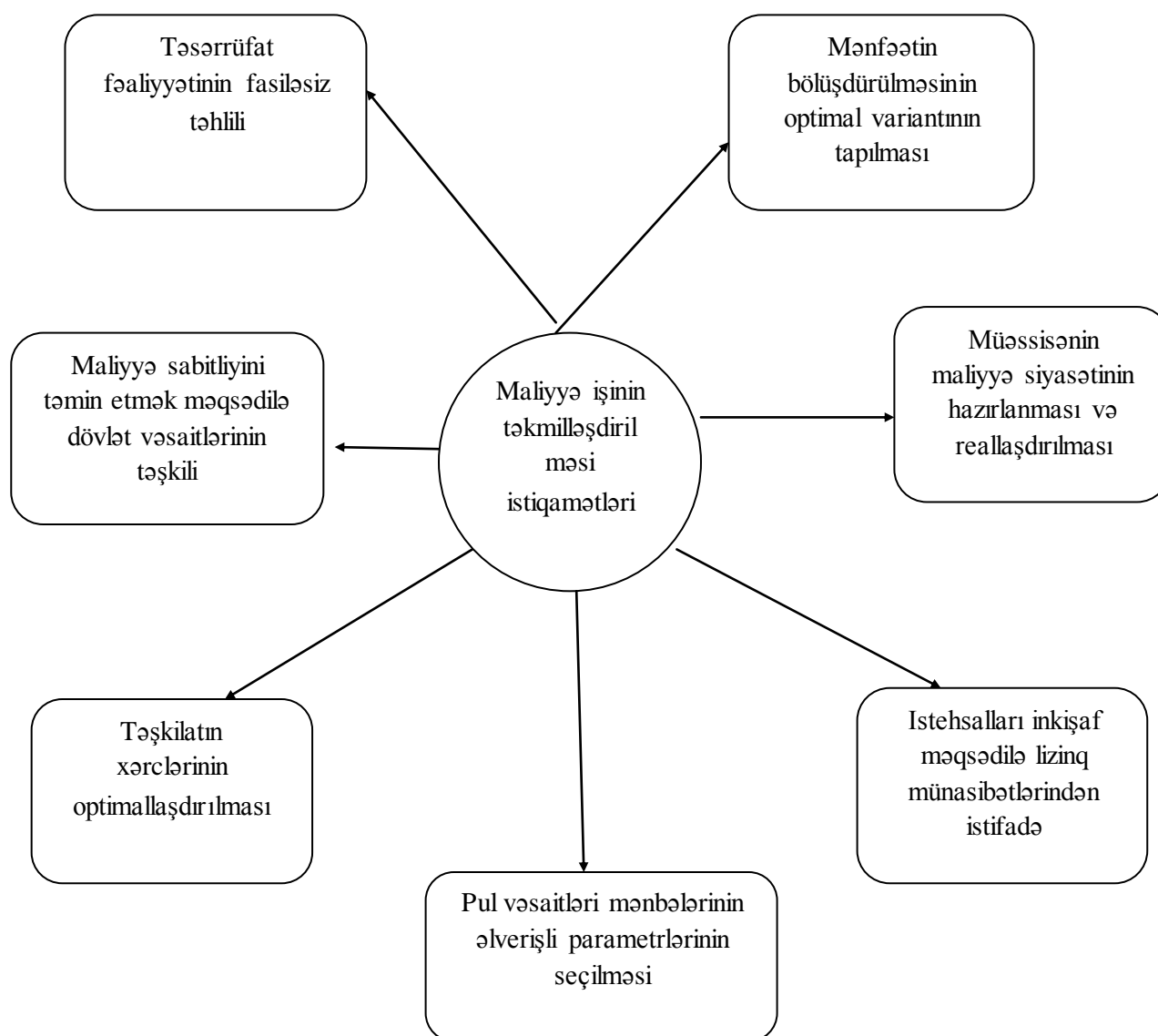
- ❖ Perspektiv siyasət özündə əks etdirən strateji səviyyənin bu firmalarda istehsal bazar meyli üzrə formalaşması ;
- ❖ İqtisadi sistemə tez uyğunlaşmaq bacarığı ilə idarə strukturunun formalaşdırılması üçün operativ və strateji elastikliyi fərqləndirilməsi şərtinin yaradılması ;
- ❖ İnformasiya kommunikasiya və qərarların qəbul edilməsi və təşkilati strukturun müəyyən edilməsi üzrə proqnozlaşdırma işinin aparılması ;

Müasir dövrdə maliyyə menecmentinin çoxşaxəli olduğunu nəzərə alaraq ümumilikdə onun məzmununun maliyyə axınlarının optimallaşdırılması ilə əlaqəli olduğunu da söyləyə bilərik. Belə ki, bu zaman müəssisəyə kənardan daha çox axın cəlb edilməsi, onların maliyyə münasibətlərinin düzgün formada qurulmasından və öz fəaliyyətlərini genişləndirmək imkanlarından xəbər verir. Bu çoxşaxəli axınlarına isə 2 əsas xüsusiyyəti olur. Bunlardan 1-cisi axının əvvəli və digəri axının sonu hesab edilir. Axının əvvəli müəssisənin maliyyə vəsaitinin hansı mənbədən əldə etdiyini, sonu isə ancaq əldə edilən bu vəsaitin hara yatırıldığını əks etdirir.

Maliyyə menecmentinin konseptual əsaslarının formalaşmasında və onun məzmunu fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinin idarə edilməsi üzrə metod və prinsipləri əks etdirən nəzəri biliklərin məcmusunu əhatə edir. Maliyyə menecmenti, müəssisə daxili məsələlərlə yanaşı, müasir dövrdə maliyyə bazarlarının düzgün formada təhlil və maliyyə nəzəriyyəsi ilə əlaqədar maliyyə xarakterli qərarların qəbulu və icrası ona uyğun metodların tətbiqini özündə əks etdirir. Bu zaman maliyyə menecmentinin konsepsiyası isə hər hansı təzahürlərinin şərti üçün müxtəlif ideyaları başa düşülməsi ilə əlaqədar konsepsiya kimi çıxış edir.

Müəssisələrdə maliyyə fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətlərinə nəzər salaq.

Sxem 3.1. Maliyyə fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri ¹⁵

Cədvələ müvafiq olaraq maliyyə fəaliyyətinin təkmilləşdirilmə istiqamətləri üzrə elementlərə nəzər salsaq qeyd edə bilərik ki, ümumilikdə müəssisələrdə maliyyə siyasətinin düzgün formada hazırlanması və tətbiq edilməsi, müəssisələrin davamlı olaraq fəaliyyət göstərməsinin fasiləsizliyinin təmin edilməsi həmçinin

¹⁵Bəyalı Ataşov "Müəssisələrin maliyyəsi" Bakı, 2009

təşkilatın xərclərinin optimallaşdırılması və gəlirlərin düzgün şəkildə bölüşdürülməsi və bir sıra məsələlər təkmilləşdirilmə istiqamətlərini tərkib hissəsi kimi çıxış edir.

3.2. Müəssisələrdə maliyyə ehtiyatlarından səmərəli istifadə və maliyyələşmə metodlarının təkmilləşdirilməsi mexanizmi

Müəssisələrin maliyyə ehtiyatları hər hansı bir təsərrüfat subyektinin sərəncamında olan daxilolmaların və ümumilikdə pul vəsaitlərinin məcmusunu özündə əks etdirir. Xüsusi müəssisələrdə, gəlirlərin formalaşması, bölüşdürülməsi və istifadəsi üzrə prosesləri əhatə edən maliyyə ehtiyatları ümumilikdə müəssisə səviyyəsində məqsədli təyinatlı pul fondlarının formalaşması və eləcə də digər strukturlar qarşısında öhdəliklərə malik olurlar. Bu öhdəliklərmüxtəlif struktur orqanlarının dövlət büdcəsinə olan ödəmələr əsasında formalaşır. Maliyyə ehtiyatları cəlb edilmiş xüsusi vəsaitlər vasitəsilə formalaşır. Lakin ümumilikdə qeyd edə bilərik ki, müəssisənin maliyyə ehtiyatlanan və əsas formalaşma mənbəyi kimi mənfəət çıxış edir. Mənfəət isə müəssisələrin fəaliyyəti nəticəsində, onlardan ilk yaradılan yığımların pul vasitəsi ilə ifadəsini əks etdirir və bu zaman iqtisadi kateqoriya kimi məhni müəssisələrin maliyyə fəaliyyətinin nəticəsi kimi əks olunur. Müəssisələrin maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin müxtəlif xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən mənfəətin müəssisələr tərəfindən artırılması da maliyyə ehtiyatlarının çoxalmasına səbəb olur və bu da öz növbəsində maliyyə sisteminin sağlamlaşdırılması və möhkəmləndirilməsinə gətirib çıxarır. Bununla yanaşı olan müəssisələrin istehsal təsərrüfat fəaliyyətinin nəticəsinə pul formasında ifadə olunaraq, onların gələcək fəaliyyətində tam və xüsusilə də maliyyə təsərrüfat fəaliyyətindən əldə olunacaq gəlirlərin də əks edilib. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisə maliyyəsinin formalaşması üsulu kimi onların istehsal etdikləri

məhsuldan əldə etdikləri gəlir hesab edilir. Bu gəlirin bir hissəsi istehsala digər hissəsi isə ümumilikdə bu istehsalın təşkili ilə əlaqədar xərclərə sərf edilir. Geri qalan hissə isə əmək haqqı və ya müəssisənin digər strukturlar qarşısında öhdəlikləri ilə əlaqədar ödəmələrinə bölüşdürülür və sonda qalan məbləğ müəssisənin yığanlar vasitəsilə əldə etdiyi maliyyə ehtiyatlarını əks etdirir. 2 mənbə hesabına formalaşan maliyyə ehtiyatları kapitalın bütöv dövriyyəsinə təmin edərək ki, ümumilikdə maliyyə vəziyyətinin müəyyənləşdirilməsində mühüm rol oynayır.

Maliyyələşmə metodlarının təkmilləşdirilməsi üzrə mexanizmdən bəhs edərkən ilk öncə qeyd etməliyik ki hər bir ölkədə sahibkarlıq fəaliyyəti üzrə maliyyə menecmentində maliyyələşmə metodlarından istifadə edərkən, müxtəlif metodlardan istifadə məsələsi dövlət siyasətindən asılı olaraq dəyişir. Ölkəmizdə bu istiqamətdə dövlət maliyyələşdirməsi, eləcə də müəssisələrdə özünü maliyyələşdirmə metodu ilə əlaqədar fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi istiqamətində investisiya siyasəti nəzdində investisiya fəaliyyəti və eləcə də kənardan cəlb edilən vəsaitlərdən istifadənin genişləndirilmə zəruri əhəmiyyət kəsb edir. Öz-özünə maliyyələşmə zamanı müəssisələri öz əldə etdiyi gəlir hesabına maliyyələşməni həyata keçirirlər. Özünü maliyyələşmə zamanı isə müəssisələr daimi olaraq öz ehtiyatlarını artırmağa və minimum xərclərlə maksimum mənfəət əldə etməyə çalışırlar. İstər dövlət tərəfindən istərsə də müəssisələr tərəfindən maliyyələşmənin müxtəlif metodların istifadə edərkən Bu istiqamətdə mövcud çatışmazlıqların aradan qaldırılması və mövcud problemlərin həll olunması məqsədilə eləcə də fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi istiqamətində müxtəlif tədbirlər yerinə yetirilməlidir.

Müəssisədə bütün bu proseslərdə istehsal, işçi qüvvəsi, satış hazır məhsul və sair iştirak edir. Maliyyə nəticələrinin bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsindən, əlavə maliyyələşdirmə prosesi və ümumilikdə qarşılıqlı əlaqədə olan göstəricilər sistemi nəticə etibarilə müəssisənin maliyyə vəziyyətini xarakterizə edir. Müəssisə təsərrüfat fəaliyyətinin nəticəsi kimi təmsil olunan mənfəəti ümumilikdə, xalis gəlirini reallaşdırılmış hissəsinin dəyəri özündə əks etdirərək müəssisələri daha çox

mənfəət əldə etmək üçün stimullaşdırır. Ümumilikdə isə hər bir müəssisə resurslardan qənaətlə istifadə etməklə maksimum mənfəət əldə etməyə və bunun vasitəsilə öz fəaliyyətlərini tənzimləməyə çalışırlar.

Artıq müəssisələrdə maliyyə ehtiyatlarının təşkilinin ümumi prinsiplərinə nəzər salaq. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir

- İlk prinsip . müəssisələrdə maliyyə ehtiyatları, amma qeyd etdiyimiz kimi cəlb edilmiş vəsait və xüsusi vəsait vasitəsilə formalaşır. Xüsusi maliyyə ehtiyatlarına müəssisələrin yaradıldığı andan etibarən formalaşır və nizamnamə fondu təsis edilən zaman müəyyən edilir. Bunun başlıca səbəb ondan ibarətdir ki, hər hansı bir təsərrüfat fəaliyyətini reallaşdırmaq üçün ilk növbədə müəssisənin özünün maliyyə təminatı olmalıdır.
- İkinci prinsip müəssisənin maliyyə təsərrüfat fəaliyyəti, gələcəyini keçmiş və indiki dövr üzrə proqnozlaşdırmanın yerinə yetirilərək maliyyə planının tərtib edilməsi müəyyən edilir. Maliyyə planının tərtib edilməsi, müəssisələrin normal və sağlam formada fəaliyyət göstərməsinin əsası kimi çıxış edir və burada bir çox məsələləri maliyyə fəaliyyətinin təmini məqsədi ilə maliyyə ehtiyatları, kapitalın, gəlirlərin və xərclərin proqnozlaşdırılması öz əksini tapır.
- Bu sonuncu prinsip isə dövriyyə vəsaitlərinin qorunub saxlanmasıdan istifadə edir. Bu prinsipin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, əgər xüsusi dövriyyə vəsaitlərinin məbləği azalarsa bu zaman müəssisənin gələcəkdə daha normal fəaliyyət göstərməsi və maliyyə sabitliyini itirmək təhlükəsi yaranır. Buna görə daha dövriyyə vəsaitlərinin qorunub saxlanması məqsədi ilə maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin tənzimlənməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Müəssisə fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi üçün zəruri olan maliyyə mənbələri, müddət baxımından qısa, orta və uzunmüddətli olmaqla 3 hissəyə bölünür. Hər birinin məzmunu ayrıca yanaşsaq, əvvəlki qısamüddətli maliyyə mənbələrindən bəhs edərkən söyləməliyik ki, bu maliyyə mənbələri içərisində ən çox istifadə və

geri qaytarılmaq üzrə nəzərdə tutulan vəsaitlərdir. Qısamüddətli maliyyə mənbələri, bir il içərisində istifadə edilərək geri qaytarılır və ya artıq bu müddətdən sonra onların heç bir mahiyyəti olmur. Qısamüddətli maliyyə mənbələri daha çox dövriyyə aktivlərin alınmasına istiqamətlənərək ki, ümumilikdə vəsaitlərin cəlb olunması və idarə olunmasının üsullarını öyrənir. Bu maliyyə mənbələrinə aşağıdakılar daxildir

1. Faktoring
2. Qısamüddətli bank kreditləri
3. Kreditlərin satışı üzrə daxilolmalar
4. Qiymətli kağızlar bazarında ət satılan qısamüddətli qiymətli kağızlar
5. Digər qısamüddətli mənbələr

Ümumilikdə, bu müəssisələrin fəaliyyətində maliyyə idarəetməsi, adətən, maliyyə mənbəyinin seçilməsi və buna uyğun maliyyələşdirmə icra edilməsi vasitəsilə yerinə yetirilir. Müasir dövrdə müəssisələrin fəaliyyətinin normal şəkildə təmin edilməsi baxımından onların maliyyələşməsinə ehtiyac vardır. Buna görə də onlar daima istifadə və əldə olunmasından asılı olmayaraq cəlb olunan vəsaitləri maliyyələşmə və investisiya qoyuluşları şəklində təsnif edilir.

Cari maliyyələşmə müəssisənin cari fəaliyyətinin icra edilməsi məqsədi ilə nəzərdə tutulan maliyyələşmə növüdür və bu daha çox sadə təkrar istehsalı üçün xarakterikdir.

İnvestisiya qoyuluşu isə növündən asılı olmayaraq, maliyyələşmə mənbəyi kimi deyil, sadəcə olaraq müəssisələrin maliyyələşmə mərhələlərindən biri kimi çıxış edir.

Bu müəssisələr tərəfindən maliyyələşmənin bu 2 əsas mənbə vasitəsilə həyata keçirildiyini nəzərə alaraq öz vəsaitləri vasitəsilə müəssisələrin maliyyələşmə mənbəsi kimi çıxış etməsi onların ilk yarandığı dövrdən etibarən cəlb etdiyi vəsaitləri əhatə edir. Belə ki, müəssisələr, adətən əlavə səhm buraxmaq vasitəsilə

və yeni səhmdarlar cəlb edərək müəyyən miqdarda vəsait əldə edirlər. Lakin buna baxmayaraq müasir dövrdə müəssisələr sadəcə olaraq cəlb olunmuş vəsaitlər vasitəsilə fəaliyyət göstərər və normal mənfəət əldə edə bilməzlər. Bunu görə də onların ilk əvvəl öz vəsaitləri ilə maliyyələşmədən istifadə etməsi, normal fəaliyyət üçün zəruri əhəmiyyət kəsb edir. Bununla yanaşı, əgər müəssisə maliyyələşməni öz vəsaiti hesabına həyata keçirirsə, bu zaman hər hansı bir 2-ci şəxslər qarşısında öhdəçiliyi formalaşmır. Belə olduqda əldə olunan mənfəətdən müəssisənin idarə heyəti üzvləri arasında razılaşdırılaraq yenidən maliyyələşmə üçün sərf edilir.

Müəssisələr maliyyələşmə üçün əlavə səhmlər buraxmaq üsulundan istifadə edərək də vəsait cəlb edirlər. Müxtəlif ədəbiyyatlarda əlavə səhm buraxılaraq nağd vəsait cəlb edilməklə ümumilikdə müxtəlif cür qiymətləndirilmişdir. Firma səhm buraxmaq vasitəsilə müəssisənin maliyyələşmə mənbələrindən istifadə etməsi, qısa müddətli vəsait əldə etmək üçün faydalı hesab edilir. Bunun əsas səbəblərindən biri ondan ibarətdir ki, əlavə səhm buraxan zaman həmin pul vəsaiti əslində, firmanın öz vəsaiti olur. Ümumilikdə qeyd edə bilərik ki, öz vəsaiti hesabına maliyyələşmə yalnız müəssisə səviyyəsində deyil, ümumilikdə makro iqtisadi və sosial nöqtəyi nəzərdən də səmərəli hesab edilir. Bunun əsas səbəbi ondan ibarətdir ki, iqtisadi durğunluq dövründə satışlarının azaldığı bir şəraitdə ya öz vəsaiti ilə maliyyələşmiş müəssisələrin öhdəlikləri daha az olduğuna görə onların fəaliyyətinin sıradan çıxması və ya müflisləşmə təhlükəsi baş vermir. Müəssisələrinin səmərəli fəaliyyət göstərməsi makroiqtisadi baxımdan əhəmiyyəti bundan ibarətdir ki, bazar iqtisadiyyatı yolunu seçmiş ölkələrdə müəssisələr əhalinin istehlak mallarına olan tələbatını ödəməklə həm də işsizliyi azaldaraq, dövlətin iqtisadi sabitlik siyasətini icra edirlər.

Maliyyə məlumatlarının daxili və kənar istifadəçilər üçün müəssisələrin cari maliyyələşmə strukturunu əks etdirən göstəricilərin olması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Çünki bu göstəricilər müəssisələrin bazar dəyərinin müəyyən edilməsində

mühüm rol oynayır və belə olduqda da, an eşmə strukturunu əmsalını müəyyən etmək üçün üsuldən istifadə edilir. Bu üsula nəzər salaq.

$$M_{s_0} = C_v/\ddot{O}_v$$

M_{s_0} - Burada maliyyələşmə strukturunun əmsalı

C_v - müəssisələrin cəlb olunmuş vəsaitidir.

$\ddot{O}_v$ - müəssisələrin öz vəsaitidir.

Müəssisə həmişə maliyyə strukturunu əmsalının kiçik olmasına çalışır. Çünki bu əmsalın kiçik olması, onlar hansı vəsaitlə maliyyələşməsinə təsir edən əsas amil hesab edilir.

3.3. Maliyyə menecmentinə dövlətin maliyyə siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri və bu sahədə beynəlxalq təcrübə

Maliyyə siyasəti maliyyənin idarə olunmasının əsas tərkib hissəsi kimi iqtisadi münasibətlər vasitəsilə yaranan və eləcə də məcmu daxili məhsul formalaşması bölüşdürülməsi ilə bağlı münasibətləri ifadə edən maliyyə sisteminin öz məqsəd və vəzifələrini özündə əks etdir. Maliyyə resurslarından istifadə etməklə cəmiyyətin tələbatlarının ödənilməsi, maliyyə siyasətinin əsas məqsədlərindən hesab edilir. Buna müvafiq olaraq maliyyə resurslarından düzgün formada istifadə etmək və bu istiqamətdə səmərəliliyin yüksəldilməsi zəruri əhəmiyyət kəsb edir. Müxtəlif dövrlər ərzində dövlətlərdə maliyyə siyasətinin məqsədləri fərqli olmuşdur. Bazar iqtisadiyyatının keçid şəraitində maliyyə siyasəti maliyyə sisteminin həlqələrinin yenidən yaradılmasına uyğun formada bir sıra məsələləri əhatə edir. Buna müvafiq olaraq maliyyə siyasətinin tərkib hissələri kimi, vergi siyasəti, maliyyə bazarları, maliyyələşmə büdcə siyasəti və eləcə də bir çox məsələlərin maliyyə siyasətinin tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Belə olduqda isə

dövlət maliyyə siyasətinin tərkib hissəsi kimi dövlət büdcəsinin idarə edilməsi büdcədən istifadə və ona nəzarət, maliyyə orqanlarının fəaliyyət sferasına aid edilir. Buna müvafiq olaraq qeyd edə bilərik, hər bir dövlətdə büdcə kəsinin olmaması, tam dönərli valyutaya sahib olmaq və eləcə də sabit qiymət siyasəti, maliyyə siyasətinin əsas xüsusiyyətlərindən hesab edir. Dövlət borclarının artması, və ümumilikdə hər bir dövlətin milli valyutasının alıcılıq qabiliyyətinin aşağı düşməsi həmin ölkədə pul islahatlarına daha zəruri edir. Qiymətlərin və inflyasiyanın artım sürətinə nəzarət, maliyyə siyasətinin başlıca istiqaməti şəklində çıxış edir. İqtisadi inkişafın təmin edilməsində xüsusi rol oynayan maliyyə siyasəti ümumilikdə, insanların həyat səviyyəsinin, maddi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasının müsbət təsir göstərir. Belə olduqda isə maliyyə siyasətinin əsas məqsədi kimi ümumilikdə, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsində əldə olunması və istehsalın səmərəliyinin artırılmasından ibarətdir.

Pul kredit siyasəti, maliyyə siyasətinin tərkib hissəsi kimi aşağıdakı vəzifələrin əhatə edir :

1. bank sisteminin təkmilləşdirilməsi ;
2. əhalinin əmanətlərinin cəlb edilməsi istiqamətində stimullaşdırma tədbirlərinin görülməsi ;
3. dövlətin valyuta ehtiyatlarına nəzarətin daha da gücləndirilməsi ;
4. faiz stavkalarının tənzimlənməsi

Pul kredit siyasəti ümumilikdə makroiqtisadi sabitliyin möhkəmləndirilməsi əhalinin rifahının yüksəldilməsi, eləcə də investisiya fəallığının yüksəldilməsi, məşğulluğun təmin olunması və bir sıra istiqamətlərə yönəldilməlidir. Maliyyə siyasətində dövlətin həyata keçirdiyi vahid siyasətin əsas istiqamətləri aşağıdakılardan ibarətdir

- bank sektoru üzrə maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi və bankların regionlar üzrə filiallarının daha da genişləndirilməsi ;

- nağdsız ödəniş sistemlərindən istifadə istiqamətində əhali arasında stimullaşdırıcı tədbirlərin də reklam kampaniyalarının aparılması ;
- milli valyutanın dönərliyinin təmin edilməsi ;
- ölkədəki valyuta ehtiyatlarının artırılması ;

Ümumilikdə, maliyyə menecmenti üzrə dövlətin maliyyə siyasətinin təkmilləşdirilməsi yolları aşağıdakılardan ibarətdir ;

- büdcə gəlirlərində artımın əldə olunması və büdcəyə potensial gəlirlərin daxil olması ilə əlaqədar tədbirlərin yerinə yetirilməsi ;
- maliyyə siyasətinin tərkib hissəsi hesab edilən vergi siyasəti üzrə vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi, eləcə də asan birbaşa vergilər və vergi güzəştləri üzrə vergi yüklərinin azaldılması istiqamətində tədbirlərin görülməsi ;
- dövlət tərəfindən bank islahatlarının daha da dərinləşdirilməsi və bank sistemi üzrə qəbulu edilən qanunlardakı mövcud çatışmazlıqların aradan qaldırılması, həmçinin əhalinin əmanətlərinin cəlb edilməsi üzrə etibarlı sığorta sisteminin formalaşdırılması ;
- sosial siyasət vasitəsilə yoxsulluq səviyyəsinin azaldılması və eləcə də əlil, qaçqın və məcburi köçkünlərə ünvanlı yardımların daha çox verilməsi, həmçinin müxtəlif əmək haqqı səviyyələri arasında fərqin azaldılması, əməyin ödənişi sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində tədbirlərin yerinə yetirilməsi ;
- dövlət borclarının idarə edilməsi mexanizmlərinin və büdcə kəsmi strukturunun təkmilləşdirilməsi

Maliyyə siyasəti üzrə beynəlxalq təcrübəyə nəzər salmaq və beynəlxalq maliyyə siyasətində dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərini sadalayaq :

- ölkəmizin dünya maliyyə siyasətinə inteqrasiya olunması ;

- beynəlxalq maliyyə təşkilatları Azərbaycanın mövqeyinin daha da möhkəmləndirilməsi və ümumilikdə bu təşkilatlara üzv ölkələrin maliyyə siyasətinin ölkəmizə tətbiqi üzrə təcrübənin öyrənilməsi ;
- Azərbaycanın müxtəlif xarici ölkələrdə maliyyə əməkdaşlığının daha da genişləndirilməsi ;
- Ümumdünya Ticarət Təşkilatına qoşulma ;

Sadaladığımız bu istiqamətlərin hər biri beynəlxalq maliyyə siyasətinin tərkib hissələri olub ölkəmizdən bu istiqamətdə təcrübədə tətbiq edilməsinin zəruri əhəmiyyət kəsb edir. Buna müvafiq olaraq qeyd edə bilərik ki, Beynəlxalq Valyuta Fondu ölkəmizə bu kredit münasibətlərinin tənzimlənməsi ilə bağlı müxtəlif tövsiyələrin verilməsi və yardımların göstərilməsindən və bununla da Azərbaycan iqtisadiyyat üzrə dayanıqlı inkişafın təmin edilməsində mühüm rol oynayır. Bununla yanaşı Dünya Bankının Azərbaycanla əməkdaşlığı çərçivəsində, Azərbaycan və Asiya İnkişaf Bankı , Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı və eləcə də ümumilikdə BMT İnkişaf Bankı bankının nəzdində ölkədən pul kredit münasibətlərinin tənzimlənməsində maliyyə siyasətinin tərkib hissəsi kimi çıxış edən bir sıra aktual məsələlərin həll edilməsində mühüm rol oynayırlar.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Tədqiqat işinin müxtəlif bölmələrində maliyyə menecmentin formalaşmasının nəzəri əsasları və yaranma tarixi, maliyyə menecmenti sisteminin xarakteristikası və funksiyaları, müəssisə maliyyəsinin mahiyyəti, rolu və təşkilinin əsas prinsipləri, müəssisənin maliyyə resurslarının tərkibi və quruluşu, maliyyə resurslarının idarə edilməsinin təhlili və maliyyə menecmentində idarəetmə mexanizmi kimi bir sıra məsələlər təhlil edilmiş və ümumiləşdirilmiş nəticələr əldə edilmişdir. Elmi işimin tədqiqatını apararkən nəticəyə gəldim ki, maliyyə menecmenti anlayışının maliyyənin idarəedilməsi ilə əlaqədar olduğunu nəzərə alaraq qeyd edə bilərik ki, XX əsrdə iri şirkətləri maliyyənin idarəedilməsi ilə əlaqədar həyata keçirdikləri siyasət daha çox maliyyə resursları əldə etməyin üsulları və onlardan istifadəyə uyğun olub, portfel nəzəriyyəsi kapitalın strukturu nəzəriyyələrinə əsaslanırdı. Belə olduqda isə idarəetmə elminin maliyyə menecmentində roluna nəzər salaraq qeyd edə bilərik ki, idarəetmənin formalaşmasının tarixi öz növbəsində aşağıdakı dövrlərə bölünür və buna müvafiq olaraq da məhz bu dövrlər ərzində menecment yaranmış və inkişaf etmişdir.

Maliyyə menecmenti, maliyyə ilə əlaqədar olan müxtəlif müəssisələrin idarə edilməsini ifadə edir. Belə ki, müasir dövrdə mülkiyyət formalarının müxtəlifliyin, bazar münasibətlərinin genişlənməsi prosesinə uyğun olaraq müxtəlif yeni sahələrinin formalaşması, müvafiq maliyyə xidmətinin qarşısında maliyyə ehtiyatlarının idarə olunması məsələləri və bu idarəetmənin təşkilinin keyfiyyətli bir şəkildə yerinə yetirilməsi kimi mühüm məsələlər dayanır. Belə olduqda isə maliyyə menecmentinin təşkilinin ən mühüm vəzifələrdən biri məhz müxtəlif müəssisələrdə maliyyə menecmentinin geniş tətbiq edilməsi və buna uyğun şəkildə təşkilatlarda ümumi idarəolunma sisteminin təkmilləşdirilməsidir. Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, bazar münasibətləri şəraitində müəssisələrdə başlıca məsələ maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin daha da inkişaf etdirilməsinə əsaslanaraq müəssisələrdə səhmlərin dəyərinin yüksəldilməsini daima təmin edilməsi və eyni zamanda müxtəlif firmaların dövriyyə aktivlərini və maliyyə üsullarının səmərəli

formada idarə edilməsinin təşkil edilməsidir ki, buna da maliyyə menecmenti vasitəsi nail olmaq mümkündür. Belə olan halda isə maliyyə menecmenti firmaların ümumi gəlirlərini, müxtəlif səhmlərin qiymətlərini və baş verə biləcək hər hansı bir uyğunsuzluq da meydana gələ biləcək riskləri özündə əks etdirir. Bu zaman isə elə qərarlar qəbul etmək zərurəti yaranır ki, müəssisələrin ödənen dividendlərin məbləği stabil şəkildə yüksələrək, onlara mənfəət qazandırsın.

Maliyyə menecmeni müəssisələrdə maliyyənin idarəedilmə istiqamətində qarşılarına qoyduqları məqsədlərə çatmaq üçün fəaliyyət göstərən bir sistemdir. Xüsusilə də maliyyə menecmentin müasir üsulların tətbiqi vasitəsilə müəssisələrdə maliyyənin idarə edilməsinə yönəldilmiş bir fəaliyyət hesab edilir. O, əgər bir tərəfdən müxtəlif qanunların və xüsusiyyətlərə malik sistem kimi çıxış etsə də, ümumilikdə götürdükdə firmaların ümumi idarəetmə sistemində fəaliyyət göstərən mühüm mexanizm kimi çıxış edir. İdarə olunan bir sistem kimi çıxış edən maliyyə menecmenti, eyni zamanda dövlət tərəfindən tənzimlənməyə məruz qalaraq özündə əmək haqqı, qiymət, vergi və bir sıra vasitələrlə tənzimlənir və əsas idarəetmə obyektinə çevrilir. Dövlətin maliyyə menecmenti sistemində tənzimləmə mexanizmlərini idarəetmə subyektlərinə maliyyə və vergi təşkilatlarını, bankları, sığorta şirkətlərini aid edə bilərik. Lakin maliyyə menecmentində əsas və idarəetmə subyekti mülkiyyətçi hesab edilir ki, o maliyyənin idarə edilməsi prosesində bütün qarşıya qoyulan hədəflərə və meydana çıxan problemlərin həllini nəzərə alaraq hərəkət edir. Maliyyə menecmentinin məqsədi maliyyəni elə üsul və vasitələrinin tətbiq edilməsidir ki, burada ümumilikdə firmaları məhz çatmaq istədikləri məqsədlərə sahib olmaq üçün müvafiq imkanlar və şərait yaransın.

Bazar iqtisadiyyatına keçid iqtisadiyyatda bazar münasibətlərində əsas rol oynayan müəssisələrin maliyyə fəaliyyətinin idarə olunmasına çox böyük təsir göstərdi. Müəssisələrin idarə olunmasında əsas məsələlər müxtəlif məhsulların istehsal olunması, resurslardan qənaətlə istifadə və eyni zamanda, ən son texnika və texnologiyanın tətbiq edilməsi ilə bu müəssisələrin fəaliyyətinin təşkil edilməsidən ibarətdir. Belə ki, müasir dövrdə müxtəlif mülkiyyət formalarından asılı olmayaraq

bütün müəssisələrdə əsasən istehlakçıların tələbatlarına uyğun formada və yüksək keyfiyyətdə məhsul istehsalına daha çox can atırlar. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində isə müəyyən müəssisələrin, xüsusilə də maliyyə resurslarının idarə olunması ilə əlaqədar həyata keçirdikləri siyasəti çox mühüm rol oynayır və belə olan zaman müəssisələrin idarə olunması zamanı daxili resursların xarici mühitin qarşılıqlı əlaqəsi formalaşır.

Müasir dövrdə maliyyə menecmenti çərçivəsində maliyyə resurslarının səmərəli idarə olunması müəssisələrin qarşısında dayanan əsas məqsədlərdən biridir. Maliyyə menecmenti, xüsusilə də cari və strateji məqsədlərə nail olmaq üçün müəssisələrin fəaliyyətində onların pul axınlarının idarə edilməsi sistemini əks etdirir. Biz artıq bilirik ki, maliyyə menecmenti müəssisələrdə pul vəsaitlərinin dövriyyəsinin təşkili, ümumilikdə, maliyyənin idarə edilməsi ilə əlaqədar və eyni zamanda, maliyyə resurslarının formalaşması, bölüşdürülməsi və istifadəsinə əsaslanan metod və prinsipləri özündə əks etdirir.

Müəssisələr daima öz daxili maliyyə ehtiyatlarını artırmağa çalışırlar. Bunun əsas səbəbi isə onların səmərəli fəaliyyətini məhz maliyyə ehtiyatlarından asılı olmasıdır. Müəssisələrin maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinə aid edilən pul gəlirləri, eləcə də maliyyə, pul köçürmələri maliyyə ehtiyatlarının əsas mənbələri hesab edilir. Maliyyə resurslarının məzmunundan bəhs edərkən qeyd etmişdik ki, maliyyə resursları müxtəlif məqsədli pul fondları formasında özünü ifadə edən ekvivalentlərin məcmusu şəklində çıxış edir və buna müvafiq olaraq məqsədli pul fondları istehlak, yığım və ödəmə fondu olmaqla 3 hissəyə ayrılır. Yığım fondu, xüsusilə maliyyə resurslarının formalaşdırılması istiqamətində maliyyə strategiyasının reallaşdırılması məqsədi ilə maliyyənin idarə edilməsi prosesində əsas maliyyə bazasını təşkil edir.

Tədqiqat işinin bu bölməsində maliyyə planlaşdırılmasının müəssisələrdə maliyyə resurslarından səmərəli istifadə üzrə rolundan bəhs edilmiş və

göstərilmişdir ki, maliyyə planlaşdırmasını özündə bir çox məsələləri əks etdirir ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

- Maliyyə ehtiyatların müəyyənləşdirilməsi və əldə edilən mənfəətdən daha səmərəli istifadə məqsədi ilə maliyyə resurslarının səfərbər edilməsi ;
- Təkrar istehsal prosesinin normal şəkildə fəaliyyət göstərməsi ilə əlaqədar lazımı maliyyə mənbələri ilə təmin olunması büdcə vəqeyri-büdcə fondları, eləcə də, kreditörlər qarşısında öhdəliklərin həyata keçirilməsi
- Müəssisənin maliyyə fəaliyyətinə istiqamətdə bütün proseslərə, resurslardan istifadə, ödəmə qabiliyyətinə nəzarət ;

Ümumilikdə , maliyyə menecmenti üzrə dövlətin maliyyə siyasətinin təkmilləşdirilməsi yolları aşağıdakılardan ibarətdir ;

- büdcə gəlirlərində artımın əldə olunması və büdcəyə potensial gəlirlərin daxil olması ilə əlaqədar tədbirlərin yerinə yetirilməsi ;
- maliyyə siyasətinin tərkib hissəsi hesab edilən vergi siyasəti üzrə vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi, eləcə də asan birbaşa vergilər və vergi güzəştləri üzrə vergi yüklərinin azaldılması istiqamətində tədbirlərin görülməsi ;
- dövlət tərəfindən bank islahatlarının daha da dərinləşdirilməsi və bank sistemi üzrə qəbulu edilən qanunlardakı mövcud çatışmazlıqların aradan qaldırılması, həmçinin əhalinin əmanətlərinin cəlb edilməsi üzrə etibarlı sığorta sisteminin formalaşdırılması ;
- sosial siyasət vasitəsilə yoxsulluq səviyyəsinin azaldılması və eləcə də əlil, qaçqın və məcburi köçkünlərə ünvanlı yardımların daha çox verilməsi, həmçinin müxtəlif əmək haqqı səviyyələri arasında fərqin azaldılması, əməyin ödənişi sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində tədbirlərin yerinə yetirilməsi ;
- dövlət borclarının idarə edilməsi mexanizmlərinin və büdcə kəsrli strukturunun təkmilləşdirilməsi

Bununla yanaşı , maliyyə siyasəti üzrə beynəlxalq təcrübəyə nəzər salmaq və beynəlxalq maliyyə siyasətində dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardan ibarətdir :

- ölkəmizin dünya maliyyə siyasətinə inteqrasiya olunması ;
- beynəlxalq maliyyə təşkilatları Azərbaycanın mövqeyinin daha da möhkəmləndirilməsi və ümumilikdə bu təşkilatlara üzv ölkələrin maliyyə siyasətinin ölkəmizə tətbiqi üzrə təcrübənin öyrənilməsi ;
- Azərbaycanın müxtəlif xarici ölkələrdə maliyyə əməkdaşlığının daha da genişləndirilməsi ;
- Ümumdünya Ticarət Təşkilatına qoşulma ;

Sadaladığımız bu məsələlərə uyğun bir sıra təkliflərin verilməsi məqsədəuyğun hesab edilir. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

- Müəssisədə maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin düzgün formada qurulması və tənzimlənməsi üzrə nəzarət mexanizminin gücləndirilməsi
- Maliyyə resurslarının idarə edilməsi darıxan isinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi
- Maliyyə ehtiyatlarından səmərəli istifadə və maliyyələşmə metodlarının təkmilləşdirilməsi ilə bağlı müəssisələr tərəfindən vəsaitlərin səmərəli cəlbi və istifadəsinə aid vahid metodologiyanın tətbiqi
- Maliyyə menecmenti üzrə dövlət maliyyə siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası , 1995
2. “Dövlət borcu haqqında” AR qanunu 1992
3. Azərbaycanın statistik göstəriciləri , 2011
4. “Müəssisələr haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu , 1994
5. “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası qanunu, 1995
6. “Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında “ , AR qanunu , 1994
7. Əhmədov Nazim “Maliyyənin əsasları” 2016
8. Bağırov Damət “Maliyyə” 2011
9. K.A.Şahbazov, M.H.Məmmədov “Menecment” 2007
- 10.Məmmədli Fuad Kamal oğlu "Müasir şəraitində maliyyə menecmentinin təkmilləşdirilməsi" mövzusunda mag.dis Bakı, 2015
- 11.Məmmədov Saleh “Maliyyə” Bakı, 1997
- 12.Zeynalov V “Maliyyənin əsasları” Bakı, 2008
- 13.İbad Abbasov “Menecment” Bakı, 2013
- 14.Agayev Samid “Sahibkarlıq fəaliyyətində maliyyə menecmentinin təşkili və onun təkmilləşdirilməsi yolları” iq.el.üz.fə.də.al.üç.tə.ed.dis Bakı, 2006 səh
- 15.Isgəndərov R.Ə “Müəssisənin maliyyəsi “ Bakı, 2007
- 16.Bəyalı Ataşov “Müəssisələrin maliyyəsi” Bakı, 2009
- 17.Murtuzəliyev Tural “Müəssisələrin davamlı inkişafının təmin edilməsində maliyyə idarəetməsinin rolu” iq.el.üz.fə.do.də.al.üç.tə.ed.dis Bakı, 2010 səh 22
- 18.A.M.İmranov “Menecment” Bakı, 2007
- 19.Quliyev T.Ə “Menecmentin əsasları” Bakı, 2001
- 20.Ələkbərov Əziz, Əliyev Munir “Menecment” Bakı, 2013
- 21.Kərimov X.Z “Maliyyə menecmentinin metodları” Bakı, 2005
- 22.Yahudov Xalıq “Müəssisənin iqtisadiyyatı” Bakı, 2002
- 23.Nurpaşa Novruzov, Xanoğlu Hüseynov “Maliyyə”, Bakı, 2007

24. Məmmədli Fuad Kamal oğlu "Müasir şəraitində maliyyə menecmentinin təkmilləşdirilməsi" mag dis Bakı, 2015 səh 44
25. Mayılov Məmmədyar Namiq oğlu "Müəssisələrin maliyyə vəsaitlərinin səmərəli istifadə olunmasında maliyyə nəzarətinin rolunun artırılması" mag dis Bakı, 2016 s
26. İsgəndərov R.Ə "Müəssisənin maliyyəsi" Bakı, 2007 səh 39
27. Брихем Ю., Хьюстон Дж. Финансовый менеджмент. СПб: Питер, 28.2007. – 544
29. Джемс К., Ван Хорн, Джон М. Вахович. Основы финансового менеджмента – М: ООО «ИД Вильямс», 2006. – 1232 с.
30. Дранко О.Ш. Финансовый менеджмент: Технологии управления финансами предприятия. Учеб. Пособие для вузов. – М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2004. – 351 с.
31. Ковалев В.В. Финансовый анализ: методы и процедуры. – М.: Финансы и статистика, 2006. – 560 с.
32. Ковалев В.В. Курс финансового менеджмента. Учебник. – М.: ТК Велби. Проспект, 2008. – 448
33. Финансовый менеджмент: Учебное пособие. М.: КНОРУС, 201
34. http://unec.edu.az/application/uploads/2015/12/memmedli_fuad.pdf səh 59
35. <http://unec.edu.az/application/uploads/2016/07/May-lov-M-mm-dyar-.pdf> səh 29

АННОТАЦИЯ

Финансовый менеджмент сформировался со временем в контексте финансовой науки как при школах управления согласно менеджменту, так и в соответствии с историей возникновения финансов, и развился с течением определенного времени. Финансовый менеджмент выступает в форме единой системы, действующей с целью достижения общих целей хозяйствования, отражающего практико-методологические основы финансов, управления и анализа и практические аспекты различных подходов в этом направлении. Финансовый менеджмент, возникший в форме управления финансовыми отношениями в результате процесса движения финансовых ресурсов, непосредственно развивается во взаимосвязи с финансовой деятельностью, общим финансовым анализом и планированием, повышением уровня рентабельности производства, инвестиционной деятельностью и многими другими вопросами. Вопросы совершенствования и исследования финансового менеджмента не теряют своей актуальности с учетом самостоятельной деятельности структур рыночной экономики и ее связи с финансовым менеджментом и многими вопросами, касающимися финансового менеджмента.

ANNOTATION

World experience has proven that various economic, technological and intellectual potential, effective implementation, as well as the economic potential of strengthening the market economy, some impressive features, in general, financial institutions in the development strategy of the various countries, the financial potential of using the correct form of exercise and finance use and distribution of financial resources within the system has become compulsory. Accordingly, the fiscal policy implemented by the government in the financial guarantee of the national resources and the efficient use of resources to the states, are playing an important role in ensuring financial security. In particular, the developed countries in the direction of the effective use of financial resources and mechanism of formation and use of financial management mechanism, in turn, associated with the formation of the business environment has evolved.

Referat

Mövzunun aktuallığı. Dünya təcrübəsi ilə sübut edilmişdir ki, müxtəlif ölkələrdə iqtisadi, texnoloji və intellektual potensialının səmərəli şəkildə həyata keçirilməsi, eyni zamanda, dövlətlərin iqtisadi gücünün möhkəmləndirilməsi, bazar iqtisadiyyatının müəyyən edici xüsusiyyətlərini, ümumilikdə maliyyə institutlarının inkişaf strategiyası müxtəlif ölkələrdən maliyyə potensialından istifadənin düzgün formada həyata keçirilməsi və maliyyə sistemi çərçivəsində maliyyə resurslarının istifadəsi və bölüşdürülməsi zəruri etmişdir. Buna müvafiq olaraq, dövlətlərin həyata keçirdiyi maliyyə siyasəti ümumilikdə dövlət idarəçiliyində maliyyə təminatını, milli sərvətlərdən və resurslardan səmərəli formada istifadə etməyi, dövlətlərin maliyyə təhlükəsizliyin təmini edilməsində mühüm rol oynayır. Xüsusilə də inkişaf etmiş ölkələrdə maliyyə potensialının formalaşdırılması və istiqaməti üzrə dövlətlərin səmərəli istifadə mexanizminin və maliyyə fəaliyyəti üzrə idarəetmə mexanizmindən istifadəsi öz növbəsində biznes mühitinin formalaşdırılması ilə əlaqəli formada inkişaf etmişdir. Maliyyə menecmentinin sistemləşdirərək bir elm kimi formalaşmasında məhz biznesin idarə edilməsi ilə əlaqədar yaranmış meylləri mühüm əhəmiyyət kəsb edir. XX ortalarında artıq biznesin təşəkkül tapması və buna müvafiq olaraq da maliyyə bazarlarının inkişaf etməsi və nəticədə müəssisələrin fəaliyyətinin maliyyələşməsində maliyyə termini formalaşmağa başlamış və xüsusilə də maliyyə resurslarının idarə edilməsi məqsədi ilə maliyyə terminin istifadəsi daha sonralar geniş vüsət almışdır. Biznesin idarə edilməsində formalaşan meylləri maliyyə bazarlarında əhəmiyyətinin artmasına, iri transmilli şirkətlərin inkişafı ilə şərtlənmişdir. Buna müvafiq olaraq da maliyyə menecmenti anlayışı tarixi dövr ərzində maliyyə anlayışından ayrılaraq daha çox müəssisələrin idarə edilməsində maliyyə münasibətlərinin təzahür forması kimi çıxış etməyə başlamışdır. Lakin buna baxmayaraq, maliyyə menecmenti maliyyə elmi kontekstində zaman ərzində istər menecmentə uyğun olaraq idarəetmə məktəbləri nəzdində istərsə də

maliyyənin yaranma tarixinə uyğun olaraq formalaşmış, müəyyən zaman keçdikcə inkişaf etmişdir. Maliyyə menecmenti, maliyyə, idarəetmə və təhlil sahəsi sahəsində nəzəri metodoloji əsasları və bu istiqamətdə müxtəlif yanaşmaların praktiki tərəflərini özündə əks etdirən təsərrüfatçılığın ümumi məqsədlərinə nail olmaq istiqamətindən fəaliyyət göstərdiyi bir sistem formasında çıxış edir. Maliyyə resurslarının hərəkəti prosesi nəticəsində maliyyə münasibətlərinin idarə edilməsi forması kimi meydana çıxan maliyyə menecmenti, birbaşa olaraq maliyyə fəaliyyətində, ümumi maliyyə təhlili və planlaşdırma, istehsalın rentabellik səviyyəsinin yüksəldilməsi, investisiya fəaliyyəti və bir çox məsələ ilə qarşılıqlı əlaqədə inkişaf edir. Bazar iqtisadiyyatı strukturlarının öz müstəqil formada fəaliyyət göstərdiyi və bu fəaliyyətin maliyyə menecmenti və ona aid olan bir çox məsələlərlə əlaqəli olduğunu nəzərə alaraq maliyyə menecmentinin təkmilləşdirilməsi məsələləri və bu istiqamətdə tədqiqatı aktualıq təşkil edir.

Tədqiqatın məqsədi və qarşıya qoyulan vəzifələr. Tədqiqat işinin məqsədini maliyyə menecmentinin nəzəri metodoloji əsaslarının formalaşması və təkmilləşməsi istiqamətində müxtəlif təkliflərin verilməsi təşkil edir. Qeyd etdiyimiz məqsədlərə uyğun formada müəyyən vəzifələrin yerinə yetirilməsi zərurəti yaranır ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

- Maliyyə menecmentin formalaşmasının nəzəri əsaslarını öyrənilməsi ;
- Maliyyə menecmentinin yaranma tarixi və inkişaf mərhələlərinin sistemləşdirilməsi ;
- Müəssisələrdə maliyyə menecmentinin təşkilin xüsusiyyətlərinin müəyyənəndirilməsi ;
- Maliyyə menecmenti sisteminin xarakteristikası və funksiyalarının aşkar edilməsi ;
- Müəssisələrdə maliyyə resurslarının tərkibi və quruluşun müəyyən edilməsi ;

- Maliyyə resurslarının idarə edilməsinin və maliyyə menecmentində müəssisələrin maliyyə fəaliyyətindən səmərəli istifadənin əsas istiqamətlərini təhlil edilməsi ;
- maliyyə menecmentində istifadə edilən metod və üsullarının və ümumilikdə maliyyə menecmentində rolu və dövlətin maliyyə siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri və bu sahədə beynəlxalq təcrübənin rolu ;

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqat işinin obyektini maliyyə menecmenti sahəsində fəaliyyət göstərən biznes strukturları və biznes fəaliyyəti predmetini isə maliyyə menecmentinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində maliyyə təminatı və maliyyə fəaliyyəti təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsası. Dissertasiya işinin nəzəri-metodoloji əsasını tədqiqat işində bu istiqamətdə təhlil edilən məsələlərin həll edilməsi, maliyyə menecmentinin formalaşmasının tarixi mərhələləri üzrə yaranmış müxtəlif yanaşma və konsepsiyalar , eyni zamanda qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmaq istiqamətində və digər məsələləri ilə əlaqədar müxtəlif iqtisadçıların, alimlərin söylədiyi fikirlər təşkil edir. Dissertasiya işinin tədqiq edilməsi zamanı ümumiləşdirmə, statistik təhlil, müqayisə , analiz və bir sıra metodlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya mənbəyi. Mövzuya uyğun olaraq müxtəlif ədəbiyyatlardan (rus, türk) , eləcə də A.M.İmranov, Quliyev T.Ə, Ələkbərov Əziz, Əliyev Munir , Kərimov X.Z , Yahudov Xalıq və.s maliyyə menecmentinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində iqtisadçıların söylədiyi müxtəlif fikirlərdən eləcə də maliyyə menecmenti ilə əlaqəli əlaqəli ədəbiyyatlardan , həmçinin dissertasiya işimin mövzusunə uyğun olaraq internet saytlarından və digər vəsaitlərdən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işində bir çox məsələləri araşdırılmış və buna müvafiq olaraq bəzi fikirlər səsləndirilmişdir ki, bunları daha da elmi

yenilik kimi nəzərə almaq məqsəduyğun hesab edilərdi. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

- müəssisələrdə maliyyə menecmentinin təşkili istiqamətləri kompleks formada tədqiq edilmişdir ;
- maliyyə menecmenti sistemində maliyyə dayanıqlığının təmin olunması istiqamətində ümumiləşdirilmiş fikirlər söylənilmişdir ;
- müəssisələrdə maliyyə resurslarından daha səmərəli istifadə istiqaməti təhlil edilmiş və idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində tövsiyələr verilmişdir ;
- maliyyə menecmentidə dövlətin maliyyə siyasətinin təkmilləşdirilməsi və bu istiqamətdə beynəlxalq təcrübəyə istinad edilərək, müvafiq təkliflər hazırlanmışdır ;

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, dissertasiya işində əks olunan məsələlər ölkəmizdə və ümumilikdə dünya sistemində fəaliyyət göstərən müəssisələrdə maliyyə fəaliyyətinin daha tez və düzgün formada yerinə yetirilməsi və buna müvafiq olaraq, biznesin inkişafını sürətləndirilməsində tövsiyə rolunu oynayır Bununla yanaşı, maliyyə menecmentinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində qeyd etdiyimiz tövsiyələr müxtəlif dövlət proqramlarında istifadə oluna bilər.

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, 6 paragraf, nəticə və təklif, ədəbiyyat siyahısı, istinad edilən mənbələrdən ibarətdir. Tədqiqat işinin quruluşu aşağıdakı kimidir :

“Maliyyə menecmentin formalaşmasının nəzəri-metodoloji əsasları” adlı I fəsildə maliyyə menecmentinin formalaşmasının nəzəri əsasları, maliyyə menecment sisteminin xarakteristikaları , “Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisələrin maliyyə resurslarının formalaşması və idarə edilməsi məsələlərinin müasir vəziyyəti” adlı II fəsildə müəssisələrin maliyyə resurslarının tərkibi və quruluşu , maliyyə resurslarından səmərəli istifadə istiqamətləri , “Müasir şəraitdə maliyyə

menecmentinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri” adlı III fəsildə isə maliyyə menecmenti sistemində dövlətin maliyyə siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri və bu sahədə beynəlxalq təcrübə, həmçinin müəssisələrdə maliyyə ehtiyatlarından səmərəli istifadə məsələləri öz əksini tapmışdır.

Tədqiqat işinin müxtəlif bölmələrində maliyyə menecmentin formalaşmasının nəzəri əsasları və yaranma tarixi, maliyyə menecmenti sisteminin xarakteristikası və funksiyaları, müəssisə maliyyəsinin mahiyyəti, rolu və təşkilinin əsas prinsipləri, müəssisənin maliyyə resurslarının tərkibi və quruluşu, maliyyə resurslarının idarə edilməsinin təhlili və maliyyə menecmentində idarəetmə mexanizmi kimi bir sıra məsələlər təhlil edilmiş və ümumiləşdirilmiş nəticələr əldə edilmişdir. Elmi işimin tədqiqatını apararkən nəticəyə gəldim ki, maliyyə menecmenti anlayışının maliyyənin idarəedilməsi ilə əlaqədar olduğunu nəzərə alaraq qeyd edə bilərik ki, XX əsrdə iri şirkətləri maliyyənin idarəedilməsi ilə əlaqədar həyata keçirdikləri siyasət daha çox maliyyə resursları əldə etməyin üsulları və onlardan istifadəyə uyğun olub, portfel nəzəriyyəsi kapitalın strukturu nəzəriyyələrinə əsaslanırdı. Belə olduqda isə idarəetmə elminin maliyyə menecmentində roluna nəzər salaraq qeyd edə bilərik ki, idarəetmənin formalaşmasının tarixi öz növbəsində aşağıdakı dövrlərə bölünür və buna müvafiq olaraq da məhz bu dövrlər ərzində menecment yaranmış və inkişaf etmişdir.

Maliyyə menecmenti, maliyyə ilə əlaqədar olan müxtəlif müəssisələrin idarə edilməsini ifadə edir. Belə ki, müasir dövrdə mülkiyyət formalarının müxtəlifliyin, bazar münasibətlərinin genişlənməsi prosesinə uyğun olaraq müxtəlif yeni sahələrinin formalaşması, müvafiq maliyyə xidmətinin qarşısında maliyyə ehtiyatlarının idarə olunması məsələləri və bu idarəetmənin təşkilinin keyfiyyətli bir şəkildə yerinə yetirilməsi kimi mühüm məsələlər dayanır. Belə olduqda isə maliyyə menecmentinin təşkilinin ən mühüm vəzifələrdən biri məhz müxtəlif müəssisələrdə maliyyə menecmentinin geniş tətbiq edilməsi və buna uyğun şəkildə təşkilatlarda ümumi idarəolunma sisteminin təkmilləşdirilməsidir. Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, bazar münasibətləri şəraitində müəssisələrdə başlıca məsələ

maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin daha da inkişaf etdirilməsinə əsaslanaraq müəssisələrdə səhmlərin dəyərinin yüksəldilməsini daima təmin edilməsi və eyni zamanda müxtəlif firmaların dövriyyə aktivlərini və maliyyə üsullarının səmərəli formada idarə edilməsinin təşkil edilməsidir ki, buna da maliyyə menecmenti vasitəsi nail olmaq mümkündür. Belə olan halda isə maliyyə menecmenti firmaların ümumi gəlirlərini, müxtəlif səhmlərin qiymətlərini və baş verə biləcək hər hansı bir uyğunsuzluq da meydana gələ biləcək riskləri özündə əks etdirir. Bu zaman isə elə qərarlar qəbul etmək zərurəti yaranır ki, müəssisələrin ödənen dividendlərin məbləği stabil şəkildə yüksələrək, onlara mənfəət qazandırsın.

Maliyyə menecmeni müəssisələrdə maliyyənin idarəedilmə istiqamətində qarşılıqlarına qoyduqları məqsədlərə çatmaq üçün fəaliyyət göstərən bir sistemdir. Xüsusilə də maliyyə menecmentin müasir üsulların tətbiqi vasitəsilə müəssisələrdə maliyyənin idarə edilməsinə yönəldilmiş bir fəaliyyət hesab edilir. O, əgər bir tərəfdən müxtəlif qanunların və xüsusiyyətlərə malik sistem kimi çıxış etsə də, ümumilikdə götürdükdə firmaların ümumi idarəetmə sistemində fəaliyyət göstərən mühüm mexanizm kimi çıxış edir. İdarə olunan bir sistem kimi çıxış edən maliyyə menecmenti, eyni zamanda dövlət tərəfindən tənzimlənməyə məruz qalaraq özündə əmək haqqı, qiymət, vergi və bir sıra vasitələrlə tənzimlənir və əsas idarəetmə obyektinə çevrilir. Dövlətin maliyyə menecmenti sistemində tənzimləmə mexanizmlərini idarəetmə subyektlərinə maliyyə və vergi təşkilatlarını, bankları, sığorta şirkətlərini aid edə bilərik. Lakin maliyyə menecmentində əsas və idarəetmə subyektini mülkiyyətçi hesab edilir ki, o maliyyənin idarə edilməsi prosesində bütün qarşıya qoyulan hədəflərə və meydana çıxan problemlərin həllini nəzərə alaraq hərəkət edir. Maliyyə menecmentinin məqsədi maliyyəni elə üsul və vasitələrinin tətbiq edilməsidir ki, burada ümumilikdə firmaları məhz çatmaq istədikləri məqsədlərə sahib olmaq üçün müvafiq imkanlar və şərait yaransın.

Bazar iqtisadiyyatına keçid iqtisadiyyatda bazar münasibətlərində əsas rol oynayan müəssisələrin maliyyə fəaliyyətinin idarə olunmasına çox böyük təsir göstərdi. Müəssisələrin idarə olunmasında əsas məsələlər müxtəlif məhsulların

istehsal olunması, resurslardan qənaətlə istifadə və eyni zamanda, ən son texnika və texnologiyanın tətbiq edilməsi ilə bu müəssisələrin fəaliyyətinin təşkil edilməsindən ibarətdir. Belə ki, müasir dövrdə müxtəlif mülkiyyət formalarından asılı olmayaraq bütün müəssisələrdə əsasən istehlakçıların tələbatlarına uyğun formada və yüksək keyfiyyətdə məhsul istehsalına daha çox can atırlar. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində isə müəyyən müəssisələrin, xüsusilə də maliyyə resurslarının idarə olunması ilə əlaqədar həyata keçirdikləri siyasəti çox mühüm rol oynayır və belə olan zaman müəssisələrin idarə olunması zamanı daxili resursların xarici mühitin qarşılıqlı əlaqəsi formalaşır.

Müasir dövrdə maliyyə menecmenti çərçivəsində maliyyə resurslarının səmərəli idarə olunması müəssisələrin qarşısında dayanan əsas məqsədlərdən biridir. Maliyyə menecmenti, xüsusilə də cari və strateji məqsədlərə nail olmaq üçün müəssisələrin fəaliyyətində onların pul axınlarının idarə edilməsi sistemini əks etdirir. Biz artıq bilirik ki, maliyyə menecmenti müəssisələrdə pul vəsaitlərinin dövriyyəsinin təşkili, ümumilikdə, maliyyənin idarə edilməsi ilə əlaqədar və eyni zamanda, maliyyə resurslarının formalaşması, bölüşdürülməsi və istifadəsinə əsaslanan metod və prinsipləri özündə əks etdirir.

Müəssisələr daima öz daxili maliyyə ehtiyatlarını artırmağa çalışırlar. Bunun əsas səbəbi isə onların səmərəli fəaliyyətini məhz maliyyə ehtiyatlarından asılı olmasıdır. Müəssisələrin maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinə aid edilən pul gəlirləri, eləcə də maliyyə, pul köçürmələri maliyyə ehtiyatlarının əsas mənbələri hesab edilir. Maliyyə resurslarının məzmunundan bəhs edərkən qeyd etmişdik ki, maliyyə resursları müxtəlif məqsədli pul fondları formasında özünü ifadə edən ekvivalentlərin məcmusu şəklində çıxış edir və buna müvafiq olaraq məqsədli pul fondları istehlak, yığım və ödəmə fondu olmaqla 3 hissəyə ayrılır. Yığım fondu, xüsusilə maliyyə resurslarının formalaşdırılması istiqamətində maliyyə strategiyasının reallaşdırılması məqsədi ilə maliyyənin idarə edilməsi prosesində əsas maliyyə bazasını təşkil edir.

Tədqiqat işinin bu bölməsində maliyyə planlaşdırılmasının müəssisələrdə maliyyə resurslarından səmərəli istifadə üzrə rolundan bəhs edilmiş və göstərilmişdir ki, maliyyə planlaşdırmasını özündə bir çox məsələləri əks etdirir ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

- Maliyyə ehtiyatların müəyyənləşdirilməsi və əldə edilən mənfəətdən daha səmərəli istifadə məqsədi ilə maliyyə resurslarının səfərbər edilməsi ;
- Təkrar istehsal prosesinin normal şəkildə fəaliyyət göstərməsi ilə əlaqədar lazımı maliyyə mənbələri ilə təmin olunması büdcə vəqeyri-büdcə fondları, eləcə də, kreditorlar qarşısında öhdəliklərin həyata keçirilməsi
- Müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin istiqamətdə bütün proseslərə, resurslardan istifadə, ödəmə qabiliyyətinə nəzarət ;

Ümumilikdə , maliyyə menecmenti üzrə dövlətin maliyyə siyasətinin təkmilləşdirilməsi yolları aşağıdakılardan ibarətdir ;

- büdcə gəlirlərində artımın əldə olunması və büdcəyə potensial gəlirlərin daxil olması ilə əlaqədar tədbirlərin yerinə yetirilməsi ;
- maliyyə siyasətinin tərkib hissəsi hesab edilən vergi siyasəti üzrə vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi, eləcə də asan birbaşa vergilər və vergi güzəştləri üzrə vergi yüklərinin azaldılması istiqamətində tədbirlərin görülməsi ;
- dövlət tərəfindən bank islahatlarının daha da dərinləşdirilməsi və bank sistemi üzrə qəbulu edilən qanunlardakı mövcud çatışmazlıqların aradan qaldırılması, həmçinin əhəlinin əmanətlərinin cəlb edilməsi üzrə etibarlı sığorta sisteminin formalaşdırılması ;
- sosial siyasət vasitəsilə yoxsulluq səviyyəsinin azaldılması və eləcə də əlil, qaçqın və məcburi köçkünlərə ünvanlı yardımların daha çox verilməsi, həmçinin müxtəlif əmək haqqı səviyyələri arasında fərqin azaldılması, əməyin ödənişi sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində tədbirlərin yerinə yetirilməsi ;

- dövlət borclarının idarə edilməsi mexanizmlərinin və büdcə kəsmi strukturunun təkmilləşdirilməsi

Bununla yanaşı , maliyyə siyasəti üzrə beynəlxalq təcrübəyə nəzər salmaq və beynəlxalq maliyyə siyasətində dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardan ibarətdir :

- ölkəmizin dünya maliyyə siyasətinə inteqrasiya olunması ;
- beynəlxalq maliyyə təşkilatları Azərbaycanın mövqeyinin daha da möhkəmləndirilməsi və ümumilikdə bu təşkilatlara üzv ölkələrin maliyyə siyasətinin ölkəmizə tətbiqi üzrə təcrübənin öyrənilməsi ;
- Azərbaycanın müxtəlif xarici ölkələrdə maliyyə əməkdaşlığının daha da genişləndirilməsi ;
- Ümumdünya Ticarət Təşkilatına qoşulma ;

Sadaladığımız bu məsələlərə uyğun bir sıra təkliflərin verilməsi məqsədəuyğun hesab edilir. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

- Müəssisədə maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin düzgün formada qurulması və tənzimlənməsi üzrə nəzarət mexanizminin gücləndirilməsi
- Maliyyə resurslarının idarə edilməsi darıxan isinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi
- Maliyyə ehtiyatlarından səmərəli istifadə və maliyyələşmə metodlarının təkmilləşdirilməsi ilə bağlı müəssisələr tərəfindən vəsaitlərin səmərəli cəlbə və istifadəsinə aid vahid metodologiyanın tətbiqi

Maliyyə menecmenti üzrə dövlət maliyyə siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi

